حکومه ت هدریما کوردستانی - عیراق وهزاره تا پهروهردی رینقه به ریا گشتی یا پرو گرام و چاپه مهنییا

ميزوويا شارستانيهتان

بۆ پۆلا دەھى ئامادەيى ويْژەيى

ئامادەكرنا

د. قــادر محمد پشدهری د. محمد صالح طیب زیباری د. زرار صـدیق تـوفیق

هاتييه كرمانجيكرن ژ لايي

قيـــس صباح حميد سفر إسماعيل عبدالله كروان مصطفى مصطفى كاظم سليمان عبدالله

پيداچوونا زمانى پيداچوونا زانستى محمد عبدالله أحمد شكر حاجي محمد طاهر

١٤٣٦ مشهختي

۲۰۱٥ زاييني

٥ ٢٧١ كوردى

چاپا چوارئ

سهرپهرشتی زانستی یی چاپی: قیس صباح حمید

سهرپهرشتی هونهری یی چاپی: عثمان پیر داود کواز - سعد محمد شریف صالح

تاييكرن: عدنان أحمد خالد

ديـزاين: هلال عابد رمضان

بــهرگ: زاگروس محمود عرب

جيّبهجيّكرنا بژارهكرنا هونهرى: هلال عابد رمضان

يشكا ئيكي

أ: شارستانيهت

ناسینا شارستانیهتی: قه کوله رل سه رپیناسه کی بو شارستانیه تی در یکه فتی نین، هنده ک زاراقی (که لتور-cultur) ب کار دئینن کو رامانا رهوه شه نبیریی د ده ت، هنده کین دی زاراقی (civilization) ب کار دئینن کو رامانا باژیریبوون د ده ت، د زمانی کوردی دا زاراقی شارستانیه ت بو هه مان رامان ب کار هاتیه، کو رامانا ئاکنجیین باژیرو وشیوازی ژیانا وان قه دگریت. به لی رامانا وی یا به رفره ئاکنجیین باژیر و باژیرکان قه دگریت، ژماره ک ژ قه کوله ران بو ب کار ئینانا زاراقی لایه نی ماددی دکه نه مه به ست. نه م دشین (شارستانیه تی) ب زاراقی لایه نی ماددی دکه نه مه به ست. نه م دشین (شارستانیه تی) ب فی ره نگی پیناسه که ین: پیکهاتیه ژ هه می نه و ده ستکه فتین مروقی کو له بیاقین هزر وره و شنبیری و هونه روناقه دانیی ب ده ست قه نیناین هه روسا ل بیاقی نابوری وه کو چاندن و بازرگانی و پیشه سازی و پیشقه برنا ریکین هاتن و چوونی و هو کارین په یوه ندیکرنی.

ل دەمى خواندنا (مىێژوويا شارستانيەتى) دفیت قان خالان ل بەر چاف وەرگرين:-

فیک: شارستانیه تا مروّقایه تیّی کو نهو دبن سیبه را دهستکه فتیّن وی دا در تین قوناغ بو قوناغی وهیّدی هیّدی وهرار کریه، ره و ریشالیّن وی بوّ هزاران سالان قه دگهریت.

دوو: ههمی گهلین جیهانی ههر ئیك ب ریژهیه کا جودا جودا پشكداری دا کریه.

سن: گەلين جيهانى دياردىن شارستانى ژ ئىكو دوو وەرگرتىنە.

چوار: دیاردین شارستانی دناقبه را گهلین جیهانی دا ب لهز به لاقه بووینه و رهین خو بو ده مه کی دریش داهیلاینه.

پینج: ژینگهها سروشتی رو له کی سهره کی د پهیدابوون و گهشهبوونا شارستانیه تی وجوری دیاردین شارستانی و به لاقهبوونا وانا دا ههبوویه. شهش: گهله ک ژرهین دیاردین شارستانی ب تایبه ت رهوشت و تیتال و رهنگین سهره ده ریکرنی قه د گهریین بو سهردمین که قن.

حهفت: هنده گ ژ دیاردین شارستانی دهینه گوهوّرین یان ژناڤدچن ب ئهگهری گوهوّرینا چڤاکی مروٚڤایهتی.

ههشت: پیدفیه دویرکهفین ژ پیدانا مورکا (خوجهی ونیشتیمانی ونهتهوهیی وههریمی) ب ده سکه فتین شارستانیه تی چونکی شارستانیه ت ب گشتگیری وبه لاقه یی دناف گهلین جیهانی دا دهیته نیاسین، لهورا یاباشتر ئه وه مورکا مروقایه تیی پی بدهین وبیی گوهبده ینه دهم وجهی نافی (شارستانیه تا مروقایه تیی) لیدانین.

چونکی بهرههمی سهربوّرا مللهتانه وپتر لسهر بنهماییّن ئایینی دهیّته ناسین لی ئهقه ب مهرهما لبهر چاف وهرنه گرتنا تایبهتمهندییّن ههر شارستانیهته کی نینه کو ژیین دی دهیّته جوداکرن.

شارستانيا كوردستاني

١-شۆرشا چاندنى

مروّف ل چهرخیّن که قن، ئانکو (بهری ۲۰هزار سالان) ل چیاییّن کوردستانی ژیایه، شکه فت کرینه جهی قه حه واندنی، ب نیّچیری و خرقه کرنا به بهرهه می داران و رهیّن گیای ژیانا خوّ یاروّژانه بریه سهر. ده مه کی دریّژ ب ژیانه کا ده ستییّکی و کوچه راتی بریه سهر، پشتی فیربوونا چاندنا ده ستییّکی ل دوّریّن هزارا نه هی بهری زاینی، ژیانا مروّقی گوهوّری، د جهه کی دا خوّجه بوون، خانی بو خوّ ل نیّزیك زهٔیان ئاقاکرن، و ب کومبوونا چهند خانیکان ل نیزیکی ئیّك، گوند پیّکهات، ل قیره ده ستییّکا شارستانیه تی دامه زرا.

ئێکهمین گوندێ چاندنێ ل دهشتێن کوردستانێ کو ئێکهمین بنگههێ شارستانیهتا جیهانێ (گوندێ چهرمۆ)یه ل نزیك باژێرکێ چهمچهمال یێ نهو ل پارێزگهها کهرکوك، ههڤچهرخ دگهل گوندێ (چهرمۆ)، جۆتیارێن گوندێ (نمریك) ل باشورێ باژێرکێ (فایده)یێ نهو ل یارێزگهها دهوٚکێ ب چاندنێ ژیارا خوٚ دابین دکر.

ئاكنجيين ئيكهمين گوندين چاندني، گهنم وجهه ونيسك دچاندن، وشينواري گهنمي ل گوندي (چهرمو) ديتيه.

خانیین خو ژ تهقن وبهران ئاقاکربوون، پویته ب خودانکرنا (میه) و (بزن) و (چیکلان) دا بوو، کهرسته و ئامیرین ناقمالی و چاندنی دروستکربوون، د دویث دا ئامیر پیشئیخستن، و ژبلی بهران ههستی و تهقن و قیر ددروستکرنا وان دا ب کار ئیناینه.

پاشی پیشهسازیا ئامانین ناقمالی و داس وتهشی ژ ته قنا سوّرکری دهستپیّکرن. ب قی رهنگی مروّق چوویه قوناغا پیشهسازیا (گوّزه کاری). ژن مژویلی کاری ناف مالی و پهروهرده کرنا زاروّکان بوون، زهلامان خوارن پهیدادکر، ول زه قیان دگهل هه قکاریّن خو کاردکر و زه قی وگوندی خوّ دیاراست وئندی مالداری وملکداریا ئهردی پهیدابوو.

ههر ژبهر پیدقی بهردهوامیا چاندنی ب کهرهست وئامیران بو پیشقهبرنا بهرههمی چاندنی، وپیشقهبرنا کهل وپهلین ناقمالی هنده و ئاکنجیان بسپوراتی ب چیکرنا چهند جوره و ژوان کهرسهت وئامیران پهیدا کر. ب قی رهنگی جوره کی دیار کری ژ (بسپوراتی) یی پهیدا بوو. ئه ف بسپوریه دبیته ئه گهری سهرهلدانا چالاکیا (ئالو گورکرنی)، بهرههمئینانا ئامیرین چاندنی و کهل و پهلین ناقمالی، بهرههمی خو ب دهرامهتی چاندنی پیک د گوهوری جهه یان هری، بوونه هوکاره کی پیگوهارتنا بازرگانی، چونکی مروق ههتا سهد سالیا شهشی ب. ز دراق نهزانی

ئه گهر دروستکرنا (کهرستی چاندنی وکهل وپهلین ناقمالی) ب جورهکی پیشه سازی ب هه ژمیرین، دشیین فیربوونا سهره تایین چاندنی ب (شوره شه کا ئابووری) ل قه لهم بدهین.

پهیدابوونا چاندنی بوویه ئه گهری پهیدابوونا (پیشهسازی وبازرگانی و چالاکیین پیکگوهارتن وقه گوهاستنا که لوپهلان وبهرههمان ژده قهره کی بۆ ده قهره کا دیتر قی چهندی ژی وه کر پویته به هؤیین قه گوهاستنی وریکین دی بهیته دان. د ئه نجام دا هزرکرنه کا جدی ژبۆ

قهدیتنا هۆکارهکی کرین وفرۆتنی هاته مهیدانی، (زیش) بوویه ئهو هوکار بۆ دەمهکی دریّژ، پاشی مرۆقی (دراش) ب کار ئینایه، پاشایی شاهنشینا (لیدیا) ل (ئاسیا بچووك) کو ناقی وی کراسوس (قارۆن) بوو دناقبهرا (٥٦٠-٥٤٦ب.ز) دەستههلاتدار بوویه، شیایه پارهی ژ زیر و زیقان چیّکهت، ول دهقهرین دی بهلاقهبوویه.

پیدقیا مروقی بو پاراستنا گوند وزه قیین چاندنی بوویه ئه گهری پهیدابوونا (پیشهسازیا چه کی) وئا قاکرنا شیرهه و که لان و هه لکولانا خهنده کان وه کو هو کاری به ره قانیی. وزه لامان ژقی لایقه هه قکاریا ئیکدو دکر و (هیزا هه قکاریا وچه کدار) پیکهات کول قی سهرده می دبیژنی (له شکر).

نموونين دراڤين كهڤن

دبیت ههر ئیک ژمه پرسیارکهت بو چی کوردستان ب بهری ههر ده دیا جیهانی که فت بو قه دیتنا چاندنی؟ چونکی ژینگهها کوردستانی ژلایی ناخ وئاقا بارانان قه بو چاندی یا گونجا یه، نه قه ری یا هاریکار بوویه بو شینبوونا ده خل ودانی کیقی ل دولین

ب قهله وزاخین کوردستانی، وی دهمی ژی مروّقی دهخل ودان کومدکر، چیدبیت هنده ک ژوی دهخل ودانی ل نزیک جهی ئاکنجیبوونا وان ژ دهستی وان که فتبیته خار وپاش شینبوویه ئهقه ژی سهره نجاوی راکیشایه وشاره زای شینبوونا ده خل ودانی بوویه کو پشتی قی شیایه بو خو بچینیت. هنده ک ژقه کوله ران بو هندی دچن کو ئافره ت ئیکه م که س بیت ههست ب قی شینبوونی کربیت، چونکی ئه و ب قوتان وپاقژ کرن وهیرانا ده خل ودانی رادبوو دا خارنی لی دروستکه ت.

فیربوون وقه دیتنا شیوازین چاندنی گوهورینه کا بنه ره تی بوو، چونکی ریکا ژیانا مروقاتیی گوهوری، هاریکاریا مروقی کر کو خوجهبیت وگوندان ناقا بکهت... ب بورینا ده می (باژیرك وباژیر) پهیدابوون، ویهیوه ندیین جقاکی دروستبوون، هو کارین شارستانی بوونی هاتنه گوری. ب رامانه کا دیتر چاندن بو به ری بنیاتی بو ناقا کرنا شارستانیه تی، چونکی ریره وا ژیانا مروقایه تی گوهوری، له ورا نه م دشیین بیژن قه دیتنا چاندنی (کوده تا) یه کی بوول ژیانا مروقایه تی گوهوری.

به لاقه بوونا گونديّن چاندنيّ:

گوندیّن چاندنی ل باشووری کوردستانی به لاقه بوون، وه کو گوندیّن (حه سوّنه) ل باشووری باژیری (موسل)، هه قچه رخی هه ردو گوندیّن (شه مشاره) ل ده شتا (پانیه) و گوندی (جوخه مامی) نزیکی (مه نده لی) بوو، شونواری چه ندین گوندیّن چاندنی هاتیه دیتن کو دیروّکا وان بو سه رده میّن پشتی (هزارا شه شیّ ب.ز)ژوانا ژی (گری حه له ف) قه د گه پیت ل روّژ ئاقایا کوردستانی ل سه ررووباری خابووری ل سوریی،

وگوندی (ئەرىجه) ل نزیكى (نەينەوا) وگوندی (تەپەسەراب) ل نزیكى كرماشان.

گوندین چاندنی ل ناقهند و باشووری عراقی ژی زور بوون وبهر بلاقبوون وهکو گوندی (الصوان) ل نزیکی (سامهرا). ل نیقا دووی یا چهرخی (بهریی کانزایی ۵۹۰۰ - ۳۵۰۰ ب.ز) گوندین چاندنی ل باشووری عیراقی پهیدا بوون وشینوارین وان وهکو (تل العبید وتل الحاج محمد) قهدیتنه قه.

مل بمل دگهل پهیدابوونا گوندین چاندنی، پیشکه فتنا شارستانی ژی بهرچاف دبیت، وه کو ههلکو لانا (جویین نافدانی)، ل گوندی (جوخهمامی) توره کا ژفی رهنگی دیتیه.

ل شینواریّن دیّرینیّن قی سهردهمی ژماره کا پهیکهران ژتهقنی دیتینه کو کاماژهنه بو پهیدابوونا دهستپیّکین هزرا ئایینی ل قی سهردهمی، کو ل سهر شیّوی خوداوهندی دایك ویّنه دکهن، وهك ل گوندی (چهرموّ) و (وتهیهسهراب) و (ئهریچه).

ههر ل قان شینوارین ئاماژه پیکرین، هنده ک ژوان تشتان دیتینه کو ئافرهتان بو جوانکاری ب کار ئیناینه ژبهر و ههستیان دروستکرینه. د داویا (هزارا شهشی ب.ز) دا

ب کار ئینانا (کانزا)ی بهربه لاقه بوو، ل گوندی (حه له ف) و (وته په گۆرا) ئامیری ژ کانزای دروستکری دیتینه.

ههر وهسا مروقان (چهرخی گلکاری) بو دروستکرنا ئامانین ناقمالی یین سورکری ب کارئینان. د داویا چهرخی بهریی کانزایدا، مورا لولهیی ب کار هات.

وپهرستگه ه ل باشووری عیراقی و (ته په گورا) ئاڤاکرینه. ل د هور وبهرین (۳۲۰۰) مروقی نقیسینا.

ویّنه یی قه دیتیه ول دهوروبه ری (۲۸۵۰ب.ز) دا بو تو مارکرنا روویدانان مفا ژی دیتیه وب قی چهندی میّژوویا مروّقایه تیی چوویه قوناغا سهرده میّن میّژوویی.

٢- ئاكنجيين (كوردستاني):

تۆمارين (سومهری) و (ئهكهدی) يان ل (هزارا سييني ب.ز) ئاماژه ب ئاكنجيين. كوردستاني كرينه، كوردستان ل وی سهردهمی ناقی (ولاتی سوپارتو) ب ناقكريه، ودگوته ئاكنجيين وی ژی (سوپارتی)، وناڤين ديتر ژی گوتيني وهك (لولی) و (كوتی)، ود چهرخين دويڤ دا ناڤي (خوری) و (كاشی) و (ميتانی) بو ئاكنجيين كوردستاني ب كار هاته.

د (هزارا ئیکی ب.ز) دا تو مارین ئاشوریان وبابلیان ئاماژه ب ناقی (ئورارتو ومیدی ومانی وزگرتو) دکهن.

وهلاتی (کوردستانی) تووشی هیرشین نهتهوین ههقسوی بوویه، وه کو هیرشین سوّمهریان وبابلیان وئاشوّریان، وپاشی هیرشین فارسان وگریکان دووباره دبن، لهورا دیروّك نقیسی گریکی (زهینه فوّن) ل دهوروبهری سالا (دوربهری نقیسی گریکی (زهینه فوّن) ل دهوروبهری سالا (دوربهری ناقی (کورد) دکتیبا خوّ (Anabasis) دا ئینایه... ب مهبهستا شارهزاکرنا خویندکاریّن مه ب کورتی دی ئاماژه ب هنده ک ژ نهتهویّن دیرینیّن مه کوردان کهین:

ئيْك: (لۆلۆبى)

دتومارین سۆمەریاندا ناقی وان برەنگی (لۆلۆی) و (لۆلۆمی) و (لۆلۆ) دانیه.

وده قهرا شاره زور واری رهسه نی وان بوو. وبه ره ش باشووری به لاف بووینه. ل ده قهرین ده وربه رین رووباری سیروان (دیاله) و پاناتیا روز ئاقایی چیایین زاگروس و گههشتینه هه رینما (کوردستانی) دگه ل گوتیان ل ده قه رین روز هه لاتا زییی بچویك تیکه ل بوون.

گیلیا سەركفتنا نەرام-سین

لوّلوّبی تووشی هیرشا دەولەتا ئەكەدی بوون، پاشایی ئەكەدی (نەرام سین(۲۲۹۱-۲۲۰۰.ز) ل دەقەرا شارەزوور هیرش كریه سهر وان وكهڤرهكی هەلكوّلایی (النحت) د تەنگاتیهكا چیایی ب نیاف قەرەداغ بجه هیلایه، ل نزیك قەرەداغ بجه هیلایه، ژبهر وی چهندی ئهڤ دەربهنده ب وی ناڤ كریه ول سهر وی کهڤری ههلکوّلای وینی سهركهفتنا پاشایی ئهكهدی ل سهر لوّلوّبیان بهر چاڤ كریه.

وهسا دیاره شهر دناقبه را وان دا یی به رده وام بوو، هنده ک به لگهیین دیرو کی خاماژه ب سه رکه فتنا شاهه (ئانو بانینی) پاشایی لو لو بیان دکه ت کا چه وا هیزین (نه رام سین)ی شکاندن. ئه وژی دکه قره کی هه لکو لایدا ل ده قه را (سه ربیل زهاب) بجه هیلایه شاهه (ئانو بانینی) ب تاجا پاشایه تی ده رکه فتیه و به رامبه رخوداوه ندی (عه شتار) راوستیایه نه شه سه رکه فتنه د وی وینه ی دا ب ره نگی سوپاسداری بو خوداوه ندی (عه شتار) دیار دکه ت چونکی ل په ی بیروباوه رین ئه وی ده می پشته قان بو و بو وی سه رکه فتنی .

دوو: گۆتى:

گۆتى د كوردستانا عيراقيدا خۆجهبوون، رۆلىي قان ل داويا (هزارا سيىيى ب.ز) پشتى بلاقبوونا وان ل دەقەرا دەشتين دناقبەرا زيى بچويك ورويبارى سيروان ديار دبيت، باژيرى (ئەرابخا) كەركوكا نهو گرنگترين مەلبەندى وان بوو، پشتى هينگى ھەمى روبەرى عيراقى كونترۆل دكەن ژبەر لاوازبوونا دەولەتا ئەكەدى شيان بۆ دەمىي ١٢٥ سالان حوكمرانيى لى عيراقىي بكەن.

ژمارا پاشایین گوتیان کو د وی دهمی دا حوکمرانی کری دگههیته ۲۱ پاشایان. تیکراییا حوکمرانیا ههر پاشایه کی ۲ سال بوون، وهسا یا دیاره ماوی حوکمرانیا پاشایان یی دهست نیشانکری بوو وب ههلبژارتنان یاشا دهاته دامهزراندن.

گۆتيان رێك دايه سۆمهريان شێواز و رێورهسمێن كارگێرى ورێڤهبهرنا خۆ بپارێزن بهرامبهر دانپێدانێ ب سهروهريا گۆتيان. تۆمارێن سۆمهريان ئاماژه ب ههبوونا ژمارهكا بنهمالێن سۆمهرى دكهن كو د دهمێ حوكمرانيا گۆتيان دا ل باشوورێ عيراقێ حوكم كريه. ژوانا بنهمالا (لهگهش)يا دووێ كۆ ژبهر پاشايێ وان (گۆتيان)و چالاکیین ئابووری یین وان دبواری بازرگانی وئاقهدانکرنی دا ناف ودهنگیا وان دهرکه فتیه.

حوكمرانيا گۆتيان بهرەڤ لاوازيى دچيت،ل بن گڤاشتنا لەشكرى سۆمەريان بهرەڤ باكورى قە قەكىشانە قە، ل (ئەرابخا) كەركوكا نهو دوبارە ئاكنجى بوونە قە.

سيّ: خوري:

روّلیّ (خوّریا) ل کوردستانی ب تایبهتی ول روّژ ههلاتا ناقه راست ب گشتی ل (هزارا دووی ب.ز) ده رکه فت وبتایبهت ل روّژ ئاقا کوردستانیّ. ئه رابخا (که رکوکا نهو) و نوزی بوونه بنگه هیّن سه ره کی ییّن وان، چهندین میرگه هل (نه ینه وا) و (رأس العین) دامه زراندینه.

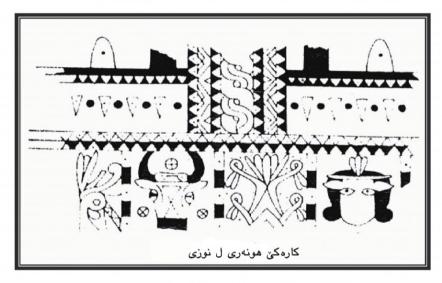
خورییا روّله کی بهرچاف ل قه گوهاستنا دیاردیّن شارستانی دناف بهرا دهقهریّن روّژ ههلاتا ناقهراست دا ههبوو، ئهوژی ژبهر چالاکییّن بازرگانی، چونکی کهمتر حهزا شهری ههبوو.

باژیری (نوزی) ل (باشووری روزئاقا کهرکوکی) بنگههه کی سهره کی یی خور یان بوو، شونواری کوچکه کا پاشایه تی یی وخانی وریکین هاتن وچوونی ودیاردین دی قهدیتیینه...

لقان شیونواران نهخشه یه کی وینه کری ل سهر تابلویه کی ته قنی دیتینه چیا ورویبار وباژیر و شویرهین وان وریکین سهره کی ل سهر د دیارن، ههر وهسا ب سه دان تابلویین ته قنی ین دی تر قه دیتنه، خه تی بزماری وب زمانی ته که دی نقیسی بوون، کاریگه ریا زمانی خوّری ب ته مامی ل سهر قان نقیسینان دیار دبیت.

ئەف نقىسىنە بەلگەنە ل سەر گرنكيا چاندنى بۆ ئاكنجيين نوزى

چونکی به حسی خودانیا ئهردی دکهن، ژبهر قه کولینا لسهر وان تابلاّیین ته قنی دهرکه فتیه کو ژماره ک ژ خهلکی دهستهه لاداری هه بوو، خودانین رویبه ره کی به رفره یی ئه ردی بوون، وه سا بو دچیت کو ل (نوزی) سیسته مه کی به رهه مهینانی هه بیت، ناقی سیسته می ب (ده ره به گایه تی سیسته مه کی به رهه مهینانی هه بیت، ناقی سیسته می ب (ده ره به گایه تی رافی دکر، ئه ش سیسته مه ژ سیسته می به رهه مئینانا به ندایه تیی (العبودیة) ل ناقه ند و با شووری عیراقی یی به ره همئینانا به ندایه تیی (العبودیة) ل ناقه ند و با شووری عیراقی یی به ربلاث و پیشکه فتی تره.

(نوزی و (ئەرابخا) دپرانیا چەرخین میژووییدا سەربەخۆییهکا نافخۆیی هەبوو، راسته وخۆ نهکه فتینه بن دەستههلاتا ئاشۆریان، بەلکی بەرامبەرقى چەندى خویك (باج) ژوان را دایه.

سیسته می حوکمرانیی ل (نوزی) وه کی سیسته می حوکمرانی یی باژیرین دی یین عیراقی بوو، پاشای ده ستهه لاته کا مه زن هه بوو و نه و جی گری خوداوه ندی بوو، بو ب ری شه برنا کارین وی ژماره ک ژ خزم و نیزیکین وی هاریکاریا وی د کر و ده ستی خو دانا بوو سه ر کاروبارین ئابووری و دارایی و کارگیری.

پاشاینن (نوزی) پویته ب چهسپاندنا (دادوهری)یی دایه، ئیّك ژ دهقیّن دیرین ئاماژه ب ئامادهبوونا پاشای ل ئیّك ژ دادگههان دكهت.

چار: میتانی(۱۵۰۰-۱۲۷۵ ب.ز)

ل هزارا دوو ب. ز مشهختبوونا نهتهوین هیند وئهورو پی بهره شده ده قهرا روز هه لاتا ناقهراست تومارکریه. ئه ش نهتهویین هه ل کوردستانی وئیران وئاسیا بچویك بلاف بووینه، دگهل ئاکنجیین وان تیکهل بوون، ودگهل خودا چهندین دیاردین شارستانی ئیناینه، کو بو چهسپاندنا دهسهلاتا خو ل وان ده قهران هاریکاریا وان کریه.

ژ گرنگترین وان دیاردان وه کو بکار ئینانا ههسپ وخلیشانك وخرخالین بازنهیی وشیرین کفانهیی، لهوراچهندین قهبارین سیاسی پهیدابوون، یا ژهممیان دیارتر دهولهتا میتانی بوو.

ئەف دەولەتە ل رۆژ ئاقا يىخ كوردستانىخ ھاتيە دامەزراندن وپايتەختىخ وى (واشكونى) بوو دھێتە دياركرن كو دكەڤيتە نزيكى باژێرێ (رأس العين) يىخ نهو ل سوريىخ. ئەڤ دەولەتە شيا ھەمى سوريىخ بێختە دبن دەستىخ خۆ قە.

ههر وهسا ئاشۆرى بۆ دەمهكى كو زىدەتر ژسهدەيهكى كەفتنه بن دەستى وان قە. ل رۆژ ھەلاتىژى دەستھەلاتا وان گەھشتىه پرانيا دەقەرىن كوردستانى، ژوانە ژى (نوزى وئەرابخا).

پەيوەندىين نىڭ دەولەتى:

میتانیان دگوهورینا پهیوهندیین نیف دهولهتی دناقبه را هیزین سیاسی د روز ههلاتی دا رووله کی به رچاف ههبوو ئه قه ژی بوویه ئه گهری چهسپاندنا ئارامی یی و ته قایی یی ل جهی شهر و دوژ منکارییی، بهرپه ره کی نوی ژپهیوهندیین دبلو ماسی دناف به را وه لاتین روز هه لاتدا هاته مهیدانی.

پاشایین (میتانی) پهیوهندیین باش دگهل پاشایین مسری دا ههبوون نامه ودیاری دناف بهراپاشایین (میتانی) وفیرعهونین مسری دا پیک دگوهورین، ئهو نامین هه ب زمانی ئهکهدی وبزماری نقیسی بوون وئیک ژوانه ب زمانی خوری بوو.

فیرعهونی مسری ئهمنحوّتبی سیی (۱٤٠٥-۱۳۹۷ب.ز) خانم تیدوّخیبا (مسریا دگوتی – نه فهرتیتی – ب رامانا ئافرهتا جوان دهیّت) یا میتانی ئینایه، پشتی مرنا (ئهمنحوّتبی سیی)شوی ب فیرعهونی ئهمنحوتبی چاری (ئهخناتوّن)کریه.

ئهوی ئهونامه ل گری (ئهلعهمارنه) پایتهختی (ئهخناتون) فیرعهونی مسری قهدیتینه وخواندینه، داکوکی یی ل سهر پیشکهفتنا پهیوهندیین سیاسی یین نیف دهولهتی یین وی سهردهمی دکهت کو ژبهرمیتانیان ئهف پهیوهندیه هاتینه گوری، ئهفهژی ژوان نامهودیاریا دهردکهفیت کو دناف بهرا وان دا پیک دگوهورین، ههر وهسا مهسهلا ژن وژن خوازیی دناف بهرا پاشایین وی دهمی دا جورهکی دی یی موکمکرنا پهیوهندیین نیف دهولهتی بوون.

پشتی دووسهدهیا ژ حوکمرانی یی، دهولهتامیتانیان بهره ف لاوازی یی قه چو، ژبهر هیرشکرنی ژلایی ئاشوریان وپاشایین (حیتیان ل ئاسیا بچویك) لهورا روّلی وان یی سیاسی ب داوی دهیت.

پینچ: کاشی

(لورستان) وارئ رهسهنی (کاشیا) نه. روّلی کاشیان ل (هزارا دووی ب.ز) وهرار کر. ژبهر کارکرنا ژماره کا کاشیان ل وهلاتی بابل بهره ش زیده بوونی بوو. زیدهبوونا ژمارا کاشیان ل وی وهلاتی بو نه گهری زیدهبوونا کارتیّکرنا وان ل ژیانا هاولاتیین (بابل) تایبه تی د بیافی نابووری دا.

به لی ده می (مورسلیسی ئیکی) پاشایی حیتیان ل (۱۰۹۵ب.ز) هیرش کریه بابل و حکومرانیا بنه مالا (حه مورابی) ب داوی ئینای، بو ئه گهری پهیدابوونا (قالاتیه کا سیاسی) ل بابل، کاشیان ئه ف ده لیقه ب ده رفه ت زانی حوکمرانیا وه لاتی بابل ئیخسته ژیر ده ستی خو بو ماوی پتر ژ چوار سه ده یان هه رژ ۱۰۹۹ب.ز ۱۱۹۲۰ب.ز حوکمرانیا ولاتی بابل کر.

وهلاتی بابل ل بن سیبه را حوکم رانیا کاشیان ل شهر و ئاژه وان دویر که فتیه دکه فته بن سیبه را ژیانه کا ئارام وسهقامگیر. کاشیان چهندین دیاردینن شارستانی ئینانه (بابل) وه کی بکار هینانا (ههسپ) و (گالیسکان).

ههر وهسا کاشیان رۆلهکی گرنك هبوو ل گوهۆرینا پهیوهندیین هیزین سیاسی ل وی سهر دهمی ل رۆژههلاتا نزیك، مسر بو ناقهندهك بۆ پهیوهندیین دوبلوماسی، ئهو نامین ل (عهمارنه) ل مسری قهدیتین ئاماژه ب وی دکهن کو کاشیان خهلات ودیاری دگهل وان دا لیک گوهۆرینه و ل ناف وان

پهیوهندیان ژی کهلتۆری بابلی (کو پێکهاتبوو ژ ب کارئێنانا زمانێ ئهکهدی ونڤیسینا بزماری) زمانێ دبلوماسیهتێ بوویه ههروهسا بهحسێ شویکرنا خانمێن کاشیان ب مسریان دکهن، ههروهسا شاهێن کاشیان خویشك وکچێن خو داینه فیرعهونێن مسرێ.

کاشیان دگهل ئاشوریاندا پهیوهندیین ئاشتیانه ههبوون وپهیمانین ریکخستنا سنووری مورکرینه وشاهین کاشیان خانمین ئاشوریان ئینا ینه.

کاشیان پشتی ئارامبوونا رەوشا گشتی یا وەلاتی. باژیرەکی نوی ئاقه دانکر دا ببیته پایتهختی وان ناقی وی کره(دورکوریکا لزق) ب ناقی پاشایی وان (کوریکا لزقیی دووی). شینوارین قی پاژیری ئەقرق دکهقنه باشووری رقر ئاقایا پاژیری بهغدا ب نزیکی (۲۳کم) دییژنی (عهقرقوف).

کوچك وپهرستگه حتى دا ئاڤاكرينه كو ب موكميى ب ناڤ ودهنگ بوون وستويراتيا ديوارين وي زيدتر ژ (۲پييان) بوو، تهقن ولبن د ئاڤاكرنيدا ب كار ئيناينه. جادين وان ژى ب لبنان چى كرينه.

ژگرنگترین شینوارین قی باژیری، زهقورا (عهقرهقووف)، ههتا نهو هاوهلاتیین خوجهین ل وان دهورو وبهران وی شوینواری ب (باژیری کوردان)ناف دکهن.

کاشیان سیسته مه کی پیشکه فتی یی چاندنی دانا. پاشایان زه قی ل سهر سهرو کین هوزان دابه شکرینه، نیشان وسنوور دنا قبه را زه قین که س وچقاکاندا داناینه، گرنگی ب جویین ئاقدانی دایه.

شیوازی بهرهم ئینانا چاندنی پیشههبریه وبوویه شیوازه کی نیف دهره بگی ئه قه رقی به گهری زیده بوونا بهرهه مئینانی وخوجهبوونا ئاکنجییان وموکم کرنا پهیوهندیا وان ب ده سهه لاتی. له ورا حوکمرانیا کاشیان ماوه کی دریژ قه کیشا.

شەش: دەولەتا ئۆرارتۆ

ئە دەولەتە ل سەدى نەھى ب.ز ل دەقەرا دەرياچا (وان) ى ھاتە دامەزراندن. لەورا ھندەك ژديرۆك نقيسان ب دەولەتا (وان) ناڤ دكەن. وھاتە ناڤ كرن ب (دەولەتا ئۆرارتۆ) ژبەر چيايين ئارارات.

ئورارتی شیان هه قپهیمانه کی پیکبینن، هه می نه ته وه و میرنشینین کوردستانی بخو قه بگریت، دگهل میرنشینا ره واندوز هه قپهیمان بوون، ئه ف میرنشینه د ژیده رین ئاشوریان دا ب ناقی (مهساسیر)ی ناف کریه. هه روه سا دگه ل هوزین میدیا پیکهاتن، ریکین هاتن و چوونا بازرگانی کونترولکرن.

ئورارتیا ب قی شیّوهی گهف ل بهرژوهندیین ئاشوّریان دکر، لهورا ئهوانا ژی چهندین جارا ههلمهتیّن لهشکهری دبرنه سهر.

ژناقدارترین پاشایین ئۆرارتیان وه کی شا (منوا) و شا (سردۆر) و شا (رۆسا) بوون. ئورارتیان شارهزاییه کا باش دئاقه دانکرنی دا هه بوو وشوونوارین وان ل دهوروبه ری دهریا چا (وان)ی بهلگین ئه قی راستیی نه. جو کین ئاقدیزیی کو لابوون، ژبهر شارهزایی وبه هره مه ندیا ئورارتیان دئاقه دانکرنیدا پاشایی ئاشوری (ناصر بالی دووی ۸۸۳-۸۵۹ب.ز) داخاز ژی کربوو بو ریقه برنا هه وا ئاقه دانکرنا به رفره هل ده می نوژه نکرنا داخاز ژی خو باژیری که لخو (نه مرود) ی.

حهفت: ئيمراتۆريەتا ميدى (٧٠٠-٥٥٠ب.ز)

(میدی) ل ده قهرین باشووری رو ژافا ده ریا چا (ورمی) ل سه دی نه هی ب. زخو جهبوون، باژیری نه کبه تانه (هه مه دانا نهو) کره پایته ختی خو. (هیرودوتس) دیرو ک نقیسی یونانی، ئاماژه ب وی باژیری دکه ت ود بیژت: گه له ک یی جوان وریک وپیک بوو، ب شیرهان ها تبوو دو ر پیچ کرن، ل ناقه ندا شیرهان شاهد دیوسیس (دیاکو) کوچکا خو نافا کر بوو. میدیا باری کارگیری ریکخست بوو وپیش نیخست بوو گرنگی ب پوسته و گالیسکین جه نگی دا بوو. شیری کفانی و کفانین مه زن دروست کرن بو هافیژتنا (تیران) بو ماوه کی دریژ، ژبلی فی چه ندی ژی قه باری تیرین وان مه زنتر بوو وبله ز دگه هشتنه جهی مهره می. هنده ک دیارده ژ بیرین وان مه زنتر بوو وبله ز دگه هشتنه جهی مهره می. هنده ک دیارده ژ به خه نگی وپیشه سازیا

ژناڤدارترین پاشایین وان وه کی شا (دیاکو) کو ب دامهزرینهری دهولهتی دئیته هژمارتن.باژیری (ئهکبهتانه)ئاڤاکر، شا فراوریتس (خاشاتریت) وشاه که بخه سره و وشاه ئه ستباکس.

شاه (کهیخسرهو) شیا لهشکره کی ب هیز دامه زرینت وهوزین (ئهسکیس) بیخیته بن دهسه لاتا خو پاشی پهیمان دگهل پاشایی (بابل) شا (نهبوبلاسهر) گریدا، ئه ف پهیوهندییه ژبهر شیپیکرنا کچا (کهیخسرهو) ب ناقی (ئهمیتس) بو کوری شاهی بابل (نبوخه زنه سهر) بهره ف ب هیزبوونی بر.

دهولمتا (میدی) گههانده گوپیتکا ب هیزبوونی ژبهر گرتنا باژیرین ئاشوریان وه کی ئاشور و کهلخ و نه ینه وا، دناقبه را سالین (۱۱۶-۱۱۳ب.ز) سنور و ده سه لاتا ئیمراتوریمتا میدی ل روز ئاقا گههشته ناقه ندا ئاسیابچووك ول باشوری گههشته باژیری تکریت. له و را میدی د روزهه لاتا نیزیکدا بوونه ئیکهم هیزا سیاسی و سه ربازی و ده ست ب سه رریکین بازرگانی دا گرت.

هه ژی گوتنی یه گهلی کورد سالا دامه زراندنا ده وله تا میدی (مادی) ل ده وروبه ری (۷۰۰ب.ز) کره ده سپیکا سالناما (کوردی).

هەشت: (كاردۆخى)

دیرو کنقیسی گریکی (زمینه فون) ناقی (کاردو کی یان کاردو خی) ل ئاکنجیین کوردستانی ناف کریه، ئهوژی دپهرتوکا خودا کو ب ناقی (ئهناباسیس - بهره باکور)، (زمینه فون) دگهل (۱۰) هزار سهربازین گریکی (اغریق) (ژ کریکگرتیان - مرتزق) ل سالا ۲۰۱ ب.ز د ناف ولاتی کوردستانی دا بورین.

(زهینه فون) به حسی قه کیشانا ئه وان (۱۰) هزار سه ربازان دکه ت ل ولاتی بابل به ره ف باکوری، مل ب ملی که ناری رووباری (دیجله)، ئاماژه بوی چه ندی دکه ت کو د ناف نه ته وه یه کی دا بورین نافی وان (کاردوخی) بوو.

دبیّرت: ئەقە ل دەشتان وبەتەنیّن چیا دژیان وگوندیّن ئاقەدان ھەبوون خانییّن وان پربوون ژ گەنم وخوارنی وھەمی جوریّن جەرکیّن مەی فەخوارنی. ھەر وەسا دبیّریت ئەقان گەلەك ب میرخاسی بەرقانی ژمال وكەل وپەلیّن خو دکر.

چەندىن سەربازىن گرىكىان كوشتن، لەشكرى گرىكى پىدقى ب (٧) رۆژان بوو كو ل سەر ئەردى كاردۆخيا را ببۆرن.

وهدیاره (زهینه فوّن) وله شکری وی چیایین زاخوّ (بیّخیر) بریبوون، وتووشی بهرگریا کوردان ب بوون ب تایبه ت ل ده شتا ههردو قهزایین سیّمیّل وازخوّ...

٣: گرنگترین دیاردین شارستانی ل کوردستانی

بهری نهو مهزانی کو کوردستان لاندکا ئیکهمین پهیدابوونا شارستانیهتی

ومروّقی د قی جهی جوگرافیدا چاندن قهدیتیه کو بوویه ئهگهری گوهوّرین و وهرچهرخانه کی دژیانا مروّقایه تیدا و وهلی کر کو کومبن وپیدگفه بژین وجفاتا پیکبینن وپشتی هینگی ژی مروّف که فته ریّکخستنا جفاکان وپیشفه برنا ئامیر وکهرهستان وئالو گوریا بازرگانی ههر وهسا بوویه ئهگهری پهیدابوونا سهرهلدانا هزرا ئایینی.

بهلی زیدهبوونا ژمارا ئاکنجیان وسهرکه فتنا مروّقی ل وهرارکرنا ریّکیّن بهرههم ئینانی ویشتی هینگی ژی فیربوونا ئاقدیریی وهلی کر کو هزر د دهقه و دهشتین بهرفهه دا بکهن وبو ویری مشهخت ببن. ئهوبوو ئاکنجییّن کوردستانی بهره ناقهندو وباشوری عیراقی مشهخت بوون، ل وان ده قهران چهندین مهلبهندیّن مهزن ییّن شارستانی (باژیّر) ئاقاکرن وسیسته می حوکمرانیی دانا ونقیسین قهدیت.

ژماره ك ژ قه كولهران دووى باوهريى دانه كۆئهو سۆمهريين ل باشورى عيراقى شارستانيەتا پيشكه فتى ئاقاكرى ئىكن ژ ئاكنجىن دىتر يىن كوردستانى، ئەوانا پشتى كو ژمارا وان زىدەبووى قۆناغ ب قوناغ بەرەف باشورى عيراقى

مشهخت بوون، ئەقى چەندى ماوەكى گەلەك قەكىشابوو، بەلگىن شوونواران راستىا قەگوھاستنا مەلبەندىن شارستانى ل كوردستانى بەرف باشورى عىراقى دسەلمىنن.

ل داویا (هزارا پینجی ب.ز) باشوری عیراقی ببوو مهلبهنده بر (راکیشانا ناکنجیان) ئه قجا گوندان وهرارکر بوونه باژیرکو باژیر، ول ههر باژیره کی ده وله ته کا تایبه ت تیدا دامه زراند، دگوتنی (ده وله توکین باژیرین سومه ریان) دگوتنه ئه وی سه رده می: (به رهبابی بنه مالین سومه ریان) پاشی ده وله تا ناقه ندی ل ناقه ندو باشوری عیراقی ده رکه فت، ژوانا ژی: (ده وله تا ئه که دی ۲۳۷۱ ب.ز) له و پا پشتی هینگی باری وی گوهوری، ئه قی جاری ل ناقه ندو باشوری عیراقی دیاردین شارستانی وه کی نقیسینا یاسا وسیسته می حوکمرانیی، به ره ف ده قه رین هه فسنووری عیراقی هاتنه قه گوهاستن ژوانا ژی (کوردستان).

ئاكنجيين (كوردستاني) گەلەك دياردين شارستانى ل ناقەند وباشورى ژسۆمەريان وئەكەديان وبابليان وئاشوريان وەرگرتن، ئەقەژى سروشتى شارستانيەتى يە كو پيكھاتيە ژ وەرگرتن وبەخشىنى.

تاکنجیین کوردستانی گهله و ژداهینانین خو هافیتنهسه و تهوان دیاردین شارستانی زیده کرن ته فه ژی ژبه و دهوله مهندیا تاخا کوردستانی ب کهرهستین سهرهتایی یین تافاکرنا شارستانیه تی وه کی به و و دار و کانزا، ب بهروفاژی قه ژینگهها (نافهند و باشور) کو ژفی لایی قه هه تا راده کی هه ژاری ییقه یا دیاره.

ههردهم ئاخا كوردستانى بوويه ژيدهرى كهرهستين سهرهتايى بو ئاڤاكرنا شارستانيهتى، لهورا ئاكنجيين ناڤهند وباشورى عيراقى، چ ب ريْكا بازرگانيى بيت يان ژى ف ريْكا داگير كرنى وهيْرش برنى بيت ب دهستخوڤهدئىنا.

ژبهر وهکهه قییا دیاردین شارستانی ژلایی ئاکنجیین کوردستانی ودولا دوو ئاقان و ده قهرین هم قسنوور دی به حسی وان دیاردا که ین کو ل پرانیا ده قهرین روزهه لاتا نیزیکدا هم بوون ئه قه ژی ژلایی به حسکرنا دیاردین شارستانی د دولا را فیده ین دا، به لی ژبهر کو ئایینی زهرده شتی بتنی ل کوردستانی و ئیرانی به لا قبوویه و ب شیوه کی به رفره ل دولا را فیده ین وده قه رین دی تر به لا قنه بوویه ب کورتی دی بو وه به حس که ین.

ئايينى زەردەشتى:

مللهتین هیندو ئهوروّپی، ههر وه ئاکنجیین دوّلا میزوّبوتامیادولا رافیدهین، دیاردیّن سروشتی ییّن کاریگهر دپهرستن وه کی (روّژ
وئهرد وههوا... هتد) ژ خوداوهندیّن وان وه کی خوداوهند (تیشووب)
بهرامبهر خوداوهندی (ئهنلیل) ل دولا رافیدهین. و (شاوشکا) بهرامبهر
(عهشتار)ی بابلی وخوداوهندی روّژ (میترا) ئه قی خوداوهندی روّله کی بهرچاف ههبوو ل ناف هزرین هندو ئهوروپیان، ل داویا سهدی شهشی بهرچاف میدیا کهسه ب ناقی (زهرهدهشت) دهرکه فت، داخاز بیار نر ولاتی میدیا کهسه به خودی بیهریسن ئهوژی خوداوهند (ئههورا شهرا) یه کو خوداوهندی (روّناهیی وباشیی)یه. ئاکنجیین میدیا ل دهسپیکی باوهری پی نه ئینا... لهورا مشه خت کر بو روّژهه لاتا ئیرانی،

ول پاژیری (بهلهخ) ودهوروبهرین وی بانگهوازیا خو بهلاقکر. پشتی دامهزراندنا دهولهتا ئهخمینی ل ئیرانی، شا دارایی ئیکیی (۵۲۲-۲۸گب.ز) ئایینی زهردهشتی کره ئایینی فهرمی یی دهولهتی، لهورا ئایینی نوو ل ناف ئاکنجیین کوردستانی ل ئیرانی وده قهرین دی تر بهلا قبوو.

بیروباوهرین زهرهدهشتیان ل سهر بنهمایین گازیکرنی بن باشیی ودویر که فتن ژخرابیان دامزرابوو.

(ئەھرىمەن) ژلايى وان قە خوداوەندى (شەروخرابيى) يە پىشتەقانىن وى ژى ژمرۆقان يىن ھەيىن. زەردەشت ئەوژى رۆھنكريە كو پىشتەقانىن (ئەھۆرامەزدا) ئانكو خوداوەندى باشيى ورۆناھيى وپىشتەقانىن وى سەركەفتنى دى ب دەستقە ئىنن دژى ئەھرىمەن وپىشتەقانىن وى، لەورا زەرادەشتى پىنگاقەكا گرنگ بوو بۆ باوەرئىنانى ب ئىك پەرستنى.

بیروباوهرین زهرهده شتی د تو ماره کیدا هاتنه نقیسین ب ناقی (ئاقیستا) زهلامین ئایینی زهرهده شتی چهندین راقه و شروقه کرن بو دانان. ل پهرستگه هین وان دوعا دخواندن و نقیژ دکرن و ئاگر بهرده وام یی ههلبوو.. چونکی ئه و ئاگر توخمه کی پیروز بوو دئایینی وان دا. ئه ث ئایینه پتر ئایینی ته خا ده سه لاتداران بوو، له ورا د ناف پرانیا خه لکیدا به لاقنه بوو وه کی ئایینی (بوذا)ی له ورا پشته قانین وی دکیم بوون، دگه ل ده رکه فتنا ئایینی پیروزی ئیسلامی پرانیا لایه نگرین زهره ده شتیی هاتنه سه رئایینی ئیسلامی و نهو ژی ژماره کا کیم ل ئیرانی (کول باژیری یه زد کومبینه) ئیسلامی و نهو ژی ژماره کا کیم ل ئیرانی (کول باژیری یه زد کومبینه) و پاقی بین کارتی دهیته و پاقی بین گرتی دهیته و پاقی به در نایینی ماینه ول پله کا بلند یا گوهداریی و پاقی بین دانه. هه ژی گوتنی یه کو ئایینی وان ژ ئایینین گرتی دهیته و پاقی باید نی دهیته و بادن دهیت در ناید با دهیت در ناید با دهیت در ناید و نایینی دانه به شری گوتنی به کو ئایینی وان ژ ئایینین گرتی دهیته و شر مارتن.

ژېدەر

ئيک: ژيدهرين کوردي

۱-محمد امین زکی: خلاصهیه کی تاریخی کورد وکوردستان، بهغدا ۱۹۳۱.

۲-جمال رشید احمد: لی کولینهوهیه کی زمانهوانی دهرباری میژووی ولاتی کوردهوه داری، دار الحریة، بغداد ۱۹۸۸ز.

دوو: ژیدهرین عهرهبی

١-جمال رشيد احمد: دراسات كوردية في بلاد سوبارتو، بغداد ١٩٤٨ز.

٢-جورج رو: العراق القديم، ترجمة حسين علوان، بغداد ١٩٨٠.

٣-طه باقر: مقدمة في تاريخ الحضارات القديمه ط٣ بغداد ١٩٧٣.

٤-نخبة من الباحثين: حضارة العراق، بغداد ١٩٨٥.

یرسیار:

۱-بۆچى ئاكنجيين كوردستانى د قەدىتنا چاندنى دا بەرى دەقەرىن دىين جهانى يىش كەفتن؟

٢-مفايي شارستاني يي گري حهلهف رؤهن بكه؟

۳-ئەو دياردينن شارستانى چ بوون كوميتانيان دگەل خۆ ئيناينە رۆژھەلاتا ننزىك؟

٤-كاردو خى كينه؟ پەيوەنديا وان ب گريكيان قە ياچەوا بوو؟ دياردينن شارستانى يين وان چبوون؟

-پشکا دووی-

شارستانی یا دولا دوو رویباران میسوّیوتامیا (الرافدین):

ههردکه فندا چهندین کومه لین مروقان ل میسو پوتامیا خوجه بوون و جودا جودا پیک فه بشکداری د ناقاکرنا شارستانییه تی دا کرییه. دو لا دوناقان ده فهری بوو بهرده مهاتنا پیلین مروقان یین ئیك د دوی فیکدا کو ل روز ناقا و باشوری روز ناقا فه نه ته وین نیمچه گزیرتا عهره با نه نه نه دی وین سامی) ل دولا (فورات) فه دیوونه عیراقی.

ههقدهم چهندین پیّلیّن مروّقیّن دی تر ل روّژههلاتی قه د دولا دیجله دا بورین هاتنه ناف عیراقی ئهوژی (نهتهوهییّن هندو ئهوروّپی) بوون ئهف بیّلیّن مروّقان دگهل ئاکنجییّن رهسهن ییّن قی ولاتی وه کی سوّمهری یان ولوّلوّبیان وگوتی یان وخوّریان تیّکهل بوون. ئهف تیّکههل بوونه بوویه ئهگهری گوهوّرینا شههرهزایی یا هزروبیران، لهورا شارستانیهتا دوّلا رافیدهین موّرکه کا گشتگیری ههیه پرانیا ئاکنجییّن دوّلا رافیدهین پی دکار یگهربوون وکارتیّکرن ل سهر ههبوو.

ههر چهنده سۆمهری ب دانهرین بنیاتی شارستانیه تا پیشکه فتی دهینه هژمارتن ئه قان دواری ئا قاکرنی و چاندنی وئا قدیریی و داهینانا نقیسینی دا دهسته کی بلند هه بوو، به لی ئه و نه ته وین کو ل ده رقه هاتینه ده قه رین وان تشتین دی قی بووینه، شارستانیه تا وان ده وله مه ند کرو و پیشئی خست ب شیوه یه کی کو دگه ل دا بگونجن له و پاهی بی ومروقایه تی هه بوو، پاشی ژی دویه که ناله کی گرنگی شارستانیه تا جیهانی.

گرنگترین دیاردین شارستانی

ئیک سیستهمی حوکمرانی یی

أ: پەيدابوونا سىستەمى حوكمرانى يى:

مهرهم ژ سیسته می حوکمرانی، شیّوازی کارگیّری وریّقهبرنا باژیّران یان دهوله تان کو ل چهندین باژیّرك وگوندان پیّك هاتییه، ههروه سا جوری دهستهه لاتی کو وی کارگیری یی ب ستویی خوّقه دگریت.

به گشتی زه حمته به حس ل ئیکه مین سیسته می حوکمرانیا عیراقی به پیته کرن و ئه قا کو قه کوله ران ل قی بیاقی به حس کری دچیته بیاقی ته خمین و گریمانیی، چیرو و چیقانو کین سومه ری و خشتی پاشایان به حس ل فه رمانره واییا بنه مالین ده سهه لاتدا د که ن کو دده مین که قندا حوکمرانی کرییه. له و پاویه و هه بوویه.

پیشکه فتنا سیسته می حوکمرانی یی ژلایی سوّمه ری یان قه د چه رخین دیروّکیدا گروّقه یه کو قی سیسته می ل چه رخه کی که قنتر سه رهدایه. دژوارییا ژینگه ها باشوری عیراقی کو لبه رکیمیا بارانی وبلندیا پلیّن گهرمی ل هاقینی و له هییّن زقستانی خوّ دیارد که ت ته قی چه ندی کارتیکرن کر ل پالدانا ئاکنجیین قی ده قه ری بوّ هندی کو هاریکاریا ئیک و دوو بکه ن هه مبه روی دژواری یی و ده رده سه ری یی کو کوییک قه بو ناقاکرنا سکرو وبه نداقان و کولانا جوّ و جوّکان کار کرییه. کوییک قه هدقکاری کاریّن هه قیشك بوّ پاراستنا گوند و زه قیین و ان

وه کی دزانین ئه ش جوّری کارا پیدفی ب که سه کی سه رپه رشتیار هه یه ئه رکی ریخ ستنی بیخیته ستویی خوّ، خه لکی وی سه رده می باوه ری یا وان ب زه لامین ئایینی گه له کا موکم بوو، وه سا دزانی کو ئه و هه می تشتان دزانن وه کی رویدانا له هیان و ده سپیکرنا هیرشان، چونکی زه لامین ئاینی ل په رستگه هان دژین و خزمه تا خوداوه ندان دکه ن ول په یکه ری خوداوه ندین وان دنیزیکن.

ل دویث بیر وباوهرین ئهوان هه لبر ارتنا زه لامی ئاینی (کاهن) ئهرکه کی خودایی یه، لهورا زه لامی ئایینی دهستنیشان دکر بو ری شهبرنا کاروبارین دونیا داریا وان و ژ بلی فی کاروبارین ئایینی ژی ئه نجام ددان، ئهو زه لامی ئایینی یی سهر کردایه تیا وان دکر دگوتنی (ئین En) د زمانی سومه ری دا ب رامانا (ئاغایان حاکم) دهیت.

ب ئه گهری وهرار وپیشکه فتنا ژیان و زیدهبوونا ژمارا ئاکنجیان زهلامی ثاینی En ئهرکی ئاینی ودونیایی یی وی زیدهبوو، لهورا نه دشیا ئهرکین خو ب ریک وپیکی ئهنجام بده ت نه چار بوو هاریکاره کی بو خودانیت بو هاریکاری کرنی دئهنجامدانا وان ئهرکان دا، ئهو ب خو ژی چوو دهرقه ی پهرستگههی و کوچک ئاقاکرن، خزمه تکار ونوبه دار وبهرده ستک بو خو دانان و خهلکه کی دی ژی بو خوشی یا ژیاری و دهم رابوراندنی وه کی خوارن لینان وئاف گیران وسترانبیژ وموزیک ژهن دانان.

نازناقی حاکمی نوی هاته گوهو رین و د زمانی سو مهریدا (ئینسی-Ensi) پی دگوتن ب واته یا (جینگر یان بریکاری خوداوهندی) ب فهرمانا خوداوهندی هاتیه. ب شیّوه یه کی ناسایی (En) یان (Ensi) فهرمان هوایی یا ئیّك باژیّری دکر ب نه گهری گوهوّرینا باری سیاسی دهستهه لاتا حاکمی به رفره هتر لیّهات وزیّده تر ژ باژیّره کی که فتنه بن دهستی وی، حاکمی کو حوکمرانی یا باژیّران دکر دگوّتی (لوّگال) د زمانی سوّمه ریدا رامانا (زهلامی مهزن یان پاشا) دده ت، به رامبه ر پهیقا (لوّگال) د زمانی سوّمه ری دا پهیقا (شروّ shurru) درمانی نه که دیدا بکار هاتی یه.

ب- دیموکراتی یا دہسپیکی: primitive democracy

هنده ک د وی باوهری دانه کو ئیکهمین سیستهمی حوکمرانی یی ل باژیرین سوّمهرییان ب شیّوه کی دیموکراسی ههبوو. بهلی دیموکراسیهته کا دهسییکی بوو، دهستهه لاتا بلندا باژیری د دهستی ئه نجومه نه کی گشتی دابوو.

ههمی ههقوه لاتین تیگههشتی ب خوقه گرتبوون. رهنگه هنده ک نافره ت ژی تیدا بوون نهف نه نجومه نه دکاودانین (نه خوش) دا (تهنگاف) دا کوم دبوون وههر نه ندامه کی ژی مافی ناخفتن وراده ر برینی ههبوو. به لی ب گشتی رایا زه لامین پهسهند تر بوو. له پوا زه لامین په سه ند تر بوو. له پوا زه لامین په سه ند تا دانوستاندن یا به رده وام بوو هه تا دگههشتنه بریاره کی ب پرانیا دهنگان، ل دویماهیی داریژه رین یاسایی نه و بریار دخواند، هه رقی نه نجومه نی حاکمی باژیری داریژه رین یاسایی نه و بریار دخواند، هه رقی نه نجومه نی حاکمی باژیری داری وه کی بریارا گرنگ وه کی بریارا راگه هاندنا شه ری یان رازی بوون ب راوه ستاندنا شه ری وئاشتی و په یمان گریدانی، نه قه ژ ده سته ه لاتین جفاتی ب خو بوون.

به لی دهسپیکرنا شهران دنافبهرا دهولهتو کین باژیرین سوّمهرییان دا و بهردهوهام بوونا وان بوونه نه گهری ژناف چوونا نه قی جوّره سیسته می دیموکراسی، چونکی د ده می شهری دا نه نجومه نی باژیری ده ستهه لاته کا بهرفره هد ددا حاکمی باژیری، ب مهرهما روی ب رووی بوونا دوژمنان، حاکمی باژیری ژی نه ف ده ستهه لاتا بهرفره هو بو بهرژهوه ندا خو بکار دئینا، ب تایبه ت پشتی دویماهی هاتنا شهری ژی ب دهرفه ت دزانی و ژدهست خونه دکر.

ب قی شیّوه ی قوّناغ ب قوّناغ سیسته می حوکمرانی یا میراتگیری پهیدا بوو وجهی سیسته می بهری گرت، ههر چهنده ئه ق جفّاتین هه نی ههتا ده مه کی دریژ ل باژیرین عیراقی مانه قه. به لی پاشایان وهسا به لا قکر کو خوداوه ندان ئهوین هنارتین ئیدی پیدقی ب کاری قان جوره جفّاتا نه ما د ئه نجامدا ژناف چوون.

ج-سيستهمي دەولەتا باژيرى:

سۆمەرىيان چەندىن بنگەھين شارستانى ل باشورى عيراقى دامەزراندن گەلەك ب لەز پىشكەفتن ھەقركىا ئىك ودوو د بياقىن ئابورى وسياسى دا دكر، قى ھەقركىي چەندىن شەپ پەيداكرن دئەنجامدا دەسھەلات ژ دەستى سۆمەرىيان دەركەفت وچوو دەستى (نەتەوىن سامى) ژوانا ئەكەدىيان دىيقا دووى د ھزارا سىيى دا ب. ز بوونە خودان دەستەلات.

گرنگترین ئه و بنگه ه ومهلبهندین شارستانی کو سوّمه ری یان ئاقاکربوون وه له نور، نه ریدو، وه رکا، ئوور، له گش، ئوّما، نوّفه ر، کیش)..

ههمی باژیران خوداوهندی تایبهتی خو ههبوو شیرهین بهرگریی وحاکمی سهربه خو ههبوون و باژیر ژ ئه قین خواری پیک هاتبوون...

١- ناڤهندا باژيري:

پهرستگهها سهره کی و کوچکا پاشای دقی نافهندی دا بوون، ئه ف نافهنده نافهنده کا بزافین ئابووری وئاینی یا پیروز بوو. خانیین وان ل دهورو بهران دبه لاف بوون توره کا ریك و کولانا نافهند و تاخین باژیری پیگفه گریددان... ژ نموونین قان پهرستگههان، پهرستگهها خوداوهندی (ئهنلیل) ل باژیری (نوفهر).

۲- دەوروپشتين باژيرى:

دەوروبەرىن باژىزى ژى گوندقەدگرتن، كو زەقى وجھىن چەروانى تىدا بوون،ئەقەۋى ژىدەرى سەرەكى يى خوارنا ئاكنجيان بوون.

٣- بەندەرى باژېرى:

ئەقەرى مەلبەندەكى بازرگانى بوو، بازرگان تىدا خوجھبوون بەندەرى رەنگەكى سەربەخۆييى ھەبوو، ب مەرەما بازرگانى كرن وقەگوھاستنا كەل وپەلان ژباژىرى بۆ دەرقە و بەروقاژى.

د- سیستهمی یاشایهتی یی:

داستانین سوّمهرییان ئاماژی ب وی دکهن کو پاشایهتی ل ئهسمانی بوو وتاج و سولجان وداری دهستههلاتی ل ویری دانا بهر خوداوهند(ئانو)، بهری ههرئیکی کو بوویه پاشا ل ئهسمانی خوداوهند(ئهنلیل) بوو، بهلی دهمه کی خوداوهندان (مروّث) ئافراندن، پاشایه تی دا دهستی مروّقان بو هندی دا کاروبارین خو بریقهبهن وخزمه تا خوداوهندان ژی بکهن. لهو وا فهرمانا پاشای فهرمانه کا خوداییه، ههر چهنده پاشا مروّث وئادهمییه. ب قی شیّوهی (پاشا) یی مروّث دبیته جیّگری (خوداوهندی) لهو وا گوهداری یا وی ئه و وییدقیه

هنده ک ژ پاشایین عیراقی ههولدا ببنه خوداوهند، بهلی ههولین وان سهرنه که فتن ژوانا ژی شاهین ئه کدی وه کی شاه (سهرجوّن) (نهرام سین) وشاهین بنه مالا ئورا سیم یا سوّ مهری وه کی (شولکی).

ههر چهنده هزرا بوونا خوداوهندیا پاشای ل مسری سهرکه فت بهلی دوّ لا دوو ئاقان چارهنقیّس یی جودا بوو.

ه- نازناڤێن ياشايان:

نازناقین پاشایان ل بهر روّناهی و وهرارا هیر ودهستهه لاتا وان پیشکه فتن وگوهوّرین، ل سهرده می سوّمه مییان نازناقی (پاشایی سوّمه ر)، ئه که دی یان ژی وه کی سهرجوّن ئه که دی نازناقی (پاشایی چارلا) ل خو کر. ئه ف ناز ناقه به لگه یی به رفره هبوونا دهستهه لاتی بوو چونکی ئه ف نازناقه یی تایبه ت بوو بو خوداوه ندان، پاشایین بنه مالا (ئورا سییی) نازناقی پاشایی (سوّمه روئه که د) هه لگرت. هه روه ساناز ناقی (پاشایی نازناقیی بابل و پاشایی ولاتی ئاشور) ده رکه فت. سهره رای چه ندین نازناقین پر سه رفه رازی وه کی (پاشایی هه می پاشایان) (پاشایی جیهان) و هه روه ساناز ناقی (چاقدیری دلسوّن عه قدالی هه ق ودادوه ر)

و- ياشايي جيگر:

ژبهر گرنگی یا پیکهه وجهی (پاشای) ئهرکین دونیایی وئاینی پی دا بوون ونوینهری بالایی ئاینی (کاهنی ئیکی) ژی بوو و بهرپرسی کارگیری و سهروکی دادوهران وسهرکردی لهشکری بوو، لهورا ههر مهترسی یه کا گهف ل ژیانا پاشای کربا دبوو ئه گهری ئاژاوه وتیکدانی ووه لات دکه قته دمهترسی یی دا، ژبهر قی پیدقی بوو سلامه تیا پاشای بهیته پاراستن.

هنده گر روویدانان بو ناکنجین فی سهرده می وه کی روویدانا (غهیرینا روژی وههیفی) ژیده ری ره رهبینی یی بوون، ههر ده می (کاهن)ی ههست به مهترسی یه کا هوساد کر ئیکسه ردفیابا (پاشا)ی ل به رچافان فه شیرن، بو ده می ههیفه کی تا ۳ ههیفان. دفی ده می دا جیگره ک بو دادنا ده سهه لات ددا ده ست ول کو چکا پاشای جیگر دبوو، پاشایی ب دویماهی هاتنا ده می (گهف) و (ترسا) چافه ریکری، پاشایی جیگر دکوشت بو هندی هه می مه رترسی یا ل گهل خو ببه ت و پاشایی ره سه نده ته جهی خو.

هنده گ ژ قه کوله ران شیّوازی (پاشایی جیّگر) ب پینگاقه کا عاقلانه یا پاشایان ل قه لهم ددان کو هنده کا ب هاریکاری یا زهلامیّن ئایینی بجه دئینا ژبو خو رزگار کرنی ژ به رهه نگار کاران.

ز- کارگیری:

پاشای ب تنی نه دشیا ههمی کارین خو بریقهببهت، لهورا پیدقی بوو هنده ک ژمیرین نیزیک وخزمین وی هاریکاری یا وی بکهن.بتایبهت پشتی بهرفرهبوونا سنوری دهولهتی وزال بوون ل سهر دهقهرین دهوروبهرین دولا (دوئاقان).

پاشایین دیزینین عراقی د ولاتی بابل وئاشور دا شیوازی کارگیری یا مهلبهندی بکار دئینا پاشای ولاتی خو دکره چهند یه کهیین کارگیری، بو ههر یه کهیه کی فهرمانره وایه ک ددانا ئیکسه ر ب پاشای قه یی گریدای بوو. ئانکو ژوی فهرمان و دهستهه لات و هرد گرت.

پاشایین بنه مالا ئۆرا سی یی په نابربوو بهر قه گوهاستنا میرین باژیران. ئانکو حاکم دهم بۆ دهمی ژباژیرهکی قهد گوهاسته باژیره کی دی.

ترسا وي چەندى نەكو پەيوەنديا ب خەلكى دەقەرا خۆ قە موكم بكەت وپشتەقانىي بكەن بۆ جودابوونى

فهرمان راوایی باژیری پیدفی بوو ئاگههداریا شاهی مهزن بکهت دههمی بیاقان دا. دومی رویدانا کارهساته کا سروشتی یان دومی رویدانا هیرشه کا دوژ منان.

ل سهرده می پاشایی بابل (حه موّرابی ۱۷۹۲-۱۷۰۰) ناقه ندیا ده وله تی (مه رکه زیه ت) پیشکه فت وبه یز که ت کوّ چکا شاهی ببوو ژیده ری نیکی یی ده ستهه لاتی (سیاسی و کارگیری و دارایی) و فه رمانبه روکارگیران کارین خوّ د کوّ چکی دا نه نجام دان. حه موّرابی هه ردوو ده ستهه لات ژیك جودا کرن.

بهرامبهری ب هیزبوونا دەستههلاتا کۆچکی (شاهی) دەستههلاتا (پهرستگهه وکاهن)ی بهرەڤ لاوازبوونی قه چوون، وژکاروبارین دونیایی دویر ئیخستن.

فهرمان راوایی باژیری ناز ناقی (رابینام-Rabianum)ی ههلگرت برامانا پاریزگهر یان سهروکی پاژیرقانی یی دهیت.

شاهی نوینهری خو بو ههریما دهنارت بو وی چهندی دا چاوانیا ب ریقه چوونا چالاکیان تاگه هدار بیت. وهنده ک جاران قیابا فهرمان رهوایی باژیری ل کوچکا شاهی تاماده ببیت ب مهرهما راپرسینی دوهرگرتنا فهرمانا پاشایی دا.

ئەقە ژى نموونەكە لسەر شيوازى (حەمۆرابى) دگەل وان بەرپرسان ب كار ئىناى (بيژه ((سين - ئەدينام))، حەمورابى دىيژينت: ب گەھشتنا ناما من ئىكسەر دى بەرەق بابل چى وبەرامبەر شاھى بى گيرۆبوون ئامادەبى. کارگیریا وهلاتی ل سهردهمی (کاشیان) پیشکه فت و وه لات هاته دابه شکرن ل سهر (۲۰) ههریمان، فهرمانره وایی ههریمی بهرپرس بوو ب کومکرنا باجی و چهسپاندنا یاسایی و پاراستنا تهناهی و ئاسایشی.

سیسته می کارگیری ل سهر ده می ناشوریان ژلایی ریکخستنی قه دگه هیته پلهیه کا پیشکه فتنی، ژماره کا زور ژ فهرمانبه ران ومیران هاریکاریا پاشای دکر. فهرمانبه راتی د وی ماوه ی دا دبیته (میرات گری) فرمانره وایی ئیکی یی کارگیری قیابا را پورتا خو یاسالانه ئیکسه ر بو شاهی بهنیریت.

ئاشۆريان سيستهمي (پۆستي) پيشئيخست، ئەقەرى دبيتە ئەگەرى لەزاتيا گەھشتنا فەرمانين پاشاى بۆ فەرماني،وايين يەكين كارگيرى. ھەر وەسا نوينەرين شاھى بۆ قەكولينى سەرەدانا ھەريمين وان دكر. ھەر چەندە كاروبارين پەرستگەھان ژلايى زەلامين ئايينى قە بريقەدچوو بەلىي ئاقەدانكرن ونويژەنكرنا پەرستگەھان ھەر د ستۆيى پاشايان دا

دوو: بيروباوهرين ئايينى

ل سهرده می به رینی یی که قن مرو قی جوره کی په رستنی په یره و کر بوو، وینی ناژه لان دکیشا کو دده می نیچیر کرنی دا تیر لیددان، لسه ر دیوارین شکه فتان نه ف جوری وینی کیشای دیار بوو مروقی وه سا باوه ر دکر کو نه فت وینه هاریکاریا وی دکه ت کو ب ساناهی د نیچیری دا ناژه لین کویقی راف بکه ت. چونکی ژیده ری خوارنا نه وان بوو.

پشتی قی دسهرده می بهریینی یی نوی دا، مروّف فیری چاندنی وخودانکرنا ئاژه لی بوو. ئه قجا به رهه مین خوارنی زیده بوون. پاشی هزرا پیتی (خصوبة) وزیده بوونی (التکاثر) کر.

باوهریا وی وهسابوو که زیدهبوونا هژمارا خیزانی وئاژهلی وبهرههمهینانا دهخل ودانی ب چهند هیزین نهدیتیقه دگریداینه، کو ل شیوی (خوداوهندان) بهرچاف دکر، لهورا ئهندامین زازوکی (زانی) یی د وینی پهیکهرین مینیان دا مهزنتر دروست کرن ئهف پهیکهرین ههنی ژ تهقنی دروست دکرن، ژلایی قهکولهران قه ئهف پهیکهرین ههنی یین (خوداوهندی دایك) بوون وب هیمایی (زازوکی (زانی) و زیدهبوونی) د هاتنه نیاسین. (زیدهبوون وزازوکی) بوونه تشته کی ئاسایی ژلایی مروقی قه، ژبهر زیدهبوونا هژمارا ئاکنجیان وییشکهفتنا چاندنی وئامیران. ب تایبهتی شیریوون چهوا ریکین ئاقدیریی پیشینخن.

لهو را بیروباوه رین مروقی به ره شه هیزین سروشتی چوون، کو ته فین ئیسکه رکارتیکرن لسه رژیانا مروقی دکر وه کی (ئه رد و با و روژ و ههی و وستیران) هه روه سا دیت کو بلنداهی ونزمیا ئه ردی وئاف وبا وله هیان ونه خوشیان. هه می دکاریگه رن ل سه رژیانا وی یا روژانه له و را مروقی هزر کر کو چه ند هیزه کین نه بینن ل پشت قان هیزین سروشتی هه نه ولفینه ری قان هیزانه، وه کی لفینا به رچاف یا (ههیف وروژ و ئه خته ران) و زاخا (پیتی) ئاخی وباروقان، له و را لسه شیری چه ندین په یکه ران خوداوه ند بو قان هیزان دروست کرن و دئاقاهیه کی تایبه تدا دانان.

کو پهرستگههن، دەست ب خزمهت وپێشکێشکرنا دیاری وقوربانیان دکر ب وی مهرهمی ئهقه خوداوهندن. مروٚڤ دووی باوهریی دا بوو کو ئهسمانی خوداوهندی خو یی ههی، ههوای خوداوهندی خو یی ههی، ههوای وباران بارینی وئاقی ههر ئیکی ژوان خوداوهندی خو یی ههی.

ههروهسا شهری وئهقینی وئهردکیّلانی ونقیسینی وجیهانا بن دونیایی ژلایی وان قه خوداوهندیّن خو ههبوونه ههر وهسا ههر باژیرهکی ونهتهوهکی خوداوهندی خویی یاریزهر ههبوو.

ئهم دشیین نیشانین بیروباوهرین ئایینی مروّقی دیرینی عیراقی ب قی رهنگی کورت کهین.

أ- بنهمايي ههفيشكيي (الشرك) (زوربا خودايان):

ئاكنجيين دۆلا دوو ئاقان ل دەستپيكى دوير بوون ژ پەرستنا ئيك خوداييى (توحيد) ئ ئەوان ھزر دكر كو گەلەك خوداوەندان حوكم لسەر وان ھەيەو گەردوونى ب ريقە دبەن، ھەمى خوداوەند ژى. وەكى ئيك نەبوون ژلايى گرنگى يىي قە. ھندەكان رۆلەكى سەرەكى نەبوو، لەورا پەرستگەھين بچويك ل كوژيەكى باژيرى بوو ئاقاكر بوون وھەقدەم گرنگيەكا زور ب ھندەك خوداوەندان ددا وەكى خوداوەندى (رۆژ)ى.

ب- بنهمایی وهکی ئیکبوونی:

مەرەم ئەوە كە خوداوەندى وەكى مرۆقى حسيب بكەن و پرانياسىفەت ونىشانين مرۆقى بيخنە سەر خوداوەندان چ ژلايى شيوى لەشى وئەندامان يان ژى ژلايى ھزر وسۆز وھەستانقەبىت.

خوداوهند لدویف بوچوونین مروٚقی وی سهردهمی دخون ودنقن وههقرکی یی دکههن وئیهی دکهان وژنی دئینن، خوشیی

دبهن، دل گران دبن، پهیوهندیین کومهلایهتی یین ههین، کوّم دبن بریارا ددهن، لهورا جودابوونا بیرو وبوچونان دکه قیته دنا قبهرا وان دا. چقاتا خوداوهندان ژلایی خوداوهندی (ئانو) قه خوداوهندی ئهسمانی سهرو کایهتی دکر، ل دویف بیروباوهرین عیراقیین دیرین.

بهلی خوداوهند ب وی چهندی ژمروقان دهینه جوداکرن ئهوژی کو خوداوهند (نامرن) بهلی پا مروّف دمریت، داستانا (گلگامیّش) دبیژیت:

(بۆ كىرى خەباتى د كەي گلگامىنش؟

ئه و ژیانا کو تولی دگهری نابینی،چونگی خوداوهندان دمی مروّف ئافراندی مرن بو کره قهدهر و ژیان ژی بو خوّ))

ژبو جوداکرنا خوداوهندان ژمروقی، پهیکهر زانان قهباری گوه و چاقین خوداوهندان مهزنتر چیدکر، کو نیشانا عاقل مهندیی و دویربینیا خوداوهندان بوو تاجی پیروز دانا سهر سهری خوداوهندان، ب گشتی پهیکهری خوداوهندان ژپهیکهرین شاه و فهرمانرهوایان مهزنتر بوو.

ج- بەردەوامبوون:

ئاکنجیین دوّلا دوو ئاقان د دریژاهیا چهرخین دیروّکی دا بیروباوهریّن خوّیین ئایینی پاراستن، ههرچهنده وهلاتی وان دهرگههی دهربازبوونا ب دههان نهتهوان بوو. ئهوان ههر خوداوهندیّن خوّ کو ل سهردهمی سومهریان بوّ مابوون دپهرستن بیّی گوهوّرینیّن بنهرهتی ب سهردا بهیّن، پهرستگههیّن وان ژی بههمان نهخشه وشیّوه مابوون. ئاههنگ ودرویشمیّن ئایینی ژی وهکی خوّمابوون.

گرنگترین خوداوهند

کومه لا ئیکی: ئهوان ههرسیّیان قهدگریت کو سروشتی بهرچاف د کهن:-

۱- نانق خوداوهندی ئهسمانی سهروهری ئهسمانیه وهیّمایی وی هر ماره ۲۰ بوو یه که یه که یه که به و د بیروباوهریّن حیسابی یا سیسته می سوّمه ریان دا (ئانق). بابی هه می خوداوهندان بوو، ل باژیری (وه رکا) د پهرستنا وی د کر.

۲- ئهنلیل: سهروهری با (ههوا)ی، د داستانان ودرویشمیّن ئایینی دا، روّله کی مهزن ههیه، ههر وهسا خوداوهندی دهستهه لاتی ژی بوو.

لهور هنده ک جاران هه قرکی دگهل (ئانق)ی دکر. هیّمایا هرّمارا وی (در میّمایا هرّمارا وی (در میره) بوو، ل باژیری (نوفهر) دهاته یه رستن.

۳- نهنکی: خوداوهندی (ئهردی) هیمایا هژمارا وی (٤٠) بوو، ل باژیری (ئهریدق) پهرستگهه ههبوو، بابلیان ب (ئهیا) ناف دکر، ب خوداوهندی (ژبری) دهاته ناسین:

د بير وباوهرين مروّڤي ديرين دا ئهڤ خوداوهنده خيرخاز ودوستي مروّڤي بوو.

كومه لا دووي:

۱- ننار: خوداوهندی (ههیش) ی ل باژیری (ئوور) پهرستگهه ههبوو. ل باژیرین دیتر وه کی (حه پان) دهاته پهرستن. ئه که دیان د گوتی (سین) ۲- ئوتو: خوداوهندی (پوژی) یی سومه ریان بوو، ئه که دیان د گوتی (شمش) ل هه ردوو باژیرین (سیار) و (لارسا) دهاته پهرستن، و ب خوداوهندی پاستی و داد په روه ریی د هاته نیاسین. ب ژیده ری (یاسا) یی دانایه وینی وی ل کیلیا حه موورایی کیشایه.

۳- ئینانا: خوداوهندی جوانی یی وشهر ودهستهلاتی بوو. بهلی سو مهریان ل باژیری (وهرکا) ئهو دپهرست، بابلیان دگوتی (عهشتار) ئهختهرا سیپیدههیان (زوهره) هیمایا وی بوو.

خوداوەندين نەتەوەيى:

روّلی هنده و خوداوهندان وهرارکر ژبهر بهرفرههبوونا دهستههلاتا باژیری و عهوان نهتهوین کو عهو دپهرستن، ودهمی پاشایان عه خوداوهنده بیروّز ددانان، بزاقا بهلاقکرنا پهرستنا وی ل باژیریّن دی تر دکر. عهقی رهنگی خوداوهندان سیفهتی نهتهوه یی وهرگرت ژ جوریّن قان خوداوهندان.

۱- مردوّخ: خوداوهندی باژیری (بابل) وهیمایی دهستههلاتی بوو. ل سهرده می حهمورایی ودهولهتا (بابل) پهرستگهها وی دگوتنی (عیساکلا) پولی قههرهمانی د داستانا نافراندنی دا بابلیان دا پی دا بوو، و ههقشیوی (ههقکینی) خوداوهندی (صربانیتم) بوو.

۲- ناشور: خوداوه ندی ئاشوریانه وهینمایا دهستهه لاتا وان بوو، روّلی فی خوداوه ندی ژبه ربه رفره هم بوونا ده وله تا ئاشوری. پیشکه فت هه قشینوی خوداوه ندی ئه نلیل کو خوداوه ندی سوّمه ریا بوو. ول باژیرین (ئاشوّر وکه لخ و خرسباد و نه ینه وا) دهاته په رستن.

۳- خالتی (خالدی): خوداوهندی دهولهتا ئۆرارتۆ بوو ههر وهسا خوداوهندی (خالیدیان) ژی بوو کو ل ده قهرا (پهواندۆز) دخۆجهبوون، شاه سهرجۆنی دووی ل سالا ۷۱۶ ب.ز هیرش کره سهر خالیدیان و پهرستگهها خوداوهندی (خالدی) تالان کر وپهیکهری وی بۆ وهلاتی ئاشۆر قه گۆهاست.

ئاقاكرنا يهرستگههان

شینواریّن که قنترین پهرستگه ه ل (ته په گوّرا) ل روّژهه لاتا نهینه و اهاتیه دیتن وسهرده می وی ژی دزقریته قه بو سهرده می شارستانیه تا (حه له ف) ل ده ورویه ری سالیّن ۲۰۰۰-۱۰۰۰ ب.ز.

پهرستگهه مهلبهندی پهرستنی وجهئینانا درویشمین ئایینی بوو. جهی چالاکیین سیاسی ورو شنبیری وکارگیری وفیربوونی وخواندن ونقیسینی وبارهگایی داد پهروهریی ژی بوو. وجهی خوجهبوونا زهلامی ئایینی (کاهن)ی فهرمانرهوا (En) بوو.

پهرستگه هخودانی پرانیا زه قین چاندنی بوو ب ناقی خوداوه ندان بهرهه م دئینا یان ژی دانه ب کری. ههروه سا خودانی گاره شا بوو، بازرگانی ژی دکر، هنده و شاه و فهرمانروایان موژیلی کاری کارگیری یان ثابووری بوون، ژبهر پیروزیا پهرستگه هی تاکنجیین دو لا دوئاقان ب تایبه تی شاه و فهرمان رهوایان داکوکی لسه رئاقاکرن و خزمه ت کرنا پهرستگه ها دکر.

پهرستگهه دهاته ناقاکرن لسهر جهه کی کویی بلند بیت ودگهل بهایی خوداوهندان بگونجیت و دیوارین وان ژی ب نهخش ونیگارین جوان وخهملاندی رهنگ دکر. بهلی زیدهتر رنگی سپی ب کار دئینان. داکو دشه قی دا ب جوانی ب برسقیت، ل دهست پیکا پهرستگههان بتنی ژوره کا ژ ته قنی دروست کری پیکهاتی بوو قالاتیه ک تیدا بوو ب (پهیکهری) دهاته نیاسین چونکی پهیکهری خوداوهندی ل ویری ددانا ومهیدانه کا بهرفره هدو و بهرین پهرستگههی ههبوو.

ژ ئەنجامى پىشكە فتنا ژيانا ناڤ باژىرى وگەشەبوونا رۆلى بەرستگەھى دۇيانا ئاكنجىياندا رووبەرى ئاڤاھىيى بەرستگەھى مەزن وفرەھتر لىھات، بەلىي وەكى نەخشى بەرى كوژىيىن بەرستگەھى بۆ ھەر چار لايا دچوو، بەلىي دنەخشى نويدا گەلەك پاشگو بۆ ھاتنە زىدەكرن كو بۆ بەرستن وكارگىرىيى تەرخانكرن، دڤى نەخشى نويدا بەرستگەھى ب ژوورەكى دەست پىدكر ئەوژى دچوو سەر پاناتيەكا ئەردى بەرفرەھ وژويرى ژى دگەھشتە ژوورا (پەيكەرى) خوداوەندى، ئەڤ ژوورە پيرۆزترين جھى پەرستگەھى بوو، دڤى ژوورى دا قالاييا (تجويف) پەيكەرى ھەبوو لىلىمىرامبەر (قالاييى) ژى فەرشەك ھەبوو بۆ پىشكىشكرنا قوربانان.

د زمانی ئه که دی دا پهیقا (زهققوره) رامانا (ئاقاهیین بلند) ددهت. پیکهاتبوو ژ قولله یه کی (برج) زوّر بلند، شی تا حه فت (قاتان) پیکهاتبوو. ژقاته کی بو قاتی سهردا، رووبه ری سهرداتر کیمتردبیت بنگه هی زهقوری چارگوشه یان لاکیشه بوو، بگشتی زهقوره به پهیسکین ده ور دا بوو.

زەققۆرە گرنگترىن پشكێن پەرستگەھێن باژێرى بوو، بنگەھێ امصطبته) زەققۆرێ ب لبنێن ھشككرى ب تىشكا رۆژێ ئاڤادكر، روويێ وێ ب تەقنا سوركرى دھاته ھنين. ناڨێ پاشايێ ئاڤاكرى لسەر دھاته نڤيسين. قەبارێ زەققۆرێ ژ باژێرەكى بۆ باژیرەكێ دیتر جوداھیا خۆ ھەبوو.

بناف ودهنگترین زهققوره وه کی: (زهققورا بابل وزهقورا ئوور). دیرو ك نقیسی یونانی (هیرودوتس) ئاماژی ب زهقورا بابل دکهت ب (برجا بابل) نافکریهودبیژیت: ئه ق قولله (برج) ژ حه فت قاتان درست کربوو.

پاشماوين زهققورا ئور

قاتی حه فتی ژووره کا بچویك بوو،بو بیهنهٔ دانا خوداوه ندان ته رخان کربوو. زهقورا (باژاری ئوور) کو شاه (ئورنه مو)ی ئاقا کربوو، هه تا نهو باشماوین زهقورا (ئور) لسه رپیا ماینه، رووبه ری بناغی وی دگه هیته (۲۷۰۰م) شینوارناسان بلنداهیا وی ب ۱۳م دخه ملینن. ژسی قاتان پیکها تبوو، ئه ق زهقوره ب جوانی وریك وپیکی وموکمیا بنکی خو یا بناف وده نگه، ئهندازیارین قی زهقوری بره نگه کی ئهندازه یی یی گونجای هه می پیشه رین خو ریک خست بوون.

کاشیان ل (عمقمرقوف) زەققورا خو ئاقاكربوو، شینوارین وی همتا نهو لسمر پیا ماینه، ژحه فت قاتان پیکهاتبوو... سوّممریان ل باژیرین وهرکا وئمریدو ونوفهر زەققورین خو ئاقاكربوون. شاهی ئاشوری سمرجونی دووی ل باژیری (خرسباد) زەققورا خو ئاقاكربوو.

زەققۆرا عەقرقۆف

(كاهن):

ئەون يين كو خزمەتا خوداوەندان دكەن، چاڤديٽريا پەرستگەھين خۆ دكەن ئاھەنگين ئايينى بريقە دېەن.

ل دهستپیزکی ل وه لاتی سوّ مهر ههردوو دهستهه لاتین دونیایی و ئایینی ددهستی زه لامین ئایینی دا بوون، به لی پشتی هنگی ئه ف دوو دهستهه لاته ژئیک جودابوون وزه لامین ئایینی بتنی دهستهه لاتا ئایینی بریقه دبر. کاهنان خواندن و نقیسین دزانی، لهورا ماموّستا ونقیسه ودادوه ههر ژوان بوون. (کاهن)ی پله و پایه یه کی ئایینی وجفاکی یی ب ریزو وشکودار ههبوو.. ژبهر زیده بوونا کارین کاهنان جوّره بسپوّریه ک دکارین وان دا پهیدابوو.. لهورا ئیک ژوانان سهرپهرشتیا کاروبارین قوربانی کرنی دکر یی دیتر نه خوّش چاره سهرد کرن، ویی سیی سهرپهرشتیا ئاهه نگ و ستران وسرودان دکر. گرنگترین جوّرین (زه لامین ئایینی - کاهن)ئه قه بوون:-

أ-ئاشيبۆ: بەرپرسە ژ چارەسەريا نەخۆشان وراھێلانا گيانێن شەر خاز. ب-مشمشۆ: بەرپرسە ژكارئ خێڨزانكيى ورەگەزناسيى وپاقژكرنا پەرستگەھى ب ئاڤ وزەيتى.

> **ج-نارۆ:** سەرپەرشتيا رێكخستنا رێ ورەسمێن ئايينى دكەت. د-گالۆ: ئامىرێن مۆزىكى بەرھەڤ دكەت ومۆزىكى دژەنىت.

ه-شیشکلۆ: سەرپەرشتیا ھەمى درویشمین ئایینى وئاھنگین سەری سالی ونویکرنا پەیمانان بۆ پاشاى دکر. ھەر وەسا ئافرەتین كاھن رۆلی گرنگ دریقهبرنا كاروبارین پەرستگەھان وخزمەتكرنا خوداوەندان وپەیرەوكرنا درویشمین ئایینى دا ھەبوو.

ئاهنگا سهري سالي (AKitu)

ئه ش ئاهه نگه یاب بیروباوه رین ئاینیین ئاکنجیین دولا دوو ئاقان قه گریدایه. ل دهستپیکی ل سهر دهمی سوّمه ریان دهست پیکریه. پاشی ل وهلاتی بابل وئاشوریان ژی بهلاقبوویه، به لی پتر ژلایی بابلیان قه یابه ربه لاقبوو. ئه ش ئاهنگه هیمایه ك بوویه بو دهستپیکا نویبوونه قه یابه ربه لاقبوو، ئه ش ئاهنگه هیمایه ك بوویه بو دهستپیکا نویبوونه قه یابه ریانی ژ گه شبوون و که سکبوونا ئه ردی و داروباری و هه روه سا بو ته رش و که وال و هه می گیانداران، دیسان هیمایه ك بوویه بو گول و جوانیی. ئاهنگ گیران ل سهری ههی قانیسانی ده ست پید کر و ۱۲ روژان قه د کیشا و پینج روژین ئیکی ته رخان د کرن بو باقژ کرنی ژ گونه هان و نویکرنه قه یا پهیمانی بو پاشای و هیلانا پاشای لسه رده سه لاتی بو ساله کا دی تر.

ئاھەنگا سەرى سالى ل بابل

ل باژیری بابل جادا تایبهت بو دهربازبوونا کاروانی ئاهنگی ههبوو ناقی (جاددا کاروان)لسهر دانا بوو، ژ دهرگههی پهرستگهها خوداوهند عهشتار حهتا دهرقهی شیرها باژیری یا دریژ بوو کو پهرستگهها تایبهتی بو ئاههنگ گیرانی لی ئاقاکربوو. پشتی بدویماهی هاتنا ریقهچوونا کاروانی وگههشتنا کاروانی بو پهرستگهها ئاههنگی زهلامی ئایینی ((کاهن))ی درویشمین پاشای دگوتن و بقی چهندی ژی ئاهنگ دگههشته گوپیتکی، وئاههنگ بداوی دهات. ل روژا دویقدا پهیکهرین خوداوهندین خو دزقرانده قه پهرستگههان.

هه ژی گۆتنی یه ئه ش ئاهنگه جۆره ریکخستنه ک بوو دنا قبهرا پاشای و کاهناندا بو دابه شکرنا دهستهه لاتا ئایینی و دونیایی د نا قبه را

خۆدا، د گەل وى دا ئەف ئاھەنگە نىشانەكا ئايىنى بوو ئاماۋە ۋى بوو بۆ زوربوونا وەرزى گەشەكرنى، ھىمايى نويبوونا ۋيانى ۋى بوو.

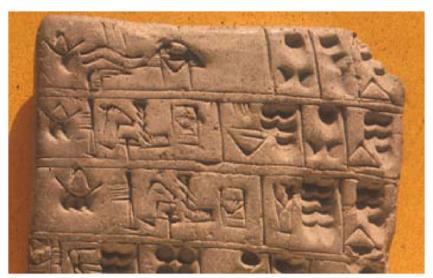
هه ژی گوتنی یه پرانیا جه ژنین ملله تان گریداینه ب دیاردین سروشتی وه کی گوه و رینا و هرزان و پی گه هشتنا به روبوومان و و هرزی دورینی ژوانا ژی ئاهنگا کوردین ئیزیدی وجه ژنا (الفصح) یافه لا وجه ژنا نه وروزا کوردان ونه ته وین ناری کو ژلایی کوردان قه بوویه جه ژنا نه ته وه یی به دو به دی به دو به دو

سي:نڤيسين وفيربوون:

سۆمەرى يان وينه وهيما بكار ئيناينه، ئەف وينه وهيمايه كو دەسپيكى ل سەر تابلويين تەقنى ب پينڤيسەكى كو ژ لەقەنى چيكر بوو، و سەرى وى يى سى كوژى بوو پى دنڤيسى، تابلويين تەقنى د دەمى بكار ئينانى دا دتەربوون پاشى پشتى هشك بوونا وان وينه وهيما يين وان وهكى وينى (بزمارى دەردكەفتن لەورا ئەف دەست خەته دگۆتى (نڤيسينا بزمارى) نڤيسينا بزمارى ب سى قوناغا دا دەرباز بوويە ئەوژى:

قوناغا وینهیی: مروقی وینهیه کی بچویك یی وان تشتان چید کر کو دهربرینی ژ ههست ودیتنا وی دکهت بوو نموونه نه گهر چیا دیتبا وینی چیای چید کر.

(∆ur) ئه گهر ئاماژه ب ماسیی کربایه ویّنی وی دکیّشا، بقی شیّوهی نقیسهری د قی قوناغیّدا ب پلا ئیّکی دهربرین ژ تشتیّن مادی دکر، بو قی مهرهمی پینقیّسی سهرتیژ بکار دینا تنی ل (وهرکا) پیّنچ هزار تابلوییّن تهقنی قهدیتینه.

پارچەكا تەقنى كو نڤىسىنا وينەى تىدا دەردكەڤىت

قوناغا بكارئينانا هيمايان: (Ideographic) وينهيان ههمى تشت نهدهرد دئيخستن.. بتايبهت هز وكريارين وان. لهورا مروّقى نيشان وهيما بكار ئينان بو دهرئيخستنا هز وكارين خوّ، لهورا د نقيسينى دا ناڤ وكار وخهسلهت ژى هاتنه توماركرن.

لهورا وینه کیشانا (ستیری - ههساره) بتنی ناماژه ب ههساری بتنی نهبوو بهلکی ناماژه ب بلندی ،و ب خوداوهندی، ب تشتین بریقه دار ژی ددا، وینه کیشانا (پی) ناماژه بوو بو راوهستان و بریقه چوون وههلگرتن وراکرن.

قوناغا دەنگى (برگەيى): phonetic

دقی قوناغیدا نیشانا وینهی وهیمایی ب تنی وه کو دهنگ بکار هاتیه بی ی گوهدانا رامانا وینه وهیمایین وی. نقیسین وه کی پیتین (ئهبجهدی) لیدهات. دگهل ههبوونا جوداهی یی ئهوژی ئهقهیه کو

پیتین (ئەبجەدی) دەنگی تاکی بەرچاف دکەت وهکی پیتا (م) یان (د) یان (ر) بەلی هەر چ برگا دەنگییه ب دەنگەکی لال دیار دکەت دگەل بزوین ل بەراهیی یان ل پشت وهکی (ما، مو، ئم)، یان ژ دوو پیتین لال پیک دهیت ل ناقبهرا وان دا پیته کا بزوین یا ههی وه کی (نین پیتین لال پیک دهیت ل ناقبهرا وان دا پیته کا بزوین یا ههی وه کی (نین رەنگقهدان ژ زمانی هاتیه نقیسین نه دکر. چونکی دشیت دەربرینی بکهن د ههر زمانه کی دا. د قوناغا دەنگی دا دەرکه فت کو سومهریان وینه و نیشان دگهل برگین دهنگداردا بکارئیناینه بو دەربرینی ژ زمانی خو لهورا زمانی خو ب رەنگی برگا نقیسیه. چونکو زمانی سومهری ژ زمانین ییگهه گریداییه (لغة لصیقة)

دوو برگه یان زیدهتر پیگفه دگریدان بو هندی رامانه کا نوی بده ت بو نموونه پهیفا نن = مهزن و پهیفا لیّل = ههوا (با)

پیکگفه گریدانا ئن + لیّل = راما (مهزن یان خوداوهندی ههوا) ددهت ههر وهسا پهیفًا ئی = رامانا کوچك وپهیفًا گال = مهزن ددهت، پهیفًا ئی + گال = رامانا:کوچکا مهزن ددهت

پەيقا ئن = مەزن وپەيقا كى = ئەرد

پیْگَقْه گریّدانا ئن + کی = رامانا (خوداوهندی ئەردى) ددەت

نقیسینی بدهستی نه که دیان وبابلی یان وئاشوریان یان پیشکه فتن ب خوقه دیت. نهوان خهتی بزماری ژ سوّمه ری وهرگرت، نیشانین وان کورتکرن، زمانی خوّ پی توّمار کر هژمارا نیشانا (۱۸۰۰) نیشان بوون ئاشوّریان کورتکرن بوونه (۲۰۰) نیشان. ژبهر ب کار ئینانا نقیسینا سوّمه ری ژلایی نه ته وین دیترقه شینوارین زمانی سوّمه ری ل زمانی قان نه ته وان دیار دکه ت.

قوتابخانه:

ل دولا دۆ ئاقان ھيچ جورەكئ قوتابخانا ب تێگەھێ ھەڤچەرخ نەبوو، بەلىٰ جھێ فێربوونا خويندن ونڤيسين وژمێرايێ بوو.

دپهرستگههان دا، لایه کی ئاقاهی بق فیرکرنی ته رخاندکر، ماموّستا ئیکهمین جار (کاهن) بوون، ئیکهمین فیرخواز ژی زاروّکین کاهنان بوون. ههر وهسا پاشایان لایه کی کوّچکین خوّ بوّ فیرکرنا زاروّکین خوّ ته رخانکر بوو.

قوتابخانه دزمانی سۆمهری دا ناقی (مالا تابلۆیان - E.D.UBA) ب ناقکریه، چونکی فیربوون ب بهرهه قکرنا تابلۆیین ته قنی ده ستپیدکر ود گۆتی (تابلۆیین قوتابخانی) ژبهر کو قوتابخانه دههمان ده مدا پهرتووکخانه ژی بوو، لهورا زاراقی (E.D.UBA) بۆ کتیبخانی ژی ب کار هاتی یه.

فیربوونی دژیی ۷ سالیی دا دهسپیدکر، دهستپیکی قوتابی فیری (خواندن ونقیسین)ی دبوون، پاشی بهره قوناغه کا بلندتر دچوون، چهرخناسی ونوژداری وماتماتیك دخواندن.

قوتابخانه دزمانی ئهکهدی دا ناقی خانیی مهموّ ب رامانا خانیی دانایی (betmamu)ب ناقکریه.

ماموّستایی ریّقهبهر دگوّتی، بابی قوتابخانی، ماموّستایی وانا ب برایی مهزن دهاته نیاسین. گرنگترین ئهرکیّن وی نقیسینا تابلوّییّن تهقنی بوون بوّ خویندکاران وداخاز ژی دکر بنقیسنه قه، ههروهسا نقیسینا خیندکاران دهاته پشکنین وگوهداری لی دکر.

پاشی ژی بسپوری ل قوتابخانی پهیدابوو، ماموّستایی نیگارکیٚش ژی دویقچوونا ژماموٚستایی دی ژی دویقچوونا هاتنا قوتابیان دکر ول ریّك وییّکیا دهواما وان دیرسی.

كتيبخانه:

پاشا وکاهن (زهلامیّن ئایینی) پویته ب کومکرنا دهقیّن بزماری ددا، ب تایبهتی دهقیّن ئایینی وئهدهبی ریّکخستینه ول جهه کی دیار کری داناینه.. ب قی رهنگی (کتیّبخانه) پهیدابوو.

کتیبخانا شاهانه ل (نوفهر) و (وهرکا) و (کیش) و (بابل) ونهمروّد (کهلخوّ) قهدیتینه.

پاشایی ئاشۆری (ئاشۆر پانیبال) ۱۹۳-۹۲۹ب.ز تابلۆیین تهقنی ژههمی باژیرین عیراقی خرقه کرینه، کتیبخانه ک دکو چکا خودا دانایه. زیده تر ژبیست هزار تابلویین بزماری تیدابوون، کهسه ههبوو بو ریخ کخستنا تابلویین تهقنی ناقی (ئهمینداری تابلویان) (کتیبخانی) لی دانایه، تابلویین تهقنی دناف زهمبیلین لهقهنان دا یان سندو قین ده یا یان گوسکین ب ئاگری سورکری دپاراستن. ب تهنشتی تابلویه کا بچووک (ناسنامه) بو نیاسینا تابلویان وناقهرو کین وان دهه لاویست.

دەقين بزمارى:

ل دۆلا دوئاقان، نزیكى دومليون دەقين بزمارى قەدىتىنە.

دەقىن ھەنى چەندىن لايەنىن ئابوورى وئايىنى وئەدەبى وياسايى وكارگیرى وژمیریارى وچەرخناسى ودەقین بەخت ناسین وئەختەرناسى وگۆتنین مەزنان ودەقین دیتر ب خۆقە گرتینه ژوانا:

أ-ئهدهب: دەقين ئەدەبى ب چاف دەقين ديتر كيمترن. دەقين ئەدەبى داستان وجيڤانۆك تيدانه.. ئەف دەقين هەنى ددريېربوون، ل سەر پتر ر تابلۆيەكى تەقنى نڤيسينه، ناڤودەنگترين دەقين ئەدەبى وەكى داستانا (ئافراندنا بابلى- الخليقة البابلية) كو بەحسى جيهانا خوداوەندان ودامزراندنا گەردۆنى وئافراندنا مرۆڤى دكەت، ب شيوازى هۆزانى ل سەر حەفت تابلۆيين تەقنى نڤيساينه، ل پەرتووكخانا (نەينەوا) ھاتە ديتن.

ههر وهسا وه کو (داستانا گلگامش) کو به حسی مروّقی دکهت، ساخلهتین ژ مروّقی قه دهر یین ئیخستینه پال، ب شیوازی هوّزانی ل سهر ۱۲ تابلو یین ته قنی نقیسایه.

ئەق داستانە بەحسى (گلگامش) پاشايىي وەركا وھقالىي وى (ئەنكىدۆ) وقەھرەمانىا وان دكەت. بەحسى نەساخبوون ومرنا (ئەنكىدۆ) ودلگران بوونا گلگامش ب قى روودانى وپىكۆلىن وى بۆ رزگاركرنا ھەقالىي خۆ ژمرنى دكەت بەلى بى مفا بوو.

دفی داستانی دا دلسوزیا مروقاتی ونمونه یا دوستانی و وه فا داری دهردئیخیت. ونهمریا مروقی دخه بات وخزمه تکرنا ملله تی دا دیار دکهت. ب رامانا نهمریا مروقی دکارین وی یین خزمه تکرنی دایه.

ژبلی دەقین سەرى، دەقین ئەدەبى ژ شیوى ئەدەبى ژیرمەندى وگۆتنین مەزنان وشیرەتان بەرچاف دكەقن ژوان دەقان:

((مللهتی بی پاشا وهکی پهزی بی شفانه))

((گوهدارێ دايکا خوٚبه ههر وهکی چهوا فهرمانا خودای ب جهدئينی))

چەند دەقىن دىتر ھەنە، كو دادپەروەريا خوداوەندان نىشاددەن وەكى داستانا (ئەپوپىن بابلى).

ب- یاسا: بو ریکخستنا ژیانا چقاکی وچارسهریا ئاریشین هاولاتیان ودهست نیشانکرنا ئهرك ومافان ونههینلانا دهست دریژیی، پاشا و دهستههلاداران ل دولا رافیدهیین گههشتنه وی چهندی کو چاکسازی ویاسایان داریژن.

ل دەستپیکی یاسایان ئاماژه ب سهرفهرازیا خوداوهندان دکر، دەمی پاشا یاسایان دادرژیت حهزین خوداوهندان بجهدئینیت، ب مهرهما بهلاقکرنا داد پهروهریی وخو شگو زهرانیی بو ئاکنجییان.

ههر چهنده دویماهیا یاسایان، به حسی دهستکه فتین شاهی دانهری یاسایان دکر. دگهل گازیکرنی بو پاراستن ژناف نهبرنا وی یاسایی ههروهسا گهف ل وان کهسان دکر کو یین دهستکاریی ل یاسایان دکهن. وهسا دیاردکر کو خوداوهند دی به لایا ب سهری ئینیت.

میری بنه مالا (له گش) یاسو مهری ئورو نمیکینا (ئورکاجینا) ئیکهمین جارنامهیا چاکسازیا چقاکی ل دهوروبهرین سالا ۲٤۰۰ ب.ز بهلاقکریه. ب مهرهما نههیلانا دهست دریژیی ل سهر بی دهستههلاتا و ههژاران، ههروهسا باج کیم کرینه، ماف بو وان کهسان کو مافین وان هاتینه تیکدان زقراندنه قه وئازادی دا وان.

رُوان ياسايين كو ب دەست قەكۆلەران كەفتىن:

١- باسانا ئوورنەمۆ: ٢١١٣-٢٠٩٦ ب.ز:

که قنترین یاسایه کو هه تا نهو هاتیه دیتن. نه ق یاسایه ب زمانی سوّمهری نقیسیه، ۳۱ به ند تیدانه. دگهل داویه کی. هندك ژ

ر بهندین وی ناهینه خواندن، چونکی رزیبوون، قی یاسایی بنهمایی قهرهبوکرنی بو سزایان ب کار ئینایه. ئهقه ری بهلگهیی شارستانیه تا جقاکی سومهرییه. ئهقه ری ل بهندی ۱۵ ی هاتییه:

((ههکه زهلامهکی پی کهسهکی دی بری، یا ل سهروی ۱۰ شیقلین زیقی بدهته زیان قیکهفتی))

٢-ياسايا(لبت عهشتار): ١٩٣٤-١٩٣٤ب.ز:

پینجهمین شاهی بنهمالا(ئیسن)ه. یاسایا وی ب زمانی سوّمهری دانایه دهیّته خهملاندن کو ئه ش یاسایه ۱۰۰ بهندا ب خوّقه دگریت. بهلی بتنی ۳۷ بهند گههیشتینه دهستی قهکولهران.

بهندین وی ژبهندین یاسایا (ئوورنهمۆ) دچیت. چونکی دهست پیکا قهرهبووکرنی د قیری ژی دا یاههی.

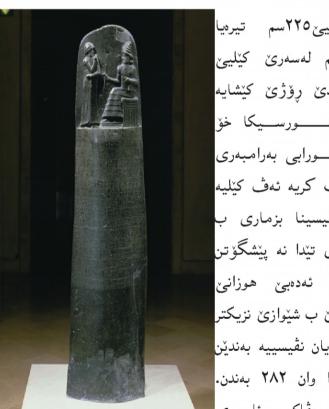
٣-ياسايا ئەشنۆنە

قهدگهریته قه بوشاهنشینا ئهشنونه ل دهقهرا (دیالا) کوپیهکا قی یاسایی ل گری (حهرمهل) ل نزیکی (بهغداد جدیده) قهدیتیه.

دهستپیکیا وی ب زمانی سوّمهری نقیسیه، بهلی ههرچ ۲۰ بهندین یاسایا وی ب زمانی نهکهدی نقیسیه. کارتیکرنا شارستانیه تا سوّمهری گهلهك ب روّهنی د قی یاسایی دا دیاره. دیسا دهستپیکا قهرهبووکرنی د قیره ژی دا هاتییه.

٤- ياسايا حممورابي: ١٧٩٢-١٧٥٠ب.ز:

ريكترين وپيشكهفتي ترين ياسايه ل وان سهردهما هاتيه ديتن.ئهڤ یاسایهل سهر کیلیه کا بهری (دیورایت)ی روش تومارکریه ل باژیری (سۆسە)پايتەختى وەلاتى (ئىلام)ل دەقەرا ئەھواز ل ١٩٠١ ز قەدىتيە وسا دیاره ئیلامیان پشتی هیرشا ل سهر(بابل) وهکی تالان دگهل خوّ بريه ويري.

كيليا حهمورابي

بلنداهیا کیّلیی ۲۲۵سم تیرهیا وێ(قطر)٣٠سم لهسهرێ كێلييێ وێنێ خوداوهندێ رۆژێ کێشایه روونشتیهحهمــورابی بهرامبهری ویژی خۆ کپ کریه ئەڤ کێلیه ٤٤ برگێن نڤيسينا بزماري ب زمانىٰ ئەكەدى تىدا نە پىشگۆتن ب شێوازهکێ ئەدەبێ ھوزانێ نڤيسيهداويا وي ب شێوازي نزيكتر رُ زماني ياسايان نڤيسييه بهنديّن وێ کو ژمارا وان ۲۸۲ بهندن. ههمی پرسێِن جڤاکی وئابووری

وسهربازی یین چارهسهر کرین.

ئەم دشيين ياسايا حەمورابى بقى شيوهى پۆلين بكەين.

یشکا ئیکی: دادیهروهری (بهندی ۱-۵)

يشكا دووي: مال ومولك (بهندي ٢-١٢٦)

یشکا سییی: باری کهسی (بهندی ۱۲۷-۲۱۶)

يشكا چوارى: كرى (بەندى ٢١٥-٢٧٧)

پشکا پینجی: کو ڵه (بهندی ۲۷۷-۲۸۲)

زیدهباری زوریا بهندین قی یاسایی هنده ناریشهین گرنگ ههنه به حس نه کر بوون. وه کی کوشتن و په قاندنا و لاتیان و خیانه تا نشتمانی، دیاره ئه قه بو تیتال ویاسایین به ربه لاف یین وی ده می ب جهیلا بیت. دقع یاسایین سزادانی

(سزدان) ب رووهنی ددیارن ب بهروقاژیا بنهمایی قهرهبوکرنی یه ئه گهری قی ژی دزقریته قه بو بالا دهستییی

ئامۆرىيىين كوچەر لسەر عيراقى وداوى ئىنانا دەستھەلانا سۆمەريان ب دربى ھىزى ياسايىن خۆ سەپاندىنە، ھەروسا ژبەر زىدەھيا ژمارا ئاكنجىيان وبەلاف بوونا پىشىلكرنا مافى كەسانىن دى تر رىبازا تەپە سەركرنى ب كار ئىنايە ھەر وەكى چاوا د ياسايا وى ژى دا ئەقى چەندى رەنگقە دايە ئەقەژى نموونەكا قى ياسايى بەندى (٦) دىيژيت (هەكە كەسەكى تشتەك ژ خوداوەندان ل كۆچكى دزى، ئەو كەس دى ھىتە سىدارە دان. ھەروەسا ئەوكەسى كو تشت قى دھىتە دىتن دىسىدارەدان).

چار: ژيانا كۆمەلايەتى:

قه گهریان ل دویش ژیانا کو مهلایه تی کاره کی جوان وخوشه، بو زانینا پهیوه ندیین نافیه را تاکنجیان و گرفتین وان دئاستی ژیان وژیارا روز ا نه وئاستی روشه نبیریا وان ودلخوش بوون د گهل رهوشت و تیتالین وان دیار کرنا ته خین جقاکی و زمان و سروشتی خوجه بوونا وان:

أ-تهخين جڤاكى:

چقاکی دوّلا دوئاقان ژ دوو تهخیّن سهرهکی پیّکهاتبوو، یا ازاد ویا بهنده، ل دویث یاسا وتیتالیّن وی سهرهمی، ئهندامیّن تهخا(ئازاد) ههمی وهکی ئیّك نهبوون.

چونكى ئازاديا هندهكان يا سنوردار بوو، ته خا گشتى كو پرانيا ئاكنجيان پيك دئينا پرانيا وان هه ژاربوون، ئازاديا وان ژ ئازاديا ته خا دهسهه لاتدارين دهوله مه ند كيمتر بوو.. ئه و ته خل دويڤ ياسايا حهمورابى دجڤاكيدا دگوتنى (هه ژاران - موشكينم) وته خا بالادهست (المتنفذة) دگوتنى (ته خائيكى - ئويلم).

ژلايي كرياريقه جڤاك ژڤان تهخان ييكها تبوو:

۱- خیزانا پاشای: پاشا و ژن وزارو کین وی قهدگرت. جهه کی ئایینی و کومه لایه تی بلند ههبوو، ل کو چکین خهم لاندی دژیان، کوهه می هو کارین خوشگوزه رانیی تیدا بوون. ژماره کا زور ژ بهرده ستك ویه نیان (به ندان) خزمه تا وان د کر.

۲-ته خا دهستهه لاتدار: میرو به گزادین بنه مالا پاشای وخانه دانان (النبلاو) قهد گرتن. د گهل خودانین زقیین بهرفرهه وسهر کردین سوپا و فهرمانبه رین همریمان و زه لامین تایینی و مه زنه بازرگان.

۳-دادوهر ونوشدار ونقیسه رومامو ستایان وخودان پیشهیان. ژیار وژیانه کا خوش دبوراند.

٤-ته خا گشتی: ژ بازرگانین بچووك وخودان پیشه وكارمهندین زه قی وره زان ب خو قه دگرت.

ئه ش خهلکه د خانیین دبچووکدا ژیانا خو ب ریقه دبر وب کاری روزژانه ژیارا خو دابین دکر، گهله که جاران ئه ش جوره که سانه دکه فتنه بن باری قهرداریی ب تایبه تی ل ده می قهیرانین ئابووری. نه چار دبوون کورو کچین خو بفروشن یان ئازادیا وان ژدهست بدهن ودبوونه به ند (عهبد).

۵-کوله (العبید) زهلام وژن قهدگرتن: ئهوین کو د شهران دا دهاتنه ئیخسیرکرن یان ئازادیا خو ژبهر هه ژاریی ژدهست ددا. ههر وهسا زارو کین نه شهرعی دبوونه بهند، زارو کین بهندان ژی ژیدهره کی دی تر بوون یا ته خا بهندان. بهند ب مولکی ئاغایی وان دهاته هر مارتن، نیشانا بهنداتیی ل دهستی یان له شی وی ددا، ئاغایی وی ماف هه بوو بفرو شت یان به که ته دیاری. زیده باری ئه قی ژی بهندا هنده ک ماف هه بوون وه کی رن ئینان و خاوه نداری (التملک). یاسایایی سزا ددانانه سهر ئه وان که سان ئه وین د که سه در یژی دکره سه ر بهندان.

ب- خيزان: خيزان ل سهر بنهمايي رهوشت وتيتال وياسايين بهربه لاف يين وي سهردهمي دهاته دامه زراندن.

پیننگافا ئیکی بو ههلبرارتنا ههفرینیی ژلایی کوری قه دهست پیدکر، کو برادهرین وی بو فی مهرهمی دبوونه نافهند ب ریکا دایك وبابی قه. پاشی دخواست پشتی رازیبوونا کهس وکارین کچی، دیاری پیشکشی بووکی دکرن.

ئاههنگ دگیران وه کی رهشاندنا گولاف وروینی زهیتی ب سهر بوو کی دا، هنده جاران ژی وهسا بوو ژبهر هه قرکییی دناقبه را که س و کارین بووکی وزاقای دا، مارکرن دهاته هه لوه شاندن. ژن ئینان د ژبییی زارو کییدا ده ست پیدکر.. پشتی خواستن ب داوی دهات ئاهنگین مارکرنی ده ست پیدکر، وی ژن ئینانی مورکا یاسایی ب خوقه دگرت.

زهلام ب مهزنی خیزانی د دانا وپیدقی بوو خیزانا خو ب خودان بکهت وخودانی دهسه لاتا ئیکی بوو د ناف خیزانیدا. فرهژنی یابه ربه لاف بوو، ئانکو زهلامی زیده تر ژ ژنه کی دئینا، دیاسایا حه مورابی دا هاتیه، زه لام بتنی ل نهزو کیا ژنا وی یان نه خوشیه کا به رده وه ام هه بیت بو هه بوو ژنا دوی بینت.

ژنی بو ههبوو داخوازا جودا بوونی (تهلاق) ژمیری خو بکهت ئهگهر زهلامی وی کاره کی ناقدار یی خراب ئهنجام دابا ژبو ناف زراندنا (سمعة) خو یان ژنا خو .

پێنچ- ژيانا ئابوورى:

١-چاندن:

ل دوّلا دوو ئاقان ئەردى قەلەو (خصب) يى زوّر بوو ب تايبەتى دەشتىن قەلەوىن باشوورى. گرفتا سەرەكى كو تووشى ھاولاتيان دبوو، كىنميا رىنرا بارانى بوو، ب رادەكى كو تىرا ئاقدانا بەروبو مىن چاندنى نە دكر. لەورا ھەلكوّلانا جوّكان وراكىنشانا ئاقىي ل دىجلە و فوراتى دبىتە ژىدەرى ئاقدانى.

باری ئاقوههوای بو چاندنا چهندین جورین بهروبووم وداروباری یی گونجای بوو. لهورا چاندن ههر ل سهردهمین زوی بوویه ستینا ژیانا ئابووری.

شقانی ب چاندنی قه دهیّته گریدان، ئاکنجیان میه وبزن وگارهش ب خودان دکرن. مفا ژ گارهشان (الماشیه) وهردگرت بو کیلانا زهقیان وراکیّشانا گالیسکان (عهرهبانان). گرنگترین بهروبوومیّن وان گهنم وجهه ونیسك وگهنمه شام وباقل بوون. ههر وهسا کونجی و گارس (الدخن) دچاندن، زیدهباری داریّن خوخو هنار وهژیر ودارخورمان، و پهمبی وروهکیّن جوانکاریان چاندینه.

٧-ئاڤدان:

ئاكنجين دوّلا رافيدهين سيستهمه كيّ كاريگهر بوّ ئاقدانيّ بكار دئينا.ل چارچوڤي دروستكرنا توّره كا ريّك وپيّك ژ جوّك وبهربهست وبهنداڤان. بهربهست و بهنداڤين خوّ ب هيّزتر كر بوون ب مهرهما كيّمكرنا مهترسيا لهيان، وگههاندنا ئاڤيّ ب جوّكيّن سهره كي ييّن ئاڤدانيّ. بلندبوونا ئاڤيّ د هنده ك جهان دا دبوو ئه گهريّ پهيدابوونا ئهرديّ چاندنيّ ل وان ده ده ده ده ده دان.

پاشا وفهرمان رهوایان پویته ب ئاقاکرنا بهربهست وبهنداقان دایه، ل بهندین یاسایی یین وی سهردهمی ئاماژه بقی مهرهمی ددهن، وهکی بهحسکرنا کیشین ئاقدانی و چاوانیا چارهسهرکرنا وان.

٣-خاوەنداريا زەڤيين چاندنى:

پرانیا زه قینن چاندنی مولکی بهرستگههان بوو، ل سهر دهمی سو مهریان. پهرستگههان ئهو زه قینن داینه خهلکین دی تر بهرامبهر هنده ف خزمه بو پهرستگههان دکر. یان دداف جوزتیاران بهرامبهر ریژهکا دیار ژ بهرههمین وان، یان راسته وخو ژلایی کارگیریا پهرستگههان قه بهرهم دئینا.

٤-گرفتين چاندني:

چاندن ل وهلاتی رافیدهین تووشی هنده ک گرفتان دبوو، ژوانا ژی بلند بوونا ریژا خوی ل زه فیان، ژبهر نهزانینی وچاوانیا دهرئیخستنا ئاقا زیده، ودژواریا کونترولکرنا لههیان.

هنده الآن چاندن تووشی کیم ناقیی دبوو وژبهر نزمبوونا ناستی ناقا رویباران. هنده نافات و دهرد دبنه نه گهری کیمکرنا بهرههمی، وه کی سنك و كولی و نه خوشیین رووه کی، یان د دهمی پیگههشتنا بهروبوومیدا تووشی په لامارو و هیرشکرنی دبوون.

ههروهسا سادهییا ئامویرین چاندنی وه کی داس وهنجار. ژهو کارین گرفت دروست کرنی بوون دقی بیافیدا.

 -بازرگانیا نافخق: مهرهم ژوان پیکوهورینا بازرگانیه کو دنافههرا ئاکنجیین دولاً رافیدین دادهاته ئهنجام دان.

-بازرگانیا دەرقه: رامانا قه گوهاستنا كهل وپهل وكار گوزاریان بۆ دەرقهی سنوری دۆلا رافیدهین ددهت، وه کی سوریا وئیران وئهنادۆل وئاسیا بچووك. بازرگانیا دەرقه پاشماوین شینوارین زور دچالاكیین ئابووریدا ب جه دهیلت. ههر وهسا هاریكاریا قه گوهاستنا دیاردین شارستانی ل دۆلا رافیدهین بۆ ولاتین ههقسنۆر كریه.

ئاكنجيين دوّلا رافيدهين پهيوهنديين بازرگانی دگهل سوريي وئيران وئاسيا بچووك وده قهرا كهنداقی همبوون. ل وان ده قهران دار وكانزا وبهرين بهها دئينان، وده خل و دان وهری وئاميرين چاندني بو وان رهوانه دكرن.

(دراڤ - پاره)نههاتبوو دیتن، لهورا (جهه) ببوو هو کاری پیکگوهو رینی، پاشی (زیش) بو قی مهرهمی ب کار هاتیه.

ژبهر بازرگانیی زاراقی (شیقل) کو یه که یه کا کیشانی بوو کیشان و پیقان وقه پان و ته رازی په یدا بوو. زاراقی (کوّر) ئه که دیا بوّ یه کا (کیّشانی) ب کار ئینایه.

پاشا وحاکمان رۆلهکن گرنگ د چهسپاندنا کیشان وتهرازیان دا ههبوو. ههر چهنده بهایین وان دجیکر نهبوون. بهلی ل دویش بارودوخی بازاری دهاته گوهارتن، ول دیش داخوازیی ل سهر وی بهرههمی وهشکه سالیی وشهران دهاته گوهارتن.

شهش-زانست وزانیاری:

ئاكنجيين دولاً دوو ئاڤان ئيكهمين بنهرەتين زانستى داناينه. ململانهيا مروّڤى دگەل سروشتى گەلەك يا دژوار بوو، بەلىخ مروّڤ دڨىخ ململانىخ دا ب ھيز وسەركەفتى دەركەفت. چەندىن زانست قەدىتىنە وكارپىخ كر، ژوانه:-

أ:بيركارى:

زانسته کی ئهزموونی وپراکتیکی یه، ژمیریاری وجهبر وئهندازه بخوقه گرتینه. ئه ش زانسته ژلایی عیراقییان قه پیشدا چوونه، چونکی پیدقیا وان پی بوو بو ئاقاکرنا زهقوری وبهربهستان، ههول دایه ئهندازه وجهبری پیک قه بکاربینن بو دامهزراندنا ئه قان پروژان.

ژماره دزانین و ژهژمارتیان ژیک جودا دکر ب قی رهنگی زانستی ژمیریاری پهیدابوو. جودا هی دناف بهرا ژماره ئیک وژماره (۱۰) ژ مهزنیا قهباری ژماره (۱۰) دهر دکه قیت، سوّمهریان سیسته می سهدی نهزانی بوو.

$$(1)$$
, $\forall (1)$, $\forall (2)$, $\forall (3)$, $\forall (3)$, $\forall (3)$, $\forall (3)$

ب-گەردۆنناسى (فەلەك): Astroromy

ئەقەرى زانستى چاقدىرى كرنا ئەختەرانە، چەوانيا بزاق وزقرينا وان، پەيوەنديەكا موكم ب بىركارى يى قە ھەيە.

ئاكنجيين دوّلاً دوو ئاڤان گرنكى ب زانستى فەلەكى دايە ژبو زانينا وەرزان ودەمى ل پەى چاڤديريا بزاڤا ئەختەر وستيران، وچەسپاندنا دەمىي دەركەفتنى ودەمى بەرزەبووناوان.

سۆمەريان ناق بۆ پرانيا ستێران داناينه، بورجێن وان نياسينه. ل سهر دەمى كاشيان ئەڤ زانسته پێش كهفتيه، بابلى ل دياردێن فهلهكى قهكولينه، ههمى مهسهلێن ژمێرياريێن وان ل سهر بنهمايێن بيركارى داناينه. ههردوو دياردێن رۆژ غهيرين وههيڤ غهيرين زانينه، رۆژێن سالۍ ودرێژيا شهڤ ورۆژ وخشتى فهلهكى رێكخستيه.

سهربانی (زهقوران) بق مهرهما چاقدیریا ستیران بکار ئینایه. تق مارین بزماری ئاماژی بقی دکهن کو ل وهرکا وبابل وسپار وئهربائیلق (همقلیر) خاله کا چاقدیری یم ههبوو.

ئاكنجيين دولاً دوئاقان دەستكەفتين مەزن دقى بوارى دا دەستقە ئيناينه. (رۆژ) ب ناقەندا گەردۆنى ناسيە، ئەسمان ب سەر ۱۲ بورجان دا دابەش كريه، ھەر بورجەك بۆ ئيك ھەيڤ دانايە وگەلەك ب ھويرى لقينا ھەيقى ديار كريە و (وەرزى بوھارى) زانيە.

ج-نوشداري:

نوشداری ل وان چهرخان ب زهلامین ئایینی قه گریدایه. هنده کا باوهریا وان ئه و بوو کو ئه گهری نه خوشی یا تورهبوونا خوداوه ندی یه ژ مروقی دا لهورا خوداوه ند دینوا (ارواح الشریره) دهینرته دناف له شی مروقی دا ونه خوش دکهت، چونکی سهرپیچیا فهرمانین خوداوه ندی کریه.

هنده ک جاران ژی نهخو شی ئیخستیه پال (سیحرا رهش)قه. لهورا یاسا ب دژواری ئهو کهس سزا داینه یین کو ئه ش جورین سیحران ئهنجامددان. هندهکان باوهریا وان ئه و بوو کو ژینگههی روّل ل سهر نهخوّشییی ههبوویه، ئیس قه گرتن وئه گهری به لاقبوونا نهخوّشییی ژ ئیکی بوّ ئیکی درانی ههنده ک جاران ههوارین خو بوّ (کاهنان) دبرن بوّ چارهسهریا نهخوّشیین خوّ تا کو (کاهن گیانی شهرخوازیی ژ لهشی مروّقی دهربیخن ئهو کاهنی کو ئه و کار ئه نجامددا دگوتنی ئاشیپوّ (asipo)، ب مهرهما راهیّلانا گیانی شهر خوازیا دیّوان (دوعا) و (نقشتی)ی بوّ چارهسهریا نهخوّشان بکار دئینان.

کاهنه کی دی هه بوو دزانی که نگی مروّف نه خوّش دبیت و دگوتنی (خقزانك بارو-baru) دسحریّن خوّدا روینی زهیتی وئاف و دو کیّل بکار دئینان یان ب پشکنینا (زرئافیی) وب چافدیّریا ستیّران چاره سه ریا نه خوّشی د کر.

پاشی (نوشدار) برامانا هه قچه رخ ده رکه فت، ئانکو پشکنینا (نه خو شی) و چاقد نریا حاله تی وی بو زانینا نه خوشی یا وی و ده ستنیشانکرنا ئه وی نه خوشی یی و دیارکرنا ده رمانان و چاره سه ریه کا گونجای. ئه و که سین کو بقی ئه رکی را دبوون د زمانی ئه که دی دا دگوتنی ئاسو (asu) ئانکو نوشدار (بزیشك) ئه قان دقوتابخانین تایبه ت دا دخواندن، وه کو قوتابخانین نوشدار (بزیشك) ئه قان دقوتابخانین تایبه ت دا دخواندن، وه کو قوتابخانین کارین خو دا دکرنه به رخو .

یاسایا (حهموّرابی) زیده تر ژ ئیک بهند ژ بهندیّن خوّ ئاماژه ب (نوشدار) کریه. بوّ نموونه ئه گهر هاتو نشته گهریه کا سهرنه که فتی بکار ئینا چهوا دی سزاده ن.

نهخو شخانه نهبوون،بهلی نوشداری سهرا نهخو شین خو ددا ل مالین وان. و پرسیار ژی دکرن، دهرمان بو دهستنیشان دکرن. ژ خوی وهنده بهرههمین ئاژهلی وکانزایی مفا ژی وهردگرت بو چارهسهریا نهخوشی. هنده ک رهنگین کیمیایی بو پیکئینانا دهرمانان زانیه. وه کو گهرمکرنی ودلوپاندنی وپارزنینی، نوشداری ب خو دهرمان ئاماده دکرن.

د-کیمیا:

تاکنجیین دو لا دوو ثاقان (دو لا رافیدهین) ههر ژکه قن وهره خودان شیان بوون دبورای کیمیا ییدا، پیشه سایا فهیفوری و (الفخار) دروستکرنا ئامانان ورهنگکرنا وان کریاره کا کیمیایی بوو، ههر وهسا حه لاندنا کانزایان وتیکه لکرنا سفری دگهل ته نه کهی بو دروست کرنا پارچین (پلاتین-وبرونز)ی و ددبیاقی زیر دروست کرنی دا و پاقژ کرنی ژ خلته ی (الشوائب) کریاره کا کیمیایی دهی ته دانان.

ئاكنجيين ڤێ دهڤهرێ (دوّلا دوو ئاڤان) دگهلهك بواران دا داهينهر بوون ب تايبهتى دبوارێ زيرنگريێ دا، ههر وهسا پيشهسازيا شويشان ههبوو، زيدهبارى دبياڤێ پيست ورهنگكرنا جل وبهرگان ودروستكرنا سابينێ وروينێ رووهكى.

حهفت-هونهرو ئاڤاكرن:

دهسپیکا بهرههمین کارین هونهری ودهستی ژلایی خهلکی (دولا دوو ئاقان) ب پیشهسازی یائامانین ئاخی پیدقیین ناف مالی بوون، ئه قه ژی ب رهنگین جوره جور درست کرن وپاش رهنگ دکرن و دخه ملاندن مروقی د سهرده می (حهله ف) دا گهله که که ل وپه ل و ئامانین خو ژ ته قنا ب ئاگری سور کری درست کرینه کو ب هویری. وبکارئینانا رهنگین جوراو جور ب خوقه گرتبوون گهله ک ژ وینین رووه کان وئاژه لان ب شیوی ئهندازیاری ل سهر قان که ل ویه لان دنه خشاندن.

أ-مۆرا لو*و*لەكى:

ئه ق جوره موره لسهر دهمی شارستانیا (حهلف) پیشکه فتن ب خوقه دیت ب شیوه کی بکار ئینانا وی وه ک نقیسین گونجای تربوو ل سالین (۳۵۰۰–۲۸۰۰ب.ز) پشتی ئه و شیوی لوله کی وه رگرتی وئه ق جوره موره ل شوینوارین (وه رکا) هاتنه دیتن.

کرن ل سهروان، لهورا دقینت پشت بهستن بقان موران بکهن بو قه کولینی ژ جوداهی وساخلهتین هونهری ژ سهر دهمه کی بو سهردهمه کی دی هنده و قان موران دزقرنه قه بو سهردهمی نیمچه دهولهتین باژیرین سومهری یان. ههروهسا لسهردهمی ئه کهدی یان مورا خو ههبوو، ههروهسا مورا سهردهمی ئاشوریان، مورا لووله کی ب دیارده کا گرنگ وههره دیارا شارستانی یا (دولا دوو ئاقان) دهینته هژمارتن، بو دهمه کی دویر ودریژ بکار هات ههر چهنده دگهل گوهورینین پیشکه فتنا شارستانی مورا لووله کی گوهورین، بسهر داهات ژ لایی قهباری موری و نهخش وبابهتین هونهریین ل سهر، ژلایی شارستانی قه جقاکین روژ ههلاتا که قن نه خوره موره موره وره موره ژ ئاکنجیین که قنین دوو ئاقان وهرگرتی نه.

ب-پهیکه رتراشین:
ثاکنجیّن عیراقی که قن

ل بیاقی پهیکه رتاشی

یی زیره و به هرهدار

ودهست ههل بوون گهله ك

نموونه وشویّنواریّن قی

شارستانیه یی ل

جهماینه، ئه و پهیکه ریّن

ل سهر تابلو و کیّلیّن

(میل) ژ که قران هه لکولاین

(النحت البارز) هژ مارا وان ژ

پهیکه ریّن (موجهسه م) کو بوّ

سەرى كچەكا سۆمەرى

کهسایهتیان وخوداوهندان دروست کرین زیدهترن. ژوانا سهری کچه کا سوّمهری شوینهواریّن وی ل باژیّری (وهرکا) قهدیتینه ژ(مه پرمه پی درست کرییه، ههر وهسا چهندین پهیکهریّن کهسایهتییّن دیتر کو ژگلکاری (فخاری) درست کرینه ل ده قهرا دیالا قهدیتینه. ل باژیّری گلکاری) پهیکهره فهدیتیه ژ (برونز)ی درست کرییه ویّنی (پاشا سهرجوّن ئه کهدی)یه.

میری سۆمەری یان (گۆدیا) چەندین پەیكەر ب جه هیلاینه كو ژ بەری (دیواریّت)ی رەش دروست كرینه وگەلەك نقیسین د سەر روویی وی دا هەنه كوم میری سومەری وەسا دەردكەقیت ب شیوەیهكی بچووك وسەر وریهتراشی

كۆديا ميرى سۆمەرى

ئه قه ژی وه کی ریز گرتنه کی یه بو پهیکه ری خوداوه ندی کو هه رده و پهیکه ری وی ب شیوی مه زن بوون، ل گهل مه زنکرنا هه ردوو چاف و هه ردو گوهان، پاشایی ئه که دی (نه رام سین) چه ندین پهیکه رب جه هیلاینه ئیک ژوانا پهیکه ری ده قه را (ده ربه ندی گاور) کو نیزیک (قه ره داغ) ل کوردستانی کو تیدا پاشایی ئه که دی وه سا ده رد که قیت کو ب سه ر پیا دا سه ردکه قیت و تاجی شاخدار ل سه ری یه ئه قه ژی هه ق شیوی کیلیا سه رکه فتنی یه کو شاهد (نه رام سین) ده رد ئیخت کو یی سه رکه فتنی بوول سه ر (لولویان) ل سالا (۱۹۷۵ز)ی پهیکه ره کی برونزی ل گوندی (باستکی) کول ناف به را باژیر کی (سیمیل و برونزی ل گوندی (باستکی) کول ناف به را باژیر کی (شیمیل و زاخق) یه هاته دیتن کو پهیکه ری (نه رام سین)ی ئه که دی یه زاخق) یه هاته دیتن کو پهیکه ری (نه رام سین)ی نه که دی یه

هونهری پهیکهر سازیی ژلایی ئاشۆریان قه گهلهك یع پیشکه فتی بوو ئەقەۋى پرانيا پەيكەرين خوداوەندان وپاشايين وان قە دگريت، ھەروەسا ياشايين ئاشۆريان تابلۆين ديوارى ل كوچكين خۆ د هەلاويستن،كو ل سهري وٽنين جهنگ وجهڙن وشٽران نهخشاند ٻوو. ههر وهسا(کٽليا رهش) پایاشا (شەلمەنە سەرى سىچى) وېنە كى ئەقى جورى يەپكەرىن ديار كو تبدا یاشا دەرکەفتیه یعی راوەستیایه وینشوازیعی ل هاتنا مللەتین بندەستین وان دكەت، پاشايى ئاشۆرى (سەنحارىب) گەلەك پەيكەرىن ديار ل سهر كهڤرين ريدي (گومل) ل نزيك گهليي (باڤيان) ل نزيك گوندي (خەنس)، تىدا ياشا راوەستىايە ل بەرامبەر خوداوەندى ئاشۆريان، ئەف دیمهنه د چوار (کاروانین) نهخش کری دا دهر دکه قیت ل سهر که قرین شكه فتا ههلامه تا) ل سهر چيايي زاوا ل باشوري باژيري دهو كي. وي دەمى يەپكەر سازيا ئاشۆريان گەھشتە گويپتكى، دەمى كو يەپكەرىن گەلەك مەزن دروست كرين وتندا (فريشتى زىرەڤان-الملاك الحارس) وه کی (گای) دهر دکه قیت ویهر یین ههین، ئهو پهیکهر ل قهباری گایه وبه لي سهري مروّڤي پيڤه يه ودوو پهرين ههين وپيننچ يي ههنه، ئهڤ یه یکه ره ل سهر دهرازینکا کو چکا پاشایان دانا بوو، ههتا کو مهزنی وسهرفهرازيع بدهته كؤ چكع ونيشانا هيزا دهولهتع ديار بكهت.

گايێ پەردار

ج-ئاڤەدانى:

وه کی بهری مه به حس کری ئاکنجییین (دولا دووئاقان) ل ئاقاکرنا پهرستگهه وزهققوران ب ناف ودهنگ بوون. وبو ئاقاکرنا وان ته قن وبه ر ولبن ولبنین سورکری ب کار ئیناینه وب نه خش ونیگاران ل سهر دیوار وکهمهری وینه کیشانا رهنگا ورهنگ رازاندییه، و شینوارین پهرستگهه وکو چکان ژلایی ئاکنجییین دولا دوو ئاقان گروقی پیشکه فتنا هونهری ئاقه دانیی یی وی سهردهمی یه. خهلکی ساده وئاسایی.

خانیین خو ژ تهقنی درست دکرن زیدهتر ژ ژووره کا بچویك پیك دهات ههر وهسا (کا ودار وتهقن) ب کار دهات بوو هندی بانی وان پی بگرن خانی دهستپیکی وه کی شیوی (کهپرا لاکیشهیی بوون) پاشی شیوازی بانی راست ب کار هات. و چهندستوین دانان بو را گرتنا بانی دهرگههی خانیان ژداری دروست کرن و پهنجه ده کا بچویك هه بوو بو هاتنه ژوورا روناهیی، ئاقاهیین وان روزهه لاتی بوون ب شیوه کی ژوور و عمبار ل ره خ ئیك بوون ل نیقه کی مهیدانه ک هه بوو. هه روه سا خهلکی وی ده می هزرا ئاف و هه وای کریه ددروست کرنا ئه قان خانیان دا، هه تا کو ل سه رما زفستانی و ژ گه رما ها قینی به به به باراستن.

ئاڤاكرنا كۆچكان:

میر وپاشایان کوّچکیّن خوّ دروست دکرن دا بهیّنه ناقهندا رامیاری وکارگیری، لهورا قهبارهی وان کوّچکان گهلهك د مهزن بوون وچهندهها ژوریّن زوّر ههبوون کو بمهیدانان دهور دا بوون. چهندهها کوچك وتهلاریّن پاشا ومیران قهدیتنه قه کو دزقرینه قه بوّ سهر دهمی سوّمهریان، ژوانا شوینواریّن (ئهریدوّ) و (کیش) و (ماری).

وه کی کۆچکا (نهرام سین) ل تل براك ل سهر رویباری (خابوور)ی ل سوریی کو کۆچکا پاشایه تی بوو، ئاماژه یه بۆ بهرفره هبوونا سنوری دهستهه لاتا ئه که دی و ده سهه لاتدارییا وان لسهر ده قه را (رۆژهه لاتا نزیك). کۆچکا خۆ ل ویری دروست کر بۆ كۆم کرنا باجی، ههروه سا (ئه که دیان) ل یاژیری (ئاشۆر) كۆچکه کا دی ئاقاکر.

ل باژیری (ئوور) کۆچهکه کا پاشایه تی قهدیتیه کو پاشا (ئۆرنهمۆ) ئاقا کربوو. دریژهیا (هۆلا پاشایه تی یا) ئەقی کۆچکی نزیکی (۲۵×۶م) دبیت.

ههر وهسا هوّلا پاشا (زمری لم) ل باژیرێ (ماری) نموونا قان کوٚچك وتهلاریٚن مهزن وبهر فرههن. قهکولهران هژمارا ژووریٚن ئهڤێ کوچکێ ب (۳۰۰) ژوران خهملاندی به.

ههروهسا هؤلا ياشايهتيين ژچهندين ژوورين دي ينك دهينت و ژوورهكا تايبهت تيدايهبو وانه گوتني، ههر وهسا يشكهكا وي كوچكي چهندين عمبار وبنداف تيدا ههنه. كو چك ل سهر روو بهرهكي بهر فرهد دروست کریه وشویرههکا مهزن ل دەور دایه بتنی دەرگەهەك ههیه. پهیکەر ساز وهونهرمهندان گەلەك بەهرو شيانين خۆ ئيخستنبوونه كارى كو چەندەها نه خش ونبگار وجوانی وشنوی هونهرنن جورا وجور تندا بوو. ئاقاکرن ودروست كردنا كۆچك وتەلاران ژلايع ئاشۆريان قە يىشكەفتنەكا مەزن ب خۆ قە دىت و بەر بۆ ئاقاكرنا ئەقان كۆچكان ب كار ئىنان. ل باژىرى ئاشۆر كۆچكەكا ياشايەتى ھاتيە دىتن كو قەدگەرىتە قە بۆ ياشا (ئەدە دنەرارى ئنكي)و، كو ل دوو يشكان يبكهاتبوو ئنك ژوان جهي حدواندنا بندمالا فهرمان رەواى بوو، ئەوا درى يشكا رىڭەبەرنا كاروبارىن دەولەتى بوو. ههروهسا کوچکا یاشا (ئاشۆر ناسر بالى دوويىن) كول باژیرئ (نهمرۆد) درست کریه نموونهیه کا دی یه بق کو چکین یاشایه تی یع کوهوستایین ئاڤاكرنى وشارەزا و بەھرەدارىن د بياقى ئاڤاكرنى دا ل دەڤەرا دەرياچا وانع ئينابوون. ههر وهسا چهندين كۆچكنن دى ينن ياشاپهتيع ئاڤاكرينه رُوانا كۆچكا پاشا (سەرجۆنى دووى) ل (خرسباد) و كوچكىن ھەر ئىك رُ (سەنحارىب) و (ئەسەرحەدون) و (ئاشۆر بانيبال) ل باژيرێ(نينەوا) هاتینه ئاڤاكرن. ئەو كارێن ئاڤەدانيني يێن پاشايي بابلي (نەبوخەز نەسر) پي رابووی ئاماژ نه بو پلا پیشکه فتنا هونهری ئاقاکرنی ژلایی ئاکنجیین (دولا دووئاقان) ئهوین ل جهماین ل باژیری بابلا که قن ژ شینوارین کوچك وپهرستگههان قه دهستکه فتییی ئه قی پاشایه کو (باخچین ههلاویستی) دروست کریین. یین دروست کرین. وئاقاکرنا (دیوار وشویرهه دگهل که لههوده رگهه ومه تالین به رگریی وجه نگی) نموونه کا دی یا ئه ندازه وهونه ری ئاقاکرنی بوول وه لاتی (دولا دوو ئاقان).

بشكا دووي:

ژېدەر:

١-طه باقر، مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة ط٢ (بغداد ١٩٥٥).

٢-عامر سليمان، العراق في التاريخ القديم، موجز التاريخ الحضاري، دار الكتب (الموصل: ١٩٩٣).

٣-عامرسليّمان وفاضل عبدالواحد، عادات وتقاليد الشعوب القديمة، (بغداد: ١٩٨١)

٤-نخبة من الباحثين، حضارة العراق، (بغداد-١٩٨٥).

٥-هاري ساكز، عضمة بابل، ترجمة عامر سليمان، (الموصل٩١-١٩٧٠). ٢-فوزى رشيد، الشرائع العراقية القديمة، ط٢(بغداد: ١٩٧٨)

يرسيار

ب۱/ چاوا سیسته می حوکمرانیی ل باشووری دوّلا دووئاقان دروست بوو؟ ب۲/ ئه گهریّن سهرهلدانا سیسته می (رژیمیی)(پاشایی جیّگر) چ بوو ؟ ب۳/ قوناغیّن گهشه کرنا نقیسنا بزماری روهن بکه.

ب٤/ هه قبه رکرنی دنا قبه را یاسین سو مه ریان و یاساین سامیان بکه. ب٥/ پهیوه ندی د نا قبه را ئایین وسروشت وجه ژنان داچ بوو؟ ب٦/ رایو رته کی ل سه ر باژیری بابل بنقیسه.

پشکا سیی / شارستانیه تا دو لا (نیل)ی ینشگوتن/

بارودۆخنى ژينگەھنى يىن بكيرھاتى بوو بۆ ئاكنجيبوونا مرۆڤى ل دۆلا (نیل)ی وئاقاکرنا شارستانیه ته کی کو پشت ب چاندنی قه گریده ت، ئەقەۋى ۋېەر قەلەوى وخيروبيرا ئاخا دوڭى وزۆر بوونا ئاقا رويبارى نیلی یه، شارستانیهتا مسری ل جهه کی نارام هاتیه دامهزراندن، چونکی دەوروبەرين مسرى بيابان ودەريا بوون ويا دوير بوويه ژدەست بسهر داگرتنا داگیرکهران، همروهسا رویدانا لههیین رویباری (نیل)ی ب رهنگه کی ريّك وييّك وزانينا دەمى رويدانى ژلايى خەلكى قە ئەقى ژى وەكريە کو پشتراستیه کا زیدهتر بدهته وان، ژبلی وی کو ژینگهها خورستی يا مسرئ يا دوير بوويه ژکارهساتين ژنشکهکينه (کتوپر)، لهورا ژي ئاكنجيان ب ئارامي باوهري ب خو همبوويه وكاركريه، بهروڤاژيا ئاكنجينن دۆڭل رافيدەين (دوڭل دووئاڤان) كو د ژينگەھەكا خورستى وجڤاكيا نهجٽگير ژباينه پر يوويه ژ تشتين نهچاڤهرٽكري، ئهڤان ژي ههمیا وه کر مسریین که قن باوه ریا وان ب خوداوهندان و دهستهه لاتداران ب هيزبيت، ئەقى باوەرىيى رەنگقەدان ھەبوو لسەر پويتەدان ب ژيانەكا دى ودروستكرنا گۆران، حمتا وهكو ب شارستانيمتا مريان نافكريه، بملي ئاكنجيين دوٌ لا را فيدهين باوهريا وان بخوداوهندان و فهرمانرهوايين وان لاواز بوویه، چونکی نهشیاینه خهلکی ژکارهساتین خورستی، یان داگیرکرنی بياريزن، لهورا يويتهيا وان ب ژيانا داويي كيم بوويه ويويته ب ژيانا دونيايي دايه، ژبهر كو پرانيان دياردين شارستانيين دوّلاً رافيدهين ودوّلا (نیل)ی وه کی ئیکن، لهورا دی به حسی وان کهین کو مسری تيدا بناڤ ودەنگن دگەل ھەقبەر كرنەكى دناقبەرا ھەردو شارستانيەتان

ئێک/ رِژێِما فهرمانرهوایی:-

مسر بق دەمه كى دوير ودرېژ ھاتبوو دابه شكرن بق وىلابه تان، بان دەوله تا باژیری، کو بویه ئهگهری دابهشکرنا ئاکنجیین (صعید) وئاکنجیین دهلتا، ل دهستینکا هزارا سیع ب. ز مینا یاشا شیا مسری ننگگرتی بکهت، کهسنن کو ل یاشای نزبك بوون بانگ دکر کو (ائنگگرتنا مسري کاره که ل دهرقهري شيانين مروقي په، ئهوي بقي کاري رادبيت ئەو خوداوەندە)) ھزرا ب خوداوەند بوونا ياشاي دناڤ خەلكىدا بەلاڤ كر، ئەف بۆ چوونە بـۆ وان ياشا بان ژى مابە ئەونن يشتى مېنا یاشای حوکم کری و وان یاریزی لی کر. وهلیهات یاشایی مسری ب نٽرينه کا فهرمے خودا بيت، ب جهئينانا فهرمان وگڏتنٽن وي ب یاسا دادنان ویندقی ب دهرکرنا یاسایی نهدکر، لهورا یاسایا نقیسای ل مسری سهرههلنهدا ویاشای ل گۆرەی تیتالین بهربهلاف حوکمی خو دگنرا و دهسهه لاتا ئاييني ودونيايي د دهستي پاشاي دا بوو، نيشان وهسا دیار دکهن کو پاشایی مسری بتاییهت پشتی مرنی دهاته پهرستن، ژبهر گرنگیا یله وجهی یاشای گۆری مهزن بۆ قهشارتنا وی دکۆلا یشتی هنگی بهرهف ییش بریه وبووینه ههرهم، ئهوین کو هاریکارین یاشای بووینه درنقهبرنا وهلاتی دا هژمارهکا میر وفهرمانبهر ونقیسهرین يايتهختي بوون، فهرمانرهوايين ههرينمان ههريم بريقه دبرن وپويته دايه ب خرقه كرنا باجم وهنارتنا وي بو پايته ختى.

خەلك نەدويران بەرى خۆ بدەتە پاشاى، ھەروەسا ب رەنگەكى ئىكسەر دانوستاندن دگەلدا نەكرىه، ژبەر پىرۆزيا بەرىخودانا وان بۆ پاشاى دگۆتى (رىزدارى مە وسەروەرى مە) ودسەر دەمىي شانشىنا ھەقچەرخدا ناسناقىي

فیرعهون سهرهلدا کو رامانا وی (مالاً مهزن) یان (کوچکا مهزن) بوو، ئهف ناسنافه بو پاشایی مسری هاتیه گوتن وپی دهاته نیاسین. نابیت ب دژی پاشای راوستن یان شورشی لسهر بکهن، چونکی ب بو چوونا فهرمی (رسمی) ژشاشیان یی قهدهره چونکی خوداوهنده، سهر باری ئهوی چهندی کو فیرعهون خوداوهنده ودهسهه لاتا وی بی توخیب بوویه بهلی ئاگههداری ره فتارین خو بوویه وههولدایه دادپهروهریی بعهبینیت وخرابیی نهگههینته خهلکی نهبیت یان ئیزا (ئازار) بدهت، فیابا برهنگه کی جوان وبریز گرتن سهرهدهریی بکهت ههروه کی خوداوهند، شایابا برهنگه کی جوان وبریز گرتن سهرهدهریی بکهت ههروه کی خوداوهند، شاینی مروقان دویربیت، ئه قی جوری رژیمی وه کریه سهربهستیا وی گریدای بیت وره فتار وسهرهدهرییا وی دگهل خهلکیدا یا باش بیت.

مسریان هیزه کا کاریگهر لسهر ژیانا خو پهرستیه، روزی گرنگییه کا مهزن ههبوو، چونکی کاریگهریه کا مهزن لسهر بزاقین مسریان وکریارا گهشه کرنا چاندنی ههبوویه، وهلیهاتیه روزهه لاتن یان ناقا بوونا وی گهشه کرنا چاندنی ههبوویه، وهلیهاتیه روزهه لاتن یان ناقا بوونا وی دیارده یه که بیت ببیته پیدقیه کا مروقی مسری پتر ژههر مروقه کی دیتر، نهو ژی ژبهر ساهی بوونا نه سمانی وی دیرانیا روزین سالی دا. ل ده لتا خوداوه ندی روزی ب خوداوه ندی (رهع) دهاته ناقکرن ل (طیبه) ب خوداوه ندی (نامون) دهاته نیاسین، فیرعه و نی مسری نه خناتون هزرا بی خوداوه ندی رئامون) دهاته نیاسین، فیرعه و نیک خوداوه ند بهیته بید کو میک کو میک خوداوه ند بهیته پهرستن کو دگوتنی (ناتون) ب رامانا (لهشی روژی) وهسا دیاره هزرا پهرستن کو دگوتنی (ناتون) ب رامانا (لهشی روژی) وهسا دیاره هزرا بیک گرتنا خو ژمیتانیان وهرگرتیه ل ژیر کاریگه ریا خیزانا خو تیدو خیبا (نه فه رتیتی).

مسریان رویباری نیل ب پیروزی دانایه وب خوداوهندی خو دانایه وئه گهری ریّك وپیّكی یا لههییّن رویباری نیل گریّدایه ب ئه فسانه

خوداوهند ئیزیس شیری ددهته کوری خق

یا خوداوهند ئوزیریسس وخیزانا وی ئیزیس وئهو ژی دهمی خوداوهند (سث) برایی خو (ئوزیریس) کوشتی، خیزانا وی خوداوهند ئیزیس بو گریایه وروندکا وی که فته ناف رویباری وبوویه ئهگهری لههیان ئه قجا خوداوهند حورسی کوری ئوزیریس رابوویه ب کوشتنا مامی خو (سث)، دایک وی ئیزیس دهست ژگریی بهردایه وئه شه گریدایه راوی هاتنا وهرزی لههیی.

مسریان ئهرد پهرستی یه وب هه قپشکیا خوداوه ندی خو (گب) دانایه، ههروه سا هژماره کا زور ژگیانداران بره نگی خوداوه ند پهرستینه بو نموونه چیل وتیمساح وشیر و تویری وهه سپی ده ریایی، مسریین که قن هژماره کا زوریا پهرستگه هان ئاقا کرینه و پهیکه ری خوداوه ندین خو تیدا داناینه، ئه همرام وئه و

پهرستگههين تابيتين مريان كو دپيكه دگريدايبوون، بوونه جهي پهرستنا ياشايين مرى وسلاف دانا لسهر گياني وان.

ئوز یریس خوداوهندی مرنی بوو وپشتی مرنا مروّقی، ئوز یریس دی بیته پاشایی مریان وفهرمانی دی دهت لیپرسین وسزادانا مریان بکهن وترازییه کی دادنیت بو پیقانا کریارین ئهقی مری وئهو کهسین باش ئهون گیانی وان دچیته دجیهانا نهمریی دا، بهلی گونههبار گیانی وان ژناف دچیت ونامینیت. خوداوهند ئهنوبیس (تویری) بهرپرسی روّژا حسابکرنی یه وراگرتنا ترازیا مریانه.

سي- نڤيسين:

مسریان ل دهستپیکین هزارا سیی ب. ز بهری خو دایه نقیسینی وهیمایین (چهقهنگ) نقیسینا خو بکارئیناینه کو پیکهاتبوون ژویننی بچویککری یین روه ک بالنده و گیانهوه رین به رنیاس دگه ل هیمایین دیتر، لهورا عهره بان ب زمانی چویچکان ناف کریه ونه شیباینه بخوینن، قه کوله ران نقیسینا مسریان ب نقیسینا هیرو گلیفی یان خهتی پیروز ناف کریه نقیسینا مسریان لسه ر روه کی (زه لبه ردی) نقیسییه ئه و ژی پشتی به رهه ف کرنی کو دشیاندایه به پیچان و دناف ئامان و دیواری دا به پیته پاراستن، بیکومان ئه و نقیسین ب شیوی ستوینی دنقیسان، ب جوره کی خهتین وی دئیک ئاست دابوون و ژراست بو چه دهاته خواندن، ده مه کی دا نقیسینا برماری ب شیوی ئاسویی دنقیسی و ژچه بو راست. کاهنان خهتی هیرو گلیفیی خو به ره بو راست. کاهنان خهتی هیرو گلیفیی خو به ره که ییش بر وناف لینا ب خهتی (هیراتیقی) هه رچه نده ملله تی ب گشتی وه کو خه ته کی ساده و ساکار (هیراتیقی) هه رچه نده ملله تی ب گشتی وه کو خه ته کی ساده و ساکار

بکار دئینا دگوتنی خهتی (دیموتیقی)، هنده و ژوان لاپه پن به ردی کو بخه تی هیرو گلیفی لسه رهاتیه نقیسین وه کو خو ماینه قه ژوانا ژی لاپه پن به ردی یی تورین کو ناقی ژماره کا زور ژپاشایین مسری لسه رومار کریه، زانایی فره نسی فرانسوا شامبلیون ل سالا ۱۸۳۲ز شیا هیرمایین خهتی هیرو گلیفی لیبده تن و بخوینیتن.

هه ژی گوتنی یه کو ئاکنجیین وه لاتی شامی مفا ژقی نقیسینا هیرو گلیفی وه رگرتیه پیتین هیجائی ژی پیکئیناینه وفینیقیان ب ریکا بازرگانیی بو وه لاتی ئه غریقیان قه گوهاستیه وب ریکا ئهوان ژی ل ئهوروپا به لاف بوویه وئارامیان بو روژهه لاتی قه گوهاستیه.

چار- نسوشداری:

مسری دبیاقی نوشداریی دا ل بهراهیا ئاکنجیین دوّلا رافیدهین بوون، ئهقه ژی بوّ وی دزقریته قه کو ئه و رادبوون ب زگ دراندنا (تشریح) تهرمی مری ودهرئیخستنا (هناقان) ومومیا کرنا لهشی، ئهقی ژی هاریکاریا وان کر کو شههرهزاییا ئهندامین لهشی مروّقی وفهرمانین وان ببن وزانینا وان نهخوّشیان ژی ئهوین مروّق توش دبیتی، نهخوّشیین ئاشکی (گهده) و (معده) و فهرمانا دل ودهماران زانییه وبوّ وان دیار بوویه کو دل هیّزا لقینه ره دلهشی دا، ههروه سا کاری میشکی (مخ) وکاریگهریا میشکی لسه ر دهمارین لهشی و پهیوهندییا میشکی پیقه وکاریگریا میشکی لسه ر کارین ئهندامین دیتریّن لهشی زانییه.

لاپهرین بهردی یی تهیبرس قهدیتیه ونهو ل زانکویا لایبزك یی پاراستیه وکو ژکومه کا رینمایین نوشداری پیکهاتینه، کو تیدا به حسی (حهب)ی وسه نگی وی و چاوانیا بکارئینانا وی کریه، ههروه سا کومه لا میژوویی ل نیویورك لاپهره کی بهردی یی مسری پاراستییه کو به حسی بابه تی نشته رگهریی و ژوان ژی بابه تی قه گرتنا شکه ستنی دکه ت.

پينج- مؤميا كرن:

مسریان موّمیا کرن انشکرا کریه، موّمیا کرن پیکهاتییه ژموّمیا کرنا وی پشکا کو ژکهلهخی مری مایه قه، نه گهر کهسی مری یی دهولهمه ندا زه لامیّن نایینی (کاهن) و دکتور ب موّمیا کرنا کهلهخی وی رابن و وان شیّوازه کی سهر که فتیانه دفی کاری دا بکارئینایه، موّمیا کرن بوّ دهمه کی دریّژ مایه قه کو هزاران سالان قهدکیّشا، سالا ۱۹۲۲ گوری

تابوتا زیری یا توت عنخ ئامون

فیرعدونی مسری ات و تعنخ امون (ت و تعنخ امون) قد دیتید کو تابیتا وی ژ زیری چیکر بوو دناقدا لهشی وی یی مومیاکری، تیدا

بوو، دووی دهمی دا ئه ش قهدیتنه دهنگقه دانه کا شینواری یا سهرهنجراکیش بوو، دبیت قوتابی بپرسیت موّمیا کرن چیه؟ چهوا مسری فیّری موّمیا کرنا تهرمی مری بوون، مهرهم ژموّمیا کرنی چییه؟

موّمیا کرن رامانا پاراستنا لهشی مریه ژنافچوونی، دگوته لهشی موّمیا کری (موّمیا) دزمانی کوردی دا رامانا (موّم) دگههینیت، چونکو موّم بکار دئینان بو تژیکرنا کونیّن لهشی پشتی دهرئیخستنا هنافیّن وی. موّمیا کرنا لهشی پاشای یان شاژنی ل گورهی ئه ف پینگافیّن خواری دهاتنه کرن:

أ- تەرمىي وى كو ب گەميەكىي قەدگوھاستىن بۆ پەرستگەھا دولا نىزىك وى ھەرەمىي كو يىي ئامادەكرى بۆ قەشارتنا وى.

ب- شویشتنا تهرمی وی وپاقژ کرنا وی دهمه کی کیم قهد کیشا.

ج- مۆمیا کرنا تەرمی وی کو پیدفی ب دەمه کی دریژ ههبوو کو دگههشته (۷۲) رۆژان. دەست پید کر ب زك دراندنا لهشی وی ودهرئیخستنا (پویقیکان) وبریکا بۆری یه کا تایبه ت (میشکی) وی دهردئیخست ئه قبا تهرمی وی ب سۆدایی سهرهدهری د گهلدا د کر دئیخسته دناف خوییا نیترون دا.

د- لاشی وی ژخوی یا تیکهلکری دئینا دهر وکونین وی ب بکارئینانا قیری یان ژی ب (موم)ی دهنین.

ه- ده قی وی دهیلا قه کری، ئه قه ژی بیره وه ری یه کا ئایینی بوو مه رهم پی ئه و بوو کو مری بشیت جاره کا دی ب ئاخقیت و تامی ژوان قوربانیان وه رگریت کو دهینه لایی وی.

شهش- خانووبهر:

مسر ب دەولــهمهنترین وهلات دهێته هژمــارتن ل جیهانی ژبهر شوینوارین وی، ژینگهها وییا هشــك وب بکارئینانا بهری هـاریکاربوون لسهرمانا وان شــوینواران، ئاقهدانیا مسری ب بـاشی دئاقاهیین پهرستگهه و ئههرامـان دا دهرد کهقیت، ئهوکهسی سهرهدانا دهقهرا (دیر البحری وئهقصر)

بکهت ل (صعیدی) مسری ئهوان شوینوارین بلند دی بینیت (دیر البحری) ل نیزیك وی پهرستگههی ئاقاکریه کو شاژنا مسری (حتشبوت) ئاقاکریه گهشتیار دشیّت پاشماوی ستون وکولان وهوّلیّن قی پهرستگههی ببینیت ونیّزیك وی ژی پهیکهریّن خوداوهندیّن مهزن ههنه ژوانا پهیکهری (رمسیسی دووی) کوبهشداری کرییه ل دووباره نویژهنکرنا (دیرالبحری). پهرستگهها کهرنهك ل (طیبه) ب مهزنترین پهرستگهه دهیّته هژمارتن کودروستکریه وهژماره کا پاشاییّن مسری بهشداری ل درستکرن وبهر فرههکرنا وی داکریه، ستوینا مهزنا پهرستگههی کو ههتا نهو ژی مایه نیشانا مهزناتیا

شارستانیه تا مسری دهردئیخیت، ل سهر دیوارین پهرستگهها کرنك ئه کارین کو فیرعهونی مسری کرین وئهو پهیوهندیین سیاسی

پەرستگەھا كەرنك

کو ل گهل ولاتین دیتر گریداین تیدا تومارکرینه، ههروهسا پهیمانین مسری دگهل حسی یان ژی ل سهر دیواری وی دنقیسینه، پهرستگهه خو بخو ژی موزهخانه کا سروشتیه.

ئەھرام:

دیروّک نقیسان ده می دناف به را (۲۲۷۰-۲۷۸۰) ب-ز ل مسری ب چه رخی نه هرامان ناف کرییه، چونکی دروستکرنا هه ره مان دووی ده می داگه هشتیه ئاسته کی بلند پشتی درستکرنا سی هه ره مین مه زن ل جیزه ل روّژ ئاقایی نیلی کو هه ره می خوّفوی و هه ره می خفره و و هه ره می منکور بوون، قوتابین خوّشتقی پتریا هه وه ئه ش هه ره مه دتیله قزیونی دا دیتنه کو بویه رووگه ها (قیبله) شوینوار ناسان و گه شتیاران، له ورا و هسا باشه تشته کی سه باره ت ئاقاکرنا هه ره مین مسری بزانین.

دروستکرنا ههرهمان ل مسری ژدهستپیکی هیدی هیدی سهرهه لدا، دهستپیکی پیکهات بوو ژدروستکرنا فهرشه کی مهزن ل سهر گوری پاشا ومیرین مری. کو هنده که کهل و پهل و پیدقیین تایبه ت ب پاشایی مری قه د دانانه تیدا، پاشا (زوسهر) کوئیکه ژپاشایین بنه مالا سی یی رابوو ب دروستکرنا ههرهمه کی پله دار کو (ئهمنحوتب) ئه ندازیاری ئاقاهی بو وی دروستکر، ئه قجال سهرده می بنه مالا چواری دروستکرنا ئه هرامان و هرار کر ژههرهمه کی پله دار گوهوری بو ههرهمه کی راست.

ئاڤاهيي ههرهمان ژڤانا يێك دهێت:-

۱- ههرهم کو ژدهرقه ب دیواره کی دهوردایه ژ (لبنان) دروستکریه.

۲- پەرستگەھا تەرمى وى (جنائزى) ل پىشيا لايى رۆژھەلاتا
 ھەرەمى يە.

۳- پەرستگەھەك ل پىشىا دەرەگەھى باكورى ھەرەمى يە.

۵- ههرهمه کی بچویك ب دیواره کی تایبه ت دهوردایه ل دهرقه ی دیواری ژ دهرقهیی ههرهمی سهره کی.

٥-پهرستگهها دۆلى ب رىيەكا درىڭ ب ھەرەمى قەگرى ددەت.

ههرهم ئاقاهیه کی ب هیزه ژبهرین چوارگوشهیه شیوه کی ههره می ههیه، کو ژبهری مهزن دروست کریه و دناف ههره می دا ریکه کا دریژ یاهه ی کو ژبه ری خوار دبیته قه دهستپید که ت و داوی ب ژووره کا بهرامبه ردهیت و پاشی دوو ریک بو لایی راست و چه پ یا هه ی و ریک دهستی چه پی ب ژوورا قه شارتنی و بن داقه کی ب داوی دهیت کو جهی تایبه ته به یه یکه دانقه.

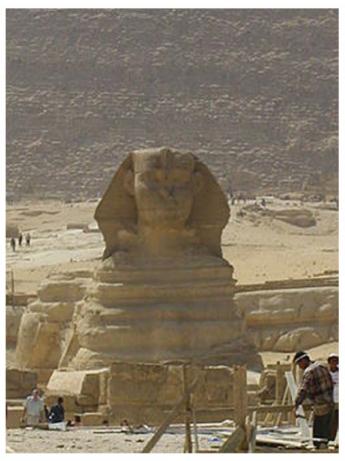
ئه و ههرهمي كو خوفو پاشا ل جيزه دروست كرى ب مهزنترين

وبلندترین ههرهم هاتیه دانان. بق دروستکرنا ئه قی ههرهمی بهری مهزن ب کارئیناینه کو کیشا ههر بهره کی دگههیته (۲٫۵) تهن وژمارا بهرین وی خول (۲٫۳) ملیقن بهران ددهت ودریژیا لایه کی بنیاتی ههرهمی نزیکی (۷۵۵) پییا دبیت وبلنداهیا وی دگههیته (۵۰۰) پییا دبستی هنده و ژ

مهرمی خونو کهسین خرابکهر گههشتینه ههرهمی وهندهك ژبهرین گوپیتکی ولایین دی ژناف برینه.

ل نیزیکی ههرهمی جیزه پهیکهره کی مهزن یی (خفرع) پاشا دانایه کودبیژنی (ئهبوهوّل) وپشکا خواری یی لهشی پهیکهری شیره وپشکا سهری مروّقه، جل وبهرگین پاشایه تیی ل بهرکرینه، بلنداهیا روویی ئهقی پهیکهری (٦٥) پی دبن ودریژاهیا لهشی دگههیته (۱۸۷) پییان وپاناتیا روویی وی دگههیته (۱۱۷) پییان.

پەيكەرى (ئەبۆھۆل)

دروستکرنا ههرهمیّن جیزه رامانا وی ئهوه کو دهستههلاتا پاشاییّن مسری گههشتنه ئاستی هیّزی کول سهردهمی بنهمالا پیّنجی بهره الوازیی چوو، پاشاییّن بنهمالا پیّنجی وشهشی وحه فتی نهشیاینه ددهستههلاتی دا ئیّگبگرن وبتنی دروستکرنا ههرهمیّن بچویك نهبیت کو چ جوداهیهك دگهل ههرهمیّن خانهدانا نهبوو، ئه قه ژی گروّقی ژناڤچوونا دهستههلاتا سیاسیا پاشان دهردئیخییت.

پشکا سیی پرسیار:

پ۱/ ئەرى ھەمى مسريان باوەرى ب خوداوەنديا پاشاى ھەبوو؟ بووچونا خۆ ديارىكە.

پ۲/ جوداهیی دناقبه را نقیسینا هیرو گلیفی ونقیسینا بزماری دا بکه؟ پ۳/ شارستانیه تا مسری ب شارستانیه تا مریان ناق کریه ته قی چهندی روهنبکه.

پ٤/ ژدروستكرنا هەرەمين مەزن يين جيزه چ تيدگههين؟ پ٥/ گرنگيا پەرستگەها (كرنك) چى يه؟

ژیدهر:

- ١. أحمد فخرى، الأهرامات المصرية، (القاهرة)
- جون بوتيرواحزون، الشرق الادنى الحضارات الكبيرة ترجمة عامر سليمان، (الموصل، ١٩٨٦)
- ٣. جيمس هنري برست، تطور الفكر والدين في مصر القديمة، ترجمة زاكي
 سوسن (القاهرة ١٩٦١)
- جيمس هنري برست، انتصار الحضارة، ترجمة، أحمد فخري (القاهرة ١٩٦٩)
 - ٥. رشيد الناضوري، التطور التأريخي للفكر الديني (بيروت، ١٩٧٦)
- ٦. ليونارد كوتيرل، زوجات الفراعنة ترجمة فيليب عطاالله (بيروت ١٩٦٧)
 - ٧. محرم كمال، تأريخ الفن المصري (القاهرة، ١٩٣٧)
 - ٨. ولسن،الحضارة المصرية، ترجمة أحمد فخري (القاهرة، ١٩٥١)

پشکا چاری شارستانیا ئەغریقیان

ولاتی یونانی دکه قیته باشوری کیشوه ری نه وروپا و پشکا خاری یا نیمچه گزیرتا به لقان پیک دئینیت ول باشوریقه ل ناف ده ریایا ناقه پاست دریش دبیته قه، و چه ندین که ندافان دبریت ژبو هندی کو ئه رخه بیله کی (کومه کا گزیرتین) جوان پیک بینیت، هه روه سا چیایین وی ل ناف ولاتی دریش دبنه قه دگه ل به لاقبوونا ده شتان، ئه قی ولاتی ئاف وهه وایی ده ریایا ناقه پاست (مامناوه ندی) هه یه، جهی وییی جوگرافی دنافبه را پوژهه لات و پوژ ئافاییدا وه لی کریه ئاکنجیین وی به رامبه ر شارستانیا پوژهه لاتی دقه کریبن و په یوه ندی پی بوگرافای بکه ن، هه روه سا دروست بونا باری سروشتی یی جوگرافیا ولاتی یونانی پی خوگرافیا و په یدابوونا ولاتی بازیران وه کی ئه سینا و ئه سپارته و میگارا و تیبه.

شارستانیا ئهغریقی یاکاریگهر بوویه ب وان شارستانیان کول نیزیك ولاتی یونانی سهرهلداین ههر وه شارستانیا ئیجه (ب نافی گزیرتین دهریاچا ئیجه) وشارستانیا مهنبه (ب نافی گزیرتا کریت) وشارستانیا مایسینا (ب نافی گزیرتا مایسینا) ژبهر وی جهی ههلکه فتی یی سروشتی جوگرافیا وی ب ریکا دهریایا ناقه پاست ل کهنارین دهریا ئیجهوده ریا مهرمه ره وده ریایا پهش و کهنارین ئیتالیا و کهنارین ئهفریقیا دبه لاف دبنه قه هه ماره کا بنگههین بازرگانی ل گزیرتین ده ریایا ئیجه دامه زراندیه و خه لك تیدا خوجه بووینه و کهنارین شارستانیا خو بو قه گوهاستیه.

ناقدارترین دیاردین شارستانی:

ئيْک: رژيما فهرمانرهوايي:

أ- سستهمی نهولهکاریکی: ئانکو دهسهلاتا کیمان دباژیری ئهسپارتهدا جوّره رژیمهکا فهرمانرهوا سهرهلدا کو ههردو دهسههلاتین بی سنوّر ودیموکراتی ب خوّقه گرتبوون، دوو پاشا دهسهلات بریقهدبر، دگهل جقاتهکا ریه سپی وماقویلان (نبلاء) کو ژ (۲۸) ئهنداما پیکهاتبوون، کوّمهلهکا گشتی ههبوو کو ههمی خهلکی ئهسپارته ب خوّقه گرتبوو، ئهوین ژیی وان ژ سیه سالان پتر، ئه کوّمهله ههیقی ئیك جار کوّمدبوون، بهلی مافی پشنیارکرنی و دانوستاندنی نهبوو، مللهتی بوّ ماوی سالهکی پینچ نوینهر لی دههلبژارتن ههتا کو چاقدیریا بجهئینانا یاسایی بکهن.

ژبهر وی چهندی کو دهسه لاتا پاشای یا بهرفره هد بوو مافی پراگه هاندنا شهر وپهیمان گریدانی ددهستی وی ب خودا بوو، لهورا پرژیم ل ئه سپارته نه گه هشتبوویه ئاستی دیموکراتیه تی، ئه قه ژی بو وی قه دگه پیت کو ئابووری وی پشت ب چاندنی گریدابوو نه کو ب بازرگانیی، وه لی هات کو خودانین زه قیان دهسته کی بلند وبالا همبیت دریقه برنا ولاتیدا. لهورا پرژیما فه رمانره وال ئه سپارته ب ده سه لاتا کیمینه یان ئه ولیکاریکی دهاته ناف کرن. سروشتی پرژیما ئه ولیکار یکی دپهروه ردا ئه سپارته دا یا دژوار بوو چونکی ئارمانجا وی پیکهاتبوو ژ به رهه قکرنا زه لامان بو وی چهندی کو ببیته جه نگاوه ره کی ئازاد وزیره کو و بجدرگ و چاف نه ترس، لهورا خو ژ زاروکین بی هیز رزگار دکر و پهروه رده کرنا په گهزی نیز ژ ژیی حه فت سالین شه ده ستی یدکر هه تا کو ژیی بیست سالیی نیز ژ ژیی حه فت سالین شه ده ستی یدکر هه تا کو ژیی بیست سالیی

ئه قجا پهیوه ندی به له شکری دکر ومه شق و راهینان ل سهر گه له ك جورین ب زهحمه ت و نه خوش دکر هه تا ژبین وان دگه هشته سیه سالان، پاشی ئه و که س دبیه هاولاتی و ما فی هاولاتیبوونی ددایی، به لی هه تا ژبین شیست سالیی سزا ل سه ر دها ته سه پاندن.

ب- سیستهمی دیموکراتی:

باژنرێ ئەسىنا ب ژندەرێ دېموكراتيەتى د مىژووپا مرۆڤاپەتندا دھنته هژمارتن، بق ب جهئینانا سیستهمی دیموکراتی، دهسیپکی کومهکا چاکسازیان ویاسا ئەنجامددان کۆ ب رادەکی زۆر دەستھەلاتا یاشای كيْمكريه، ههر ژ سهدي ههشتي ب.ز دهمي دهستههلاتا ياشاي بو دهه سالًا قَمْبري تَمْقَجا لِ سَمْدي حَمْفَتْع بِ.ز (ل دەوروپەرى سالًا ٦٨٠ ب.ز) بوویه ئنك سال و چڤاتهك ژي دانا بۆ دارشتنا پاسايع. چاكسازينن (صولون) هاریکاریا پیشقه چوونا دیموکراتیه تی کر کو دهسه لاته کا زور دا دەولەمەندان، ھەروەسا دان ييدان ب مافى سياسى بۆ تەخا ھەۋاران كر كۆ ب يێنگاڤەكا مەزن بەرەف يێشڤەچوونى دھاتە ھۋمارتن لەورا دگۆتە (صولون) بایع دیموکراتیهتع، ژبهر شهران و نهو گوهو ریننن جڤاکی و ئابووري يين ييکڤه رويداين رژيما سياسي ژي گوهوٚرين بهسهردا هاتن، (كليستينس) ب چهند كاران بو چاكرنا رژيما سياسي ل ئهسينا رابوو، باسا یا سالاً ۵۰۷ ب.ز دەرئىخست، ل دویڤ قیم باسایا نۆی مافی هاولاتیبوونی بوویه مافهکی میراتگری و کومهلهکا نیشتیمانی رُ (٥٠٠) ئەندامان ينك ئينا و ھاولاتيان مافع ئەوي ھەبوو كو دناڤبەرا ژیع سیه سالیع همتا کو شیست سالیندا دوو جاران تیدا ببنه ئهندام. كۆمەلى (يەرلەمان) كو ب (ئەكلىزيا) دھاتە نياسىن ل سەدى يىنجى ب.ز بق داخازکرنا چارہ نقیسی سیاسی یی تهسینا مافی دہستیوہردانی تندا همبوو. وما فی گریدانا پهیمانان و هه قپهیمانه تیا و دامه زراندنا بالیوز و ده نگدانی لا سهر بودجا دارایی هه بوو، ب گشتی کومه لی دهست ل سهر ده ستهلاتا یاسا دانانی و حکومه تی (دهسته هلاتا جه بجه کرنی) دا گرتبوو، هه روه سا ده سته لات ل سهر دادوه ریی ژی هه بوو.

دوو: ئايين:

ئەغرىقيا ھەروەكى ئاكنجينن ولاتى رافيدەدىن (دوو ئاڤان) ژمارەكا زورا خوداوهندان دیدرستن، ب بوچوونا وان خوداوهند (زبوس) سهرو کے بر خوداوهندين سهروهريا مروقانه، كو ئهو ژي خهلكي چيايي ئولمييوسه، خنزانا ویژی (هیرا) ئهو ژی خوداوهندبوو وسهریهرشتیا ژیانا ئافرهتان دكر، خوداوهندين ديري ههيوون وهكو خوداوهندي ئهثينا كچا زيوسي و خوداوهندي ئهيولو خوداوهندي رؤناهيم وگهنجان و موسيقي و نههيلانا گونههان و یاقژیع بو نافع وی یع گرندای بوو بنافع روزی فه خویشکا ویژی کو خوداوهند دیانا (ئهرتمیس) بکارین برایع خوه رادبوو دههمان دهمدا ژی بهریرسا ئافرهتان بوو، و ژ خوداوهندین دی خوداوهند (نبتونوس) خوداوهندي دهريا و ژيدهرين وان، خوداوهند (ئهفروديتس) خوداوهندی شهری وجوانیع و خوداوهندی (باخوس) خوداوهندی بهرههمی وكهسكاتيم و خوداوهندي شانويي بوو. ئهغريقيان بو خوداوهندين خو پهرستگهه دروست کرن و قوربان و خهلات پنشکنش کرن و پهرستگهها زهڤیین چاندنی و درهامهت و بهندهیین خو همبوون، دهولهتی ب ریکا زەلامنن ئايىنى كو راسياردبوون ب گنرانا بىرەوەرينن ئايىنى وچاقدىرىكرنا جهژنان و كاروپارنن پهرستگههان پ رنڤهدېرن.

سىّ: ياريين ئۆلۆمپى:

گرنگترین جهژنه ژلایی ئهغریقیان قه کو ههقشنوی ئاههنگنن ئابینی و نەتەوھىيى د ھاتە ھۇ مارتن، جەژنا ياريىن ئۆلۆمىيى بۆ يەرستنا خوداوەند (زيوس) دانا بوو پشتى نەمانا وەزرى ھاڤىنى ئاھەنگ ب بىرەوەريا نهمانا وهرزی هافینی هاتنه گیران، دئهفی دهمی دا شهر ل سهرانسهری وهلاتي يونان دهاتنه راوهستاندن، بو هندي دا ياريكه رو گهشتيار و منڤان بشنن نامادهی نه فی ناهه نگی بن وب ساخ وسلامه تی فه گهرننه وهلاتی خق، هدر چدنده ئدو جدر ن یا تایبدت بوو ب پاریانقه بدلی دور فدته که بو وان كەسانين بەرھەمى ئەدەبى يان زانستى ھەين ل ناڤ خەلكى به لاقه بكهن يان وتار بيِّر كو دەربريني ژ هزروبيرين خو بكهن، ههر چار سالان جارهکی ئاههنگ ل باژنری ئهلیس کو دکه قیته سهر چیایی ئۆلۆمىيوس دھێتە گێران و ئێكەمىن ئاھەنگا ئۆلۆمىي ل سالا ٧٧٦ ب.ز بوو، ل دەست پیکی بەرنامی یاریان بتنی رۆژەك بوو، كو (دەهـ) دادوەران سەرپەرشتى دكر، ئەڤجا بۆ پێنچ رۆژان درێژكر و گرنگترين ئەوياريێن تندا ئەنجامدان يىكھاتبوون ژ غاردانا درىۋ و تېرھاڤىتن ويارسەنگ (قورس) هاڤيتن و بهزين و بن كهفشكاني (خوٚليْكدان) وكولماني و بهريكانا ههسيان، ل داويا يارينن وان ناڤنن سهركهفتيان وناڤنن باژنرنن وان دهاتنه راگههاندن و دادوهران سهرکه فتی ب دهست قوتان و بهلگنن زەيتىنان گولباران دكرن ولدەمىي سەركەفتى قەدگەرانە باژىرىن خۆ ب ستران و داوات و خالاتین ماددی پیشوازیا وان دکر.

چار: ژبانا هزری (الحیاه الفکریه) أ-ویژه (الادب):

۱-داستان: گریکییان وهسا په سنا وان دهاته کرن کو خودان هه سته کی بلندی ئه ده بیندی ئه ده بین به بیندی ئه ده بین به بیندی ئه ده بین بین دریز بو په له وانین ئه غریقی قه هاندینه و کو شیعریین جوان دارشتینه کو داستان و ئه فسانا پیک قه گریدده ن ئه لیاده و ئودیسه ژوانین گرنگرن، ئه لیاده و ئودیسه ژبه رهم می شاعیری ناقدار هومیروسینه که ل سه دی نه هی ب. زژیایه، ئه لیاده و ینه کی راسته قینه و ئاشکرا ده رباری ژیانا ئایینی یا ئه غریقییان دیار دکه ت همتا کو بوویه په رتوکه کا پیروز ژلایی وان قه هه روه سا و ینه یه که ژژیانا چقاکی بوویه په رتوکه کا پیروز ژلایی وان قه هه روه سا و ینه یه که ژژیانا چقاکی و ئابوری ل سه دی دوازدی ب. زیی یونانیان نیشا دده ت، ئه قه ژی شه کی شاعیرین به ری خو وه رگرتینه، د ئه لیاده دا ئاماژه کریه ب ئیک گرتنا باژیرین یونانی و دا گیرکرنا که نارین روژهه لات ل ده ربه ندی ده رده نیل قه باژیرین یونانی و دا گیرکرنا که نارین روژهه لات ل ده ربه ندی ده رده نیل قه کو د گوتی (ته رواده) (troy) هه روه سا لده می به حسی شه ری دناقبه را په له له وانی روژان ژی دکه ت د هه مان ده مدا یه سنا چه کی نه وان روژان ژی دکه ت.

داستانا (ئودیسه) ژی بهرههمی هومیروسه، دئه فی داستانی دا ب شیوهیه کی ئه ده بی ونازك و دویر ژ کوشتنی و توندو تیژیی به حسی ئودیسیوس دکه ت کوئیکه ژ پهلهوانین شهری تهرواده و بو باژیری ئهسینا قه د گهریته قه به حسی ئهوان ئاسته نگان دکه ت ئهوین دریکا قه گهریانا وی دا د ده ریایی دا تووش. بوویی وه کو پهلخینا که شتیا وی و چه وا خوداوه ند زیو س هات و هاریکاریا وی کر و نه و نه خوشین هه قرینا وی تووش بوویی د ده می دویریا وی دا. ۲-ئهده بی شانویی: نه غریقییان د کاری درامایی دا ناف و ده نگین خو هم بووینه و نقیسینا ده قی شانوی ب پارچه یه ک ل ناهه نگین نایینی دهاته دانان، شانو گهری ژی دو و جور هه بوون:

فَيْكُ: تراژیدی (خەمۆکی - نەخۆشی): دەقع شانوپع ل سەر دەستى ئيك ژ نڤيسەران دھاتە نڤيسين ئەڤجا د ئاھەنگەكا مەزندا ييشكيش دكر، دەمى ئەكتەر ب رۆلى خۆ رادبون مۆزىك دگەل بكار دھينا و سەمايا ييرۆز مللەت دكر، نڤيسەرى درامايى بزاڤ دكر ھزروبيرين گەل و ئارەزويين وي ويندقى و هيڤيين وي ل سەر ئەزمانى ئەكتەران بهينيت وديار بكەت، بناف ودەنگترين نڤيسەرين تراژيدى (ئەيسكليۆس ٥٢٥-200 ب.ز) دنڤيسينين شانويين خودا به حسى هزروبيرين ئايينى كرينه، ههروهسا سفولکس (٤٩٦-٤٠٦ ب.ز) کو دهروني مروّقي قهکوّلي په وچەندىن خەلات بدەست خۆۋە ئېناپنە، رومانا وي يا بناڤ دەنگ ناۋىر وي (ئوديب)ه، ههروهسا (پورېيدز)ي شاعير (٤٨٠-٤٠٦ ب.ز) د بواري تراژیدیایی دا ناف ودهنگنن خو دهرنخستیه، نهوی ژی ل بن کاریگهریا فهلسه فا يوناني چهخت (تركيز) ل سهر زانينا دهروني مروّقي كريه. دوو: كوميّدى (ييكهنين-ترانه ييْكرن): پيْكهاتيه ژ چيرۆكەكا شانوييّ یا رەخنه گرتنی و شیوازه کی ترانه ینکرنی ب خوقه گرتی یه، ئارمانجاوی دهم بورین و خوشی په ونقیسهرین کومیدیایی رهخنه ل کهسایهتی و هزروبیرین رامیاری و فهلسه فی گرتینه، ب ناف ودهنگترین شاعیرین کومندی ئەرستۇ فانىس (٤٤٥-٣٣٨ ب.ز) کو بازدە رۇماننن كومندى نڤىسىنە.

٣-مێڗٛۅۅ (ديرۆك):

نقیسینا دیرو کی برهنگه کی ریک وپیک ژلایی ته غریقیانقه لسه ردهستی هیرو دو تس (۲۸۵-۲۵ ب.ز) سه رهلدا، له ورا ب بابی دیرو کی دهستی هیرو دو تس ل ده فه را روژهه لاتا نیزیک ژیایه، سه ره دانا مسری وئیرانی وئاسیا بچویک و ده فه رین دیتر کریه، په رتووکه کا گشتی ده رباره ی میژووی دانایه و ب سه رنه هه پشکان دابه شکریه هه رپشکه کا به رتووکا خو بو ده فه ره به انهانی ته رخان کریه، هیرو دو تس کاری خو به هستوریا Historia، ب رامانا ل دویقدا گه ریان (التحری) نافکریه، هیرو دو تس دو و کرینه، رابوویه ب فه گیرانا ده نگ و باسین سه یرو حیبه تی که لی کو دگه ل ریالیزمی (واقع)ی دا ریک ناکه قن و تشته کی باش ده رباره ی میدییان نقیسیه.

زهینه فوّن (۲۳۰-۳۵۶ ب.ز) دپهرتووکا خوّدا ئهناباسیس (بهره باکوور) ئاماژه ب چاونیا قه کیشانا کرینگرتیین ئهغریقی کریه ژوهلاتی بابل وقه گهریانا وان بوّ وهلاتی خوّ، ریّکا دوّلاً رویباری دیجله بکارئینایه و ل سالا۲۰۱ ب.ز دوهلاتی کاردوّخیان (کوردستان) ی را دهرباز ببوون، نقیسینین زهینه فوّن هویربین و واقعیترن ژ میژووا هیروّدوّتس، لی ژروویی هونهری قه ئاستی وی ژ یی هیروّدوّتس نزمتره، چونکی بشیّوهیه کی ساده و دریژ نقیسیه دگهل دووباره بوونه کا زوّر.

٤-فەلسەفە:

زانست و فهلسه فه پیک هٔ دگریداینه و ههردو ژبهرههمی هزری نه و لده گریکان ئیک رامان ددهن، ب رامانه کا دی فهیله سو فین ئه غریقی وه کو زانست دهرباره ی دیارده پین سروشتیین خو قه کولینه،

هزرقانین ئهغریقی ههولدا لیکدانه کا بنهجه بده نه گهردونی و جیهانا مادی، و مروّف چیکریه و گیانداره کی خودان له ش و هزر و کهسایه تیبه، و ئهو یاسایین کو ره فتارا مروّقی ریکدئیخن شروّقه کرینه. فهلسه فا یونانی د سیم قوناغادا ده رباز بوویه کو ئهوژی:

أ- قوناغا لى گەريانان (بحث) لدويف سروشتى و بنەكۆكا گەردۆنى، فەيلەسۆ فان ئەف رەگەزىن سرۆشتى فەكولىنە وەكو: (با، ئاف، ئاخ، ئاگر) فەيلەسۆ فىن وى دەمى (تالىس وفىساگۆرس) بوون. ب- قوناغا لى گەريانا ل دويف مرۆقى و رەفتار و رەوشت و سياسەتا وى، فەيلەسۆ فىن قوناغى سفستائى بوون (گەھشتن بۆراستىيى ب رىكا دان وستاندنى).

ت- قوناغا قه کولینا زانستی یا ریّك وپیّك و دامه زراندنا قوتابخانا فه لسه فی، ب ناف وده نگترین فه یله سوّ فیّن قی قوناغی ئه فلاتوّن و ئه رستوّ بوون.

سۆكرات (Socrats ب.ز): سۆكرات

خهلکی ئهسینایه و هزرو بیرو بۆچونین خو نهنقیسینه و بهلکی بریکا ئه فلاتونی قوتابیی وی گههشتینه مه، سو کرات ئاماژه ب وی کریه کو کاری بنهرهتی یی فهلسه فی قهکولینه دهربارهی مروقی و تشتی پیقه گریدای، دروشمی (خو بنیاسه) بلندکریه باوهریا سو کرات وهسا بوو کو مهبهست ژهبوونا مروقی ئهوه بهختهوهریی ب دهستخوقه بهینیت کو دشیت ب ریکا پیگیری کرن ب کارین چاک وه کو دانایی (الحکمة) و میرخاسی وداد پهروهری وراستگویی ودهستپاقژی و ههقالینیا دلسوز.

بدهستقه بینت، سو کرات جهخت لسهر هش وبیران کریه ژ زانین و ههستپیکرنا تشتان، پاریز گهران (المحافظون) سو کرات ب وی چهندی گونههبار کریه کو میشکی لاوین ئهسینا تیکدایه، وبریارا کوشتنا وی دایه، ههرچهنده ئهو دشیا برهقیت، لی وه و ریز گرتنه و لیاسایا ئهسینا ژههر خواری یه.

ئەفلاتۇن (plato) (۳٤٧-٤٢٧ ب.ز):

ل ئەسىنا ژیایه و قوتابیئ ژیر دەستى سۆكراتى بوویه ل ئەسىنا خاندنگەھەك بناقى (ئەكادیمى) دا مەزراندییه، كو تیدا وانه بۆ قوتابیان گوتینه، بۆچوونین سۆكراتى نقیساینه و تەوەرین دەربارەى فەلسەفا گەردۆنى و ئەندامین لەشئ مرۆقی وپیراتیی نقیسینه، ھەولین وى یین فەلسەفى ب دانانا پەرتوكەكئ ل دۆر سیاسەتی ب دوماهى ئینایه و ب (كۆمار) ناقكریه، ب باوەریا وى باشترین رژیما دەستهەلاتداریی ئەوە كو فەیلەسوف دەولەتی بریقهببەن، یان ئەوە كو نهۆ دبیژنی بنهمایین رهگەز تەكنوكراتى.

ئەرستۆ Arstotie ب.ز):

لباکوری یونانی ژدایک بوویه، ودده می گهنجاتیندا پهیوه ندی ب نه کادیمییا نه فلاتون کریه، و بو ماوی بیست سالان گریدای ماموستایی خو بوویه و پاشی ل سالا ۳٤۲ ب.ز چوویه مه گدونیا، بو هندی دا سهرپهرشتیا پهروه رده کرناکوری فیلیب پاشای ئهسکه نده ری مه کدونی بکهت پاشی قه گهریا قه ئهسینا و قوتابخانه یه ب ناقی (لوگیون) دامه زراندییه، ئهرستوی پهرتوکه ک لدور سروشتی (الفیزیاو) نقیسی یه پهرتوکه ک ژی

دەربارەى رەوشتى دانايە كو تيدا بەحسى چاكيى كريە وپەرتووكە ژى دانايە كو تيدا رژيمەكا نمونەيى بۆ دەولەتى دانايە وپەرتوكەكا دى ژى ب ناقى جوانى ھەيە وچەندىن گۆتار دەربارەى زانستىن ژيانى نقىسىنە، ژبەر كو ئەرستۆى بنياتەك بۆ چەندىن زانستان دانايە لەورا دبيژنى مامۆستايى ئىكى، ئەقە ژبلى بەرھەمىن وى يىن بەرى كو بنەمايىن زانستى ژيربيژى (ھونەرى ھزركرنا راست) وبنەمايىن شىوازى ھزركرنا زانستى يا دروست دارشتىنە.

پرسیار:

پ۱/ کاریگهریا جوگرافیا یونانی لسهر شارستانیه تا وی روّهن ودیاربکه.

پ۲/ به حسى سه رهلدانا رژيما ديموكراتى ل ئهسينا بكه. پ٣/ چاوا ياريين ئۆلۆمپى سه رهلدا؟ گرنگيا وى چى يه؟ پ٤/ ئەقى رستى ليكبده (ئەرستۆ ب مامۆستايى ئىكى دھيته دانان).

ژېدەر:

1- بترى أ مدخل الى تأريخ الاغريق وي دبهم و آثارهم، ترجمة ئيل يوسف عزيز (الموصل، ١٩٧٧).

٢- طه باقر، مقدمة في تأريخ الحضارات القديمة، ط٢، (بغداد، ١٩٥٦).

٣- عادل نجم عبود وعبدالمنعم رشاد، اليونان والرومان، دراسة في

التأريخ والحضارات، دار الكتب الطباعة والنشر، (الموصل: ١٩٩٣).

٤- لطفي عبدالوهاب يحيى، اليونان مقدمة التاريخ الحضاري، (بيروت، ۱۹۷۹).

پشکا پینجی (شارستانیهتا روّمانی)

دهستپیک: روزمانیان شارستانیه و شیوازی ژیانا گریکیان (یونان) و ورگرتیه، لهورا قه کولهرین شارستانی ب تایبه تی قه کولهرین ویژه (أدب) ههردو شارستانیه بهرخی کلاسیکی ب ناقکرن، روزمانیان پویته گهله ب فهلسه فی نهدایه، بهلکی پتر پویته ب یاسا و یاسا دانانی و شیوازی کارگیری و پنکخستنین سهربازی و پنکین قه گوهاستنی وئاقدانیم دایه.

فیک: یاسایا رقمانی: ئیکه ژ نافدارترین دهستکه فتیین شارستانی وگرنگترین تشته کو پیشکیشی مرقایهتی کری، رومانیان یاسایین (شرائع) یونانیان پیشئیخستینه وگهلهك هافیتنه سهر، همتا کو ل سهردهمی جستنیان (۵۲۷-۵۹۵)ز ئیمبراتوری بیزهنتی گههشتیه ئاسته کی ینگههشتنی.

ل نیقا دووی یی سهدی پینجی ب.ز ژلایی لیژنه کا یاسایی قه شیا کومه له کا یاسایین به ربه لاقین رو مانی بنقیسیتن و نه ش یاسایه ب دوازده تابلویین ناف وده نگ به رنیاسه، کو یاسایا که قن یا رو مانی دهی نیاسین، نه ش یاسایه ل سه ر دوازده تابلویین برونزی تومار کریه ول باژیری رو مایی پایته خت نیشان دایه، یاسایا رو مانی یا که قن پیکها تبوو ژیاسایین شارستانی (مدنی) چ پهیوه ندی ب نایینی قه نینه، ل سه رئه قان ژی را بریارین چقاتا پیران وبریارین دهسته یا یاسادانی و نه و فه رمانی کو پاشایان ده رکرینه یین بووینه یاسا یا نه قی و لاتی .

أ- ياسايا شارستانی (مهدهنی): كو ل سهر روّمانان ب جهدئينا ئانكو كهسيّن سيفهتي هاولاتيبووني ههی ئهو ژی ئاكنجييّن ئيتاليا روّژئاڤايييّ ئهوروّيا ويونانه.

ب-یاسایا گهلان: ئه شیاسایه ل وان ههرینمان ب جهنینایه کو سهر ب ئیمبراتوریه تا رومانیان بوون ل ئاسیا وئه فریقیا، ب بورینا روران یاسایا گهلان کارکریه سهر یاسایا شارستانی یا رومانی وریبازا وی.

ج-یاسایا سروشتی: پیکهاتیه ژوی یاسایی کو ب سهر ههمی گیانداران دا (موجودات حیة) دهیته سهپاندن، ئه قی یاسایی پویته ب سروشتیا یهیوهندیان ویید قیین کومه لایه تی دایه.

دادوهران ئه ش یاسایه ل دادگه هین رو مانی ب جهئینایه و کاری پیدفی کریه بو ری کخستنا داوا کارین شارستانی ب پشت به ستن ب تیتالین یاسایین به ربه لاف، ژوانا چوونا داوا کاری بو دادگه هی و پیشکیشکرنا سکالایان (شکایه ت) د ژی ئه وی داوا لیکری، دادگه هی ژی ب دوی به لگی گونه هه کارییدا گه ریایه و پشتی دیار کرنا بنه جهیان گونه هی ل ده ف ئه وی داوا لیکری ب گونه هبار دانایه، ئه فجا دادوه رب پشت به ستن به ستن باسایی بریارا خو ل سه رده ت.

یاسایا جستنیان: جستنیان ئیمبراتوری بیزهنتی فهرماندا بو پیکئینانا لیژنه کی ژیاسا ناسان، داخاز لیکرن پشتی کوم کرنا زیدههیان ئه و یاسایین نوی کو ژلایی ئیمبراتوران قه دهرچووینه بیخنه سهر یاسایین بهراهیی وقه کولینان دهرباری یاسایا روزمانی بکهن، پشتی وی لیژنه کاری خو تهمام کری، ل سالا ۳۳۳ نهنسکلوپیدیا (موسوعة) بو یاسایا روزمانی دهرچوو، ئه پیکولا یاساناسین (الفقهاء) روزمانی ناقی

ئیمبراتۆری جستنیان نهمر کر وئهو دهستکه فت و خهباتا یاسا ناسان ههمی ئیخسته سهر ناقی ئیمبراتوری، دیروّك نقیسان ب کاره کی مهزن ل قهلهم دا، چونکی یاسایا روّمانی ژناڤ چوونی پاراست.

ئەنسكلۆ پىدىايا ياسايا رۆمانى ژچەند پشكان پۆك دھێت وھەر پشكەك بۆ چەند بابەتێن ياسايى دابەش كرينە، ئەو بابەت ژى ب سەر چەند بەندەكان دابەش كريە، ليژنى پەرتوكەك دانا ناقى وى كرە پەرتووكا رۆكخستنى (النضم) كو پۆكھاتيە ژپەرتووكەكا قوتابخانى وبنەمايێن ياسايا رۆمانى تۆدا داناينە.

ل سالا ۵۳۳ زایینی جستنیان فهرمانه ک دهرئیخست بریار دا بو بجهئینانا وان یاسایین نوی، یاسا ل وان ده قهرین کو ل بن، دهستهه لاتا وی بوون ریخکا خو گرت و پشتی دهستهه لاتا وی ژی ئیمبراتورین دی ل سهر وی یاسایی ب ریقه چوون، ژبهر وی کو یاسایا جستنیان یا گرنگ بوو بو سهر پرانیا زمانین ب ناف وده نگین جیهانی وهرگیرایه، ژوان ژی زمانی عهره بی، بوویه ژیده ره کو یاسا ودهستوورین ولاتین پیشکه فتیین زمانی عهره بی، بوویه ژیده ره کو ل بواری قه کو لینا یاسایی بسپوری جیهانی، ئه و قوتابیین خوشتقی کو ل بواری قه کو لینا یاسایی بسپوری پهیداکرین، دشین ب شیوه کی ئهشکه را کاریگه ریا یاسایا پومانی ل سهر یاسایا فهره نسی وئینگلیزی و دستوری و هلاتین ئیگرتیین ئه مریکا ببینیت، ژبه روی یاسایا پومانی بوویه بابه ته کی بنه په تی ل کولیژین ببینیت، ژبه روی یاسایا پومانی بوویه بابه ته کی بنه په تی ل کولیژین بیسایی ل هه می زانکویین جیهانی قوتابی دخوینن.

دوو: ئاقهدانی: ئاقاهیین رؤمانی ب مکومی و مهزنیی دناقداربوون، ئه و ژی ژبه ر ب کارئینانا به ری و کهل پهلین کونکریتی د دروست کرنا وان دا.

ژبهر هندی شینوارین پرانیا نافاهیین وان ل ئیتالیا وسوّریا ولیبیا و نه و ده فه درین کو ل بن ده ستهه لاتا سه روه ریا پرومانی دا بوون ل سه ربی ماینه، پوّمان د کارین نافا کرنیدا سیسته می گومه ز (قوببه) و تاق (العقود) و شیّوازی کفانه یی بوّ راگرتنا که لهان و دروست کرنا پران ب کارئینانه و مفا ژگرییا نیف بازنه یی بو نافاکرنا پریّن قه گوهاستنی بو ناماده کرنا نافی و ب کارئینانا مه رمه ری بوّ رایخستنا نه ردی خانیان و دیوارین وی، را بلی (کفانان و گومه زان) نافاهیین خوّ ب ستوینین مه زن رادگرتن، پوّمانیان نافاهیین مه زن نافاکرینه و دگوتی فوروم (forom) پیکهاتیه رئافاهیه کی گشتی و کی بازار وجهی گری دانا کومبوونین گشتی و برافین و در شی، و ژهه میا بناف و ده نگتر یاریگه ها ئیمبراتور تراجان کو ل و باژیری پوما دروست کریه.

رقرمانان پهرستگههین مهزن دروستکرینه کو ل سهر ستوینین مهزن داناینه وهنده ثری دراستن ههروه سا شانقو سهر شوو ناقا کرینه، شانقیا کالسیقم ل روما بناف ودهنگترین شانق دهینته هژمارتن، کاریگهریا ناقا کرنا رقرمانی بق پرانیا لایین جیهانا شارستانیه تی هاتیه قه گوهاستن ب تایبه تی دناقا کرنا قهنته ران (قناطر) و پر ل سهر ناقی دروستکرن وههروه سا د دروستکرنا کوچك و پهرستگههان دا، ب گشتی ب کارئینانا (کقان و ناقدان) د خانیان دا. ژکارتیکرنا رقرمانان بویه.

يشكا يينجي

یرسیار:

پ١/ رۆمانان چاف ل شارستانيەتا ئەغرىقيان كريە؟ ئەگەرى قى چ بوو؟

پ۲/ پەيوەندىا جستنيانى ئىمبراتۇر بىياسايا رۆمانىقە چ بوو؟ پ٣/ ئەقى رستى لىك بدە: رۆمانى ژلايى ئاقاكرنى قە ژئەغرىقيان پىشكە فتى تر بوون.

ژێدەر:

1-بترى أ مدخل الى تأريخ الرومان وادبهم واثارهم، ترجمة يوئيل يوسف عزيز، (الموصل: ١٩٧٧)

٢-طه باقر، مقدمة في تأريخ الحضارات القديمة، ط٢: ١٩٥٦.

٣-عادل نجم عبود وعبدالمنعم رشاد، اليونان والرومان دراسة في تأريخ الحضارة (الموصل: ١٩٩٣)

٤-ميشيل ڤيليه، القانون الروماني، ترجمة هاشم الحافظ، مطبعة الارشاد
 (بغداد: ١٩٦٤)

يشكا شهشي

شارستانيهتا ئيرانى

ئیک: عیلامی: عیلامی ل باشوری روزئاقایی ئیرانی خو جه بوون ئه و ههریم (ده قه ر) یا لی خو جه بووین دگوتنی خوزستان یان (ئههواز) پاشی بهره ش باکوری قه کیشان (چوون) بو ده قه را چیایین (به ختیاری) همتا کو سنووری لورستان.

سۆمەرى يان دگۆتە ولاتى عيلاميان (نم: nim) ب رامانا ئەردى بلند ئان (دەقەرا بانى يان). عيلاميان چەندين ناقەندىن شارستانى دامەزراندن لى ھەميا گرنگتر باژىرى شوشيانا (سوسە) لى باشوور وباژىرىن (ئەنشان و ئاوان) لى باكورى.

عیلامیان مفا ژشارستانی یا سوّمهری یان وهرگرت و روخساریّن وی گوهوّرین ب وی شیوازی کو دگهل وان دا بگونجیت، ههروهسا عیلامیان درویدانیّن ولاتیّ دوو دوّلا رافیدهین دا بهشداری کرییه ژبهر ئه گهریّن هه فسووبوونیّ، پشتی کو وهلاتی وان روی ب روی بوونا هیّرشا پاشاییّن ئه که د و پاشاییّن بنه مالا ئورا سیی بووین، ل سالیّین (۲۰۰٤ پاشاییّن بنه مالا ئورا باژیریّ (ئوّر) داگیرکر وتالان کر وحوکمی پاشاییّن بنه مالا ئورا سیی ژناڤبر، پاشی داوی ب حوکمرانی یا (کاشی) یان ئینا ههروهسا ولاتی بابل ل سالا (۱۱۹۱ ب.ز) ب تالان کر و ژناڤ دهستکه فتیّن قان هیرشان ئهو کیّلی (المسله) بوو کو یاساییّن (حمورابی) ل سهر نقیّسا بوون، ل دویقدا ل سالا (۱۹۰۱ز) ل باژیری (سوسه) هاتیه دیتن.

عیلامیان نقیسینا بزماری بک ارئینایه وئاماژهینن وان کورت کرینه، داکو دگ مل زمانی خو بو نقیسینی بگونجینن. ئاینی

عیلامیان ل گهل ئاینی ئاکنجیین ولاتی دوو ئاقا (دوّلاً رافیدهین) گهلهك جودا نهبوون، چهندین خوداوهند دپهرستن ژوانا خوداوهندی (خومبان) کو خوداوهندی عهسمانی بوو، ههروهسا خوداوهندی (خوترا) وخوداوهندی قان (ئهنشو شینال) کو خوداوهندی باژیری (سوسه) بوو، پهیکهری قان خوداوهندان ل پهرستگهها سهرهکی یا باژیری وی دانابوو.

وه لاتی عیلامیان روی ب روی هیرشا دهوله تا ناشووری بویه له شکری ناشوری یان (سوسه) پایته ختی عیلامیان داگیرکر و ویران کر وکوچك و ته لار و پهرستگه هین وان تالان کرن بقی ژی دهوله تا عیلامیان دویماهی پیهات.

دوو: دمولهتا ئهخميني (٥٥٩-٣٣١ ب.ز):

شاکورشی دووی شیا دهولهتا (ئهخمینی یان) ب دامهزرینیت وئه ف ناقه ژی ژناقی باپیری قی بنه مالی وهرگرتیه کو ناقی وی (ئهخمینوس) بوو. کورش شیا دهست ب سهر ولاتی فارس ومیدیا وههریمین دی ترین ئیرانی دا بگریت، ههروه سا شیا وهلاتی بابل داگیر بکهت، بقی ژی بنه مایین دهوله تی دانان، پاشی ئهوین پشتی وی هاتین سنووری دهوله تا ئه خمینیان بهرفره کرو وهلاتی ئهنادول و وهلاتی شام ومسری ژی ئیخسته ناف دهوله تا خو دهربازبوون بهره ف ئهوروپا وباژیرین یونانی یان ژی ئیخسته بن ده ستهه لاتا خو. ئه فی ژی دهرگه هی ململانه یه کا دویر ودریژ قه کر دناف به را فارس ویونانی یان دا، کو د میژوویی دا بشهرین (فارس ویونانی یان) بهرنیاسه و کو د داوی یی دا (ئه سکهنده ری مهقدونی) روزهه لات داگیر کر، شهرین ناقبه را (فارس ویونانی ان دا مهور برت بوو بو دهمی (۱۰۰۰) سالان

گرنگترین روخسارین شارستانی لسهر دهمی ئهخمینی یان

أ-فایین: فارسان خوداوهنده دپهرست کو هیّزا سروشتی دئیخسته روو، وه کی خوداوهندی (میترا) کو خوداوهندی (روّژی) بوو ههروهسا خوداوهندی (ماه) کو خوداوهندی ههیقی بوو، ههروهسا خوداوهندی خوداوهندی (ماه) کو خوداوهندی (ماهی) کو خوداوهندی قهلهوی وبهرههم ئینانی بوو. ئاگر پهرستان (زولامیّن ئایینی خوداوهندی فارسان) روّله کی دیاری گرنگ د جقاکی دا ههبوو وسهرپهرشتیا بریقهبرنا ناههنگین ئایینی دکر وجه و پلیّن بلند دناق خهلکیدا ههبوون. شاهی ئهخمینی (دارا یی ئیکیی) ئاینی (زورهدهشتی) کره ئاینی فهرمی یی دهولهتی. شاهین ئهخمینیان ههولدا قی ئاینی بکهنه ئه گهره و بو ئیکگرتنا گهلیّن ئیمبراتوریهتا خو ئان ژی نیزیکی ئیك بکهنه قه همروهسا دبیاقی بیرهوهرییّن ئاینی دا بیاقی ئازادی یی دا خهلکی ل بهرامبهر خوداوهندیّن طهرام مهزدا) یی زهرهدهشتی، چهندین خوداوهندیّن بهرامبهر خوداوهندیّن باشایی نهخمینی یان چهندین پهرستگهه ئاقا کربوون ل باژیریّن (بلخ) و (بازرگاده) و (برسیبولیس).

ب-كارگیری: شاهین ئهخمینی یان شیوازی کارگیری یا (لامهرکهزی) پهیرهو دکر ئیمبراتوریهتا خو دابهشکر بو سهر (بیست) ههریمین جودا جودا، ههر ههریمه ژلایی فهرمانرهوایه کی فارسی ب ناقی (ستراب) بریقه دچوو کو ئهو بهرپرس بوو ژکومکرنا باج وچهسپاندنا دهستهه لاتا دهوله تی ل وان ههریمین کو تیدا حوکمران بوو بو هندی پایته ختی خو بهمریمین دی قه گریبده ت.

ئەخمىنى بان بۆستە دامەزراند وگرنگى ب رىكىن ھاتن وچوونى دايە د ر نکاندا و نستگه هنن یو ستان دامه زراندن دفنره دا سویارنن هه سیان یو ستنن وان دگوهو ربن داکو بربار و فهرمان ونقسیننن شاهی بگههیننه فهرمانرهواینن هدريما. ناڤهندا (بنكم،) كارگيري يا سهرهكي دپايتهختي دا وكۆچكا یاشایی بوو یاشا (کورشع دووی) د دهستینکا حوکمرانی یا خودا باژیری (ئەكبتانه) كر بوو پايتەختىن دەولەتا خۆ، ياشى باژىرى (بازرگادە) دامهزراند ل ههريما فارس كول ننزيك (مهشهه دي مرغاب)ه. ههتا نوكه ژی پاشماونن شینوارنن بلندنن پهرستگهه وکو چکنن وان جهان ماینه یشتی کو دہستھہلات کہ فتبہ دہستے شاہر (دارا بے کنکے) پانتہ ختہ کے ر دى دامهزراند، ئهو ژى ل باژ نري (برسيبوليس) (تهختي جهمشيد) ي دامهزراند، ل ننزیك بازرگاده. دونریدا پهرستگهه وکو چك ئاڤا كربوون بوّ يايته ختى دەولەتى، شاھىن ئەخمىنى يان بەھرەمەند وھونەرمەندبوون بۆ دروستكرنا كۆچك ورائىخستنا وان ژبۆ بۆراندنا ژبانى خۆشگۆزەرانىيى. **ج-بياقي روْشنبيري:** ئەخمىنى يان دىقىسىنى دا (رىنىقىسا) ئاراميان بكارئينايه وزماني كهڤني فارسان يي نڤێسييه ههروهسا نڤێسين ب زمانی ئەكەديان وئاراميان ژى دنقیسى. پشتى كو دەقى نقیسى ژلايى شاه (دارایی ئیکی) قه ل سهر چیایی بیستون ل نیزیك (كرماشان ل رۆژهەلاتى كوردستانى) دانوستاندن ل سەر كرى ئەقە ژى ب دەقين گرنگ دهیّته هژمارتن کو ب زمانی فارسی وئهکهدی وعیلامی یان نقیسیه، ئەڤ دەقىي نقیسى بوويە رېخوشكەر بو ژیکڤه كرن و شرۆڤه كرنا خەتى بزمارى ژلايى قەكۆلەران د سەدى نوزدى دا.

قه کولهران پشتی ل دیث دهقین فارسی دچوون و دخواندن پاشی دناقبه را پهیشین وان وهیمایین مسماری به راورد کرن، پاشی چهندین دهنگ ونیشانین نقیسینا بزماری دانان دگهل به راورد کرنی دگهل دهقین دی تردا. قه کوله ران چهند بنه مایه ک دانان بو شرو قه کرنا نقیسینا بزماری و دوان هه ولادا دسه رکه فتی بوون.

سخ: شارستانیا هیانیستی: پشتی که فتنا ده وله تا ئه خمینی ل سه ردهستی (ئه سکه نده ری مه قد و نی پشتی وی هیرشا مه زن یا بو سه روز هه لاتی ئینای شیا ب سه رپاشایی فارسان (دارایی سیّیی) بو سه رکه قیت ل سالین (۳۳۳-۳۳۱ب.ز) هه روه سا شیا وه لاتی شام ومیسری ری داگیر بکه ت، پاشی چوو ولاتی دولا دوونافان (عیراق) ی ل ویری ری سه رکه فتنا دویماهیی ب سه رشاهی فارسان ل شه ری ئه ریپلا (گوگا میلا) ل نیزیك باژیری (هه ولیّر) ب ده ست قه ئینا و پاشی چوو (برسیبولس) پایته خت و داگیر کر.

ويَنني ئەسكەندەرى مەكدۆنى ل شەرى ئەربىيلا (گوگا مىلا)

ئەسكەندەرى مەكدۆنى ل باژىرى بابل ل سالا (٣٢٣ب.ز) مر. وئيمبراتۆرىدتا وى دناڤىدرا سەركردنن لەشكرى دا دايەشكر وياشى (عبراق و سوربا و ئبران و کوردستان) بوونه یشکا (سلوقس) کو دهولهتا (سلوّ قي) ل سالٽن (٣١١-١٢٦ ب.ز) دامهزراند بوو، ههرچهنده مسر بوّ یشکا (بهتلیمؤس) کو دهولهتا (بهتالسهی) د و نرندا دامهزراند بوو، بهلیر (ئەنتىخۆنۆس) بۆ سەركردىن دەقەرىن مەكدۆنيا وئاسبا بچووك ويونان. سلۆقيان يويتەدا بازرگانيين ورێكخستنا كاروبارێن دارايي وهەروەسا يويته دا ب سكه ليدانا يارهي وكارئ ياره گوهو ريني. ههولدان ريكا بازرگانی یا ئارمیشی دناقبهرا چینی ودهریا ناقهراست بیاریزن ئهقه ژی ب دانانا (بنگههی سهربازی) ودروستکرنا کهلهنن سهربازی ب دریژیا ئەوی ریکا هشکاتیی یا دویر ودریژ. دەسەلاتا سلوقیان ل ئیران وكوردستاني گهلهك يا بي هيز بوو، فهرسيان (الفرثيون) شيان دهولهتا خوّ ل هدريما بارثيا (خراسان) ل روزهدلاتا ئيراني دايمدزرينن. ل سالًا (۲٤٧ ب.ز) كەفتنە ھەۋركيەكا سەربازى دگەل سلۇقيان ودەسەلاتا سلوٚقیا کنم بوو وهاتنه قه کنشان بو وهلاتی بابل بو باژنری سلوٚقسی پایته ختی وان کو دکه قیته که ناری روز ثاقایی رویباری دیجله ل باشوری باژیری (بهغدا) یع نهو کو یاشمایع وی ب (گری عومهر) دهاته نیاسین. ول سوریا بنگههی وان باژیری (ئهنتاکیه) بوو.

شارستانیا یونانی (هیلینی) دگهل شارستانیا روز ههلات تیکهل بوو ول سهردهمی سلوقیان وسهردهمی فهرثیا کو پشتی وان هاتن شارستانیهکا نوی دروست بوو، کو قه کولهران ب ناقی (شارستانیه تا هیلنستی) ناف کریه.

گهلین روزههلاتی روخسارین شارستانیا (هیلینیان) وهرگرت د بوارین نهده ب و هونه و فهلسه فیدا ههروه سا زمانی یونانی به لا قبوو ب تایبه ت ل وان باژیران کو سلوقیان ل (ئیران و عیراق و سوریا و کوردستانی) دامه زراند بوون. ههروه سا تیکه ل بوونا ئاکنجیان ژلایی جفاکی و ژنخوازیی شه سارستانیا یونانی گهله ک یا کاریگه ر بوو ب روخسارین شارستانیا روزههلاتی ب تایبه تی د بواری هونه ریدا.

چار: دەولەتا فەرسى(٢٤٧ ب.ز - ٢٢٦ ز)(بارثى):

نافی فی دهولهتی ژ ههریما بارثیا (خراسان) ل روّژ ههلاتا ئیرانی وهرگرتیه ب دهولهتا (ئهشکانی) ژی یا بهرنیاس بوو، چونکی سهرکردی فارسی (ئارشاك) ئه ده دهولهته دامه زراند بوو، پاشی ب دهولهتا (ئهشکانی) هاتیه نافکرن، ب نافی خیلین (ئهسکیشی) کو ل ههریما خوراسان خوجهبوون و هیزه کا ئیکگرتی یا سهربازی پیک ئینابوو، ئه ده دهاریکار بوون بو دامه زراندنا دهولهتی و رزگار بوون ژ دهسهلاتا سلو قیان. ههروهسا دگوته دهولهتا (فهرشی - بارشی) دهولهتا شاهین خیلان (ملوك الطوائف)، چونکی پشتی بهرفرهههبوونی ژ ئیگرتنا چهند وهلات و ههریمان پیکهاتبوو، شاهین وان ده فهرین ل بن دهستی وان دهسهلاته کا فیدرالی پی دابوو لهورا چهندین ولاتین بچووك دروست بوون کو سهر بشاهی (فهرثیا) بوون. ژوانا دهولهتا ئه دیابین (حدیاب) دنافیه را همردو زی یان زیبی مهزن وزیبی بچووك کو پایته ختی وان باژیری همردو زی یان زیبی مهزن وزیبی بچووك کو پایته ختی وان باژیری (ئهربل) بوو و ژوانا ژی دهولهتا (حضر) (حهزرهمی) یا ئارامی و دهولهتا که دخینیا (میسان) ل گوما حویزه.

شاهین (بارثا) گهله پویته ب ئاقهنه دانکرنی وبیناسازیی دابوو، باژیرین خو یین که قن سه روژنوی ئاقاکرن وپایته خته کی نوی دامه زراند ل باشووری باژیری به غدا ل سهر رویباری دیجله ب ناقی ته یسه فون (المدائن) کو نهو دبیژنی (سه لمان پاك)، هه روه سسا پویته ب بازرگانیی دایه، ریکین قه گوهاستنیدا بو قه گوهاستنیدا بو قه گوهاستنیدا بو بهین قه دانا بازرگانان ئاقاکرن وبیرین ئاقی هه لکولان ل ده قه رین بیابانی هه تا ده قه رین سنووری وه لیهات بو ئه گه ری په یدابوونا ده رامه ته کی زور بود ده وله تی، فه رثیا چالاکیین دی تریین ئابووری هاندان، ژوانا چاندن و چه ندین به روبوومین چاندنی یین نوی ئینانه وه لاتی وه ك (له قه نین شه کری و ب خودانکرنا کرمی ئارمیش)ی بو به رهه م ئینانا ئارمیشی سروشتی.

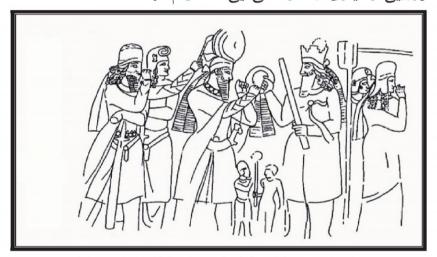
لهشکرو سهرکردایه تیا له شکری جهی پویته دانی بوو ول ریزا پیشیی بوو ژلایی شاهین (بارثا) قه، چونکی دهوله ت د حاله تی شهریدا بوو دگهل سلوقیان ورومانان. ههر ل سه دی ئیکی ب.ز دهسپیکا بهر په په وه کی نوی دشه رین خویناوی دا دگهل روّمانان ده ست پی کر بوو ده ست ب سهرداگرتنا ریکین بازرگانی ل کوردستانی ب تایبه تی باژیرین (نهسیبین و حهران و شهنگال) ب شیوه کی گشتی فورات ل سنووری دناقبه را ههردوو ولاتان دا بوو. روّمانان بو مهرهما رویبرویبوونی دگهل بارثا چهند ده وله ته که دامه زراندن دا ببنه به ربه ست دگهل بارثا وه کی ل باکوری کوردستانی هنده کین دی تر کو ب (کردوئین) ناف کربوون وبنگههی کوردستان و رومادا یا دابه شکری بوو، بقی چهندی ژی کوردستان دناقبه را فارسان و رومادا یا دابه شکری بوو.

ئانكو ل سهدئ ئيكئ ب.ز ههروهسا ههريّميّن ميديا و ههريّما ئهديابين سهر ب فهرثيان بوو، بهلئ ده قهرا (كوردوئين) سهر ب رومانان قه بوو. كوردستان ببوو (مهيدانا) شهرى د ناف بهرا وان دوو دهولهتان دا ژبهر قئ چهندئ ژئ خهلكئ وان تووشى مال ويّرانى و كارهساتيّن وى شهرئ نيمچه بهردوام ببوون. تايبهت كورديّن ده قهرا جزيرئ ئه قه بوو جارهكئ روّم گههشتنه باژيّرئ (ههوليّر) و داگيركر. لهورا سهردمئ حوكمرانى يا (بارثا) ب سهرده مهكئ تارى د ديروّكا گهلئ كورد دا دهيّته هژمارتن، ئاخا وان د وى دهمى دا بهش كربو وخهلكئ وان ژى تووشى مال ويّرانى و شهرو ويّرانكارى و مشه ختبوونا خهلكى و به لاقبوونا نه خوّشيان وبرسى ببوون.

پینج: دمولهتا ساسانی (۲۲٦ -۲۵۱ ز):

شاه ئهرده شیری کوری بابك کوری ساسان ئه دولهته دامه زراند، لهورا دهولهتا ساسانی ب ناقی باپیری خو کو ل خزمه تا پهرستگهها سهره کی یا زهره دهشتی ل باژیری ئهسته خر ل ههریما فارس کار دکر ناقکر، ئه ده شیری بی هیزی یا دهوله تا (بارثا) و ئه و سیاسه تا نهرما ناقکر، ئه ده شیری بی هیزی یا دهوله تا (بارثا) و ئه و سیاسه تا نهرما کو ل سهر بنه مایی پیدانا حوکمی فیدرالی بو ههریمان پهیره و کری ب دهرفه ت دزانی و ده سته هلاتا خو به رفره هد کرو ده ستی خو دانا سهر ههریما فارس ئه قه ژی بوویه ئه گهری توره بوونا شاهی (بارثان) ئه ردوانی پینجی و نامه یه که ری توره بوونا شاهی (بارثان) ئه ردوانی پینجی و نامه یه کوده شیری هنارت تیدها تبوو: ((تو ژ توخیبی خو ده کو کوردی دناف ره شمالین کوردان ده رکه فتی و ته یی خو دانیه سه ر وه لاتی پاشای خه لکی ژی بیخیه سه ری ده سه ری باشای خه لکی ژی بیخیه بن ده سه ری باشای خه لکی ژی بیخیه بن ده سه را ده لاتی پاشای خه لکی ژی بیخیه بن ده سه را ده لاتی پاشای خه لکی ژی بیخیه بن ده سه را ده لاتی پاشای خه لکی ژی بیخیه بن ده سه را ده لاتی پاشای خه لکی ژی بیخیه بن ده سه را ده لاتی پاشای خه لکی ژی بیخیه بن ده سه لاتا خو ؟)).

د قی دهقی دا دهردکه قیت کو ئهرده شیر کورد بوو، یان د ناف هوزین کوردان دا ژیایه، چونکی کورد د وی سهرده می دا ل ههریمین فارس و ئههوازدا (خوزستان) د به لاقبوون. ههروه سا ل سهرده می ئیسلامی ژی ههر لقان جهاندا ههبوون. ههروه سا ئهوی ژی دگه هینیت کو کوردان رۆله کی سیاسی د ئیرانی دا ههبوو هه تا کو شیاین دهوله تی دابمه زرینن، شارستانی ل سهرده می ساسانی یان گه هشته قوناغا گهشه کرن و گههشتنی، ب تایبه ت ئه وا پهیوندی ب سیسته می دهسته هلاتی و بریقه برنا دهوله تی قه هموک که و شارسانی یان رولی فارسان روویی رامیاری و شارستانی یی قه موکم کر.

ويننى ريورهسمى پاشايي ساسانى ئەردە شيرى بابەكان دەمى بوويه پاشا

⁽١) الطبري، تاريخ الامم و الشعوب. تحقيق محمد ابو الفضل ابراهيم، طه ٤، (بيروت ١٩٦٧)، ج٢، ص ٣٩.

گرنگین روخسارین شارستانی ل سهردهمی ساسانی یان: أ- یهیرهوی فهرمانرهوایی (نقام الحکم — سیستهمی حوکمرانیی):

پهیرهوی فهرمان رهواینی یی پاشایهتیی میرات گری بوو، پیدقی بوو پاشا ژبنهمالا ساسانی بیت، دهستههلاته کا بی سنور ههبوو ههروهسا ئهوی دهستههلاتی ساخلهتین مهزناتی یی ههبوون، ئهقه ژی داردهست و پیروهندیین پاشایی وریکخستن و ئهیوانا مهزنا وی بوو ل مهدائن خرقه ببوون. شاهین ساسانی یان ههولا دامهزراندنا دهوله تا مهلبهندی (مرکزیة) داو گریدانا ههریما ب پایتهختی قه ب شیوهیه کی راستهوخو، لهورا شیان نیمچه دهوله تین سهردهمی پارثا ژناف ببهن وپشته قانیا عهره بین ده قهرا (حیره) ل عیراقی کرن، ههروه سا پاشایین مهنازیره بوونه لایه نگرین وان پیخه مهت زیرقانی کرنی ل سنووری روژ ئاقایی وان.

شاهی ژماره کا زور ژدارده ست و کاربده ستان ل خو کومکربوون ژوانا سهرو کی دیوانا پاشایه تی یی و پهرده دار (الحاجب) زیره قانین پاشایه تی یی کومه راسیمین پیشوازیکرنی ل شاند و فه رمانبه رین دهوله تی ریک دئیخستن، پاشا ل جه ژنا نه وروزی دگه ل خه لکی ئاسایی دا دروینشت و د وی قیسته قالی دا ریک بو هه میان د دا کو بهینه لایی پاشای. سه رو کی و وزیران رو له کی سه ره کی و گرنگ ددیت بو بریقه برنا ده و له تی و سه رپه رشتیا دیونان د کر، له ورا ب فارسی ب (برزك فه رمادار) ناف د کر، هه روه سا چاقدیریا بریقه برنا هه ریمان د کر وسه رپه رشتی یا دانوستاندین دبلو ماسیین وان د کر د گه ل وه لاتین بیانی، ژبه رگرنگیا رو لی وه زیری ب ده ستی راستی یی یاشای دهاته دانان.

ب- تهخین جڤاکی: ئەردە شیری کوری بابك دامەزرینهری دەولەتا ساسانی سیستهمی تەخان (چینایهتی) ل ئیرانی چهسپاند و ژلایی زەلامین ئاینی زەرەدەشتی قه دان پی هاتهدان، لهورا دەرچوون ژقی سیستهمی کارهکی ب زحمت بوو، چڤاکی ئیرانی ل سەردەمی ساسانی یان ژ چهند تهخان کو ل خواری ناقین وان دیارکرینه پیکهاتینه:

۱- زهلامین ئایینی ول سهری ههمیان ژی موبهزان (پاپایی ئاینی زهرهدهشتی).

۲- ئەساوره (الاساوره) (زەلامين شەرى) ل سەرى ھەميان ژى
 (سپاھبز)(سەركردى بلندى لەشكرى) و سەركردين لەشكرى ب
 (سەرۆك - زعيم) ناڤ دكرن.

۳- نقیسهر، مهزنی نقیسهران ب (دبیربز) ناف کریه.

٤- پتريا خەلكى كو ژقانا پنك دھنن:-

- یین ئازاد: ئەقە ژى جۆتیار و (خودان شول و خانەدان (النبلاو)) و بازرگانین بچووك قە دگریت.

- بەند (بەنى)

ته خا ئیکی و دوویی ماف و دهستکه فتین وان گهله گ زوربوون ژ وانا باج نه دان، ته خا گشتی گرانیا باجا دکه ته سه رملین وان. دگه ل ئه قی ژی روّلی رامیاری یی وان پشت گوه ئیخست بوو، بریارین رامیاریین گرنگ ژ لایی پاشای و ئه ندامین ته خا ئورستکراتی ژ زه لامین ئاینی و سه رکردین له شکری و مه زنه خانه دانا ده رد چوون.

ج- فایین: ساسانی یان ههولدا دا کهلهپوری ئهخمینیان ساخ بکه نههٔ، لهورا ئایینی زورهدهشتیان کره ئایینی فهرمی یی دهولهتی و شاهد (ئهرده شیر) و شاپوری کوری وی دهقین ئاقیستای کومکرن و سهرو ژنوی نقیسینه قه شرو قهکرن و ناف لینا (زهند ئاقیستا) قهکولینا زهند ئاقیستا ناف کر ب (بازند)، وه ب ئهگهری سیستهمی چینایهتی ل ئیرانی و روّلی زهلامین ئاینی و ئهندامین تهخا ئورستکراتی، بزاقهکا ئیرانی و روویدا، ژ وانا بزاقا (مانهوی) کو هاندانا لیبورین و ئورستکراتی روویدا، ژ وانا بزاقا (مانهوی) کو هاندانا لیبورین و سو فیگهریی ددا و بهحس و ل گرنگی دان ب مافین تهخا گشتی دکر. مانهوی ب هزر و بیرین ئاینی مهسیحی و بو ژی د کاریگهربوون. بهلاقهبوونا ئایینی مهسیحی دهست پی کربوو ل ئیرانی ل سهدی چاری زایینی، ئو تووشی ته به سهری و ژ ناف برنی ب بوون ژلایی دهولهتی به نایینی، ئو تووشی ته به سهری و ژ ناف برنی ب بوون ژلایی دهولهتی بین شهری وان دگهل رومی دا، چونکی مهسیحی ب پیشته قانی کرنا رو مین بیزه نتی گونه هبار دکرن، چونکی ئاینی فهرمی پسته قانی کرنا رو مین بیزه نتی گونه هبار دکرن، چونکی ئاینی فهرمی

ژبهر زیدبوونا دهستهه لاتا زه لامین ئاینی زهره ده شتی بزاقه کا دی یا ئاینی - کومه لایه تی پهیدابوو بناقی (مهزده کی) کو بو (مهزده ک) د در قریته قه وی ب خو سهر کردایه تی یا وی دکر. شاهد (قوبادی ئیکی) پشته قانی لقی بزاقی دکر بو لاواز کرنا ده ستهه لاتا سهر کردین له شکری و ته خا ئورست کراتی، مهزده کیان داخازا ب جهئینانا (سوسیالیستیی - هه قبشك) (الاشتراکیة) دکر و لیک قه کرنا سامانی ب داد پهروه ری ل ناف به را خه لکی، ههروه سا دخازا سو فیگه ریع و خو ژبیر کرنی دکر.

دویر که فتن ژ شههوه تان وزیان نه گههاندنا تشتین زیندی و سروشتی. دگهل ئه قی چهندی زهره ده شتی شیان ب سهر هه ردو بزاقین (مانه وی مهزده کی) دا ب سهرکه قیت و به رهنگاریا مهسیحیه تی بکهن به لی دئه قی کاری دا بینهیزی و بی شیان ده رکه فتن. هه روه سا ململانییا دناف چقاکی دا رهنگ قه دانه کا خراب ئیخسته سهر ده وله تی نافه ندا پاشایه تی ی هیز بو و و به ره هه رفینی قه چو.

مهدائين:

پایته ختی ده وله تی ب (مدائین) بناف کریه (سه لمان پاك)ا نهو، چونکی ل چه ندین باژیرین ب ته نشت ئیک هه پیک ها تبوو. هه بر باژیره کیکها تبوو ژ چقاکه کی خو جهبوونی یی به رفره هد کو کوچکا پاشایی و هاریکار و نیزیك و دیوانین ده وله تی تیدا بوون. شاهین ساسانی چه ند کو چکین نوی نافاکرن د وی ده قه ری دا. لیوانکا کیسرا (ایوان کیسرا) دیارترین روخسارین نافه دانکرنینه ل باژیری مه دائن کو لیوانکه کا مه زنه ژلایی کیسرا ئه نو شیر وان قه نافاکریه. لیوانکا کیسرای نافاهیه کی مه زن ب گیچ و لبنان نافاکریه. شیوه کی لاکیشه یی هه یه تاقه کی مه زن ل دور درفریت و کقانه کی مه زن کو ژ لبنان ها تیه دروستکرنا تیدا یه، بلنداهیا لیوانکی (۲۹م) دبیت، فره هی (۲۲م) و دریژی (۳۴م) ل هه ردو ره خین لیوانکی دوو دیوارین بلند هه نه کو روویی پیشقه یی کوچکا پاشایه تیی بود، کو ب چه ندین کقانین بیناسازی خه ملاند بوون، پاشا دنه وی لیوانکی بود، کو ب چه ندین کقانین بیناسازی خه ملاند بودن، پاشا دنه وی لیوانکی و پیشوازی ل نوینه رین وه لاتین دیتر دکر، دیوارین لیوانکی ب قوماش و پیشوازی ل نوینه رین وه لاتین دیتر دکر، دیوارین لیوانکی ب قوماش و

ه- چاکسازیین کیسرا ئهن و شیروانی(۵۳۱-۵۷۹ ز):

شاهی ساسانیان کیسرا یی ئیکی (خسرق) بزاقا چارهسهرکرنا وان گرفتان کریین روی ب روی خهلکی د بوون، کو ل ئهنجامی نهرازیبونین چقاکی و ئایینی سهرهلدا بوون ژوانا بزاقا (مهزده کی). ژبهر هندی ژی مافی ههمی تهخ و چینین گهلی ئیرانی لدویش سیستهمی چینایهتی ل بهرچاف وهرگرتبوو، پشتی ژ ناف برنا (مهزده ک) و دویکه فتیین وی و زقراندنا مافین خهلکی ژوانا گرنگی دان ب ئافرهتی و داخاز دکر کو چاقدرییا وی بهیته کرن و ب زوری نه دهنه شوی، پاشی چاکسازی ل بیاقی ئهرد و زهقیان دا کر، وه کی ئاقدان لبهر رویباران و دروستکرنا پران و کیمکرنا باجی و پشتهقانیا زانست و فهلسه فی کر، لیبورینا ئاینی نیشاندا، لژنهیه کا دهست پاکیی دانا ژ پیخهمهتی کر، لیبورینا ئاینی نیشاندا، لژنهیه کا دهست پاکیی دانا ژ پیخهمهتی دانانا سیستهمه کی باجی یی نوی بو لبهر چاف وهرگرتنا شیانین ته فنی دورده سهریین سروشتی دبوون لیدبوورین، ئه کی کاره بوونه ئه گهری تووشی دهرده سهریین سروشتی دبوون لیدبوورین، ئه کی کاره بوونه ئه گهری تهناهیی و ژیاره کا خوش بو خهلکی و ژبهر هندی ب پاشایی دادپهروه تهناهی و ژبهر هندی ب پاشایی دادپهروه دهاته بناف کرن .

بهلی کارتیّکرنا چاکسازییّن وی دهمه کی کیّم قه کیّشا، ژبهر بهردهوامیا شهری دگهل روّمان دا، ئاریشیّن دهوله تا ساسانیان که تبوونه سهریّک، پشتی مرنا کیسرای دگهل ئه قی چهندی ژی دشهریّن خوّدا دگهل روّمیان دا دسهرکه فتی بوون، بهلی (کیسرا) نه شیا روّمان ل سنوری وه لاتی ئه نادوّلی به دهرئیخینیت، ل درئه نجامی ئه قان شهران ههردوو وه لاتین ساسانی و روّمانی لاواز کرن و شیانیّن بهره قانیکرنیی ژ خوّ گهله ک یی کیّم بوو، له ورا نه شیان

خوراگرن بهرامبهر موسلمانین عهرهب دهمی ژ نیمچه گزیرتی عهرهبی هاتین بو شامی و عیراقی ل پیخهمهت بهلاقکرنا ئیسلامی و سهروهریا عهرهبان.

یرسیار:

پ ۱ گرنگی یا دیرو کا دوله تا ئه خمینی روون بکه؟ پ ۲ هم قبه رکزنه کی دناقبه را کارگیریا دهوله تی (ری قه به رنا دهوله تی السه رده می پارپا (فه ره ثیا) و سه رده می ساسانی یان بکه؟ پارپا (فه ره ثیا) و سه ره ب و فارسان ل سه رده می ساسانی یان روون بکه؟

پ٤ / ئەنجامين شەرین دوم دریژ دناقبەرا فارس و رومان دا چ بوون؟ پ٥ / دەربارەی چاکسازیین شاھ کیسرا ئەنوشیروان باخقه؟ پ٦ / ئەقى دەستەواژى شرۆقەبكە: ((بزاقین ئایینی بوونه ئەگەرى ژیکقەبوونا چقاكى ئیرانى)).

ژېدەر:

١- احمد امين سليم، في تاريخ الشرق الادنى القديمة، دار النهضه،
 (بيروت: ١٩٩٠).

٢- آرثر كريتسستسن، ايران في عهد الساسانيين، ترجمة يحيى الخشاب،
 (القاهرة: ١٩٥٧).

٣- حسن بيرنيا، تاريخ ايران القديم من البداية حتى نهايه العهد الساسني، ترجمه محمد نور الدين وعبد االمنعم السباعي، (القاهره: ١٩٧٩).

٤- سامى سعيد الاحد و رضا جواد الهاشمي، تاريخ الشرق الادنى القديم
 - ايران، (بغداد: ١٩٨٥).

٥- سامي سعيد الاحد و جمال رشيد احمد، تاريخ الشرق القديم، (بغداد: 19۸۸).

٦- طه باقر، مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة، ط٢، (بغداد:١٩٥٦)،

بهشى حهفتى

تەوەرى ئىكى: شارستانى يا ئىسلامى

بهندى ئىكى: خىلافەتا ئىسلامى

بهندي دووي: ديوان

بهندی سی: بزاقا زانستی و هزر ئیسلامی

ئیّک: ئەگەریّن سەرھلدان و گەشەكرنا (پیشڤەبرنا) بزاڤیّن زانستى

و هزري

دوو: مەلبەندین بزاقا زانستی و هزری

سيّ: مزگهفت و قوتابخانه

تهوهری ئیکی: شارستانیا ئیسلامی بهندی ئیکی: خیلافه تا ئیسلامی أ- چهمکی (تیگهه)خیلافه تی

مهبهست ژ ئه قی تیگه هی خیلافه تی د دیرو کا ئیسلامی دا، ئه و قهواری سیاسی یه کو جهگرین پیغه مبه ری (س.خ) فهرمانره وایی دکه ن و ریقه دبه ن و دستور و شهریعه تی نیسلامی یه یره و دکه ن.

ژلایی زمانی قه خیلافه ت ژ فرمانا (خلف - یخلف) یا زمانی عهره بی وهرگرتی یه کو رامانا جهگرتنی دده ت و دقورئانا پیروزدا چهند جاران ب ئه قی رامانی دوباره دبیت. وه ک زاراف ژی ئانکو سهرکردایه تیا خه لکی بسلمانه دکاروبارین ئایینی و دونیایی دا ژلایی خهلیفه ی قه و بهرده وامی دانه ب دهسته هلاتی وریبازا پیغه مبه ری (س.خ) و بجهئینانا بهرنامی ئیسلامی.

هزرقان و زانایین بسسلمانان وه کی (ماوهردی و ئهبو ئهعلا) ب دریزی و بهرفرههی ل سهر بناغهو ناقهرو کا سیسته می خیلافه تی قه کولی یه و گرنگی و پیدقیا ههبوونا وی دیار کریه و ماف و ئهرکین خهلیفه ی بهرچاف کرینه، ههروه سا داکوکی لسهر وی کریه کو ئهو که سی بو پوستی خیلافه تی دهینه هه لبژارتن دقیت مروقه کی خودی نیاس وراست گو و داد پهروهر و هشیار و ساخله م بیت و بته مامی د ئایین و شهریعه تی ئیسلامی دا شارازا بیت، بهلی لده می حیزب و گروپین ئاینی و رهوت (ته قگهر) و قوتابخانین هزری و فه لسه فی د دیروکا ئیسلامی دا سهرهلداو ئه قه خودانین به رنامه و تیگه هین سیاسی و هزریین خو بوون، و چوونین جودا و دویر ژ ئیکتر ههبوون ده رباری زاراقی خیلافه تی

و دەست نیشانکرنا ناسنامه و سەخلەتین ئەوان كەسان كو ماف ھەبن بكەنە خەلىفى بسلمانان.

ب- كورتهيهك ژ ديروكا خيلافهتي:

خیلافه تا ئیسلامی د چهند قوناغین دیرو کی یین جودا دا دهرباز بوویه وهکو ب ئه قی شیوه ی:-

١-خيلافهت لسهر دهمي راشديندا (١١-٤١ مشهختي/٦٣٠-٦٦١ زاييني)

پینغهمبهری (س.خ) ئیکسهر کهسه که دیار نه کر جهی وی بگریت و دقیا ئه قی پرسی بو هه قال و هو گرین خو بهیلیت، ل دهمی سالا ۱۱ ی مشه ختی ۱۳۲/ زایینی چویه بهر دلو قانیا خودی.

ئەبو بەكر صديق:

پشتی پیغهمبه (س.خ) چویه به رداو قانیا خودی پرانیا بسلمانان لسه رهندی ریکه فتن کو ئه بو به کری سدیق ببته خهلیفه، چونکی هه قاله کی دلسو ز و جهی باوه ریا پیغهمبه ری بوو ول ریزا پیشیی یا ئه وان که سانبوو کو باوه ری ب پیغهمبه رایه تیا محهمه (س.خ) ئینای، و ژ لایی کو باوه ری ب پیغهمبه رایه تیا محهمه د (س.خ) ئینای، و ژ لایی پیغهمبه ری قه ناسناقی (صدیق – راستگو) یی دابوویی، ئه قه بو ئه گهری هندی کو ل که پرا (به نی ساعیده) بهینته هه لبژارتن و به یعه تا که گهری هندی کو ل که پرا (به نی ساعیده) بهینته هه لبژارتن و به یعه تا کر ب خهلیفی پیغهمبه ری خودی ژوی روژی وه ره تا داگیر کرنا به غدا و ژناقبرنا خیلافه تا عه باسی لسه رده ستی هو لاکو و له شکری مه غولی سالا ۲۵۲ مشه ختی ۱۲۵۸ زایینی سیسته می خیلافه تی به رده وام بوو. خیلافه تا نه بو به کر دوو سال و چه ند هه یقه کان قه کیشا، دئه قی ده می کور تدا خه لیفی ئیکی به رده وامی و پیگریا خو ب بنامایین ئیسلامی سه لماند،

پشتهری و پاشقه گهریانا ههلگهراوان (اهل الرده) ل نیمچا گزیرتا عهرهبی ژ ناقبرن و سهروهریا ئیسلامی د ده قهریدا چهسپانده قه، ژلایه کی دیتر قه دریژیدا پروسا قه کرنی (الفتح).

ئهبوبه کر ژچاره نقیسی ده وله تا ئیسلامی دترسیا و پیشبینیا سه رهلدانا دوبه ره کی وهه قرکیی دناقبه را داخاز که رین خیلافه تی دا دکر، ژبو به رسینگگرتنا قان مهترسیان د داویا روزین ژبی خودا پشتی لیپرسین و دانوستاندن و راوه رگرتنی عومه ری کوری خهتابی بو خیلافی دهستنیشانکر، ئه قه ژی نیشانا زیره کی وهویربینیا ئهبوبه کری بوو وبراستی عومه ریی ژهه ژی بوو ئه قی ئه رکی ل ستویی خو بگریت.

عومهري كوري خهتابي:

خهلیفه عومهر خودان سهربوّر وژیهاتی و چاف قه کری بوو، بناغی ده وله تا ئیسلامی دارشت و کاروباریّن دارایی و کارگیّری ریّکخستن و ناکوکی ییّن ناقخوّیی ب چه و ریشال قه نه هیّلان و دریژی بجهنگی (فتح) و بهرفره هخازیی دا و وی ب خو سهرپهرشتیا بهروّکیّن شهری د کر و ناراستی هیرشان دهستنیشان د کر و ههریّمیّن عیراق و خوزستان و کوردستان (شارهزور و جهزیره) و نازه ربایجان و شام هاتنه قه کرن و نیخستنه دبن چهنگی خیلافه تا ئیسلامی قه، بوسلمانان ژبلی ناسناقی خهلیفه ی ب پرینهری باوه رداران (أمیر المؤمنین) ناقکریه کو پتر ناقه روّکه کا سیاسی و له شکری هه لدگرت.

خەلىفە عومەر ل داويا سالا ٢٣ مشەختى /١٤٤ ز ب دەستى (أبو لؤلؤ) فىرۆز ب د روارى ھاتە بريندار كرن، بەرى كۆ گيانى خۆ ر دەست بدەت قيابا ئىك ر مەزنە زەلامىن دەولەتى ھەلبرىرىت جهى وى بگرىت، نەدقيا ئىكى ھەلبرىرىت كو ببيتە ئەگەرى سەرھلدانا ھەقركى ونەتەبايى وئەڤ ئەركە دا شەش رويە سپى وماقويلان ر ھەقالىن پىغەمبەرى (س.خ) كو پىكھاتبوون رغەبدولرەحمانى كورى عەوفى، عەلى كورى ئەبوتالبى، زويىرى......

کوری عهوامی، عوسمانی کوری عهفانی، تهلحهیی کوری عوبهیدولا، سهعهدی کوری نهبی وه وه اسی، نه قه دهسته کا لی پرسینی وراوه رگرتنی (اهل الشوری) بوون وهاتنه ناگههدار کرن کو ریکبکه قن و دنا قبه را خوّدا ئیکی هه لبژیرن وعهبدولایی کوری خوّ ژما فی هه لبژاردنی بی به هرکر، چونکی نه دفیا که لتوری پشتا و پشت (میراتگری) ل پیگهها خیلافه تی بهیته بجئینان، د نه نجام دا دهسته یا شیره تکاریی ل سه هه لبژاردنا عوسمانی کوری عهفانی ریککه فتن.

هەرچەندە (عەلى كورى ئەبى تالب) ى خۆ ژهەژى تر ددىت لى ژنهچاری عوسمان ههلبژارد خهلیفه عوسمان ههرچهنده بهردهوامی ددبروسا فهتحکرنی دا، و وی بریار دا قورئانا پیرۆز دئیک بهرگ دا خرڤهکهت و دووي برياري دا سهركه فت، بهلي فتنهيا مهزن ل سهردهمي وي رويدا، تارياتيا وي فتني سهردهم وياشهروزا خيلافهتي وتومهتا ئيسلامي قه گرت، وژ ئه گهرين فتني ئهو خوشيا ژيارا جڤاك ڤه گرتي، وسروشتي گوهۆرينا كۆمەلايەتى دسەردەمىي وى دا، دەركەفتن ودويركەفتنا مەزنە هەقالىن يىغەمبەرى (س.خ) ژمەدىنى، وتوندرەويا خىلافى يا بەرى ئيسلامي دەركەفتنە قە، وييلانين كەربدا گرتيا ورۆلنى عەبدوللاينى كورى سهبهئع جوهي زيدهباري دلنهرميا عوسمانع كوري عهفاني، وهيشتا ژبلی قانا، بوونه ئهگهری ریدهرکه فتنا والیین ههریمان تا کار گههشتیه وي چەندى ل سالا ٣٥ مشەختى / ٦٥٥ز ھندەك ژ خەلكى ولەشكرى خەلىفە ل مالا وى دۆرپىچ كر وداخواز ژى كر كو دەست ژكارى بكىشىت لح ئەوى ئەف داخوازە رەتكر، ياشى ھۆرش كرە سەر وشەھىدكر، دووى دەمىدا خەلىفە عوسمانى قورئان دخواند، ژ بۆ پاراستنا گيانى بوسلمانان شەر دگەل ھۆرشكەران نەكر. ئەو تۆكدان وفتنە بوونە ئەگەرى ئالۆزيان ژ ههمي تيكدانان ديار تر، عهشيرهتي وخرابكاري وئاستهنگ چيكرن ژلايي كەسانين وەكى (عەبدولا كورى سەبەو) ژبۆ خۆشكرنا ئاگرى تىگدانى

عەليى كورى ئەبو تالبى:

نهیاریّن عوسمانی و پرانیا کوچبهر وپشته قانان (المهاجرین والانصار) عهلیی کوری ئهبو تالبی بو خیلافه تی هه لبرژارد و ب رابهری باوه رداران ب ناف کر. ونوینه ریّن هه ریّمان ب قی هه لبرژاردنی رازی بوون وبتنی والیی شامی (معاویه کوری ئهبو سفیانی) نهبیت کو ژبنه مالا عوسمانی بوو وئی کسهر هه لبرژاردنا عهلی ره تکرو و درویشمی توّل قه کرنا خوینا عوسمانی بلند کر، ههروه سا عائشا هه قرینا پیغه مبهری (س.خ) ب خیلافه تا عهلی نه رازیبوو له شکره ک ر تاگریّن خوّ (هاوبیرانی) کوّم کر کو پرانیا وان ژهه قالیّن پیغه مبهری بوون عهلی ژی ل شهری (الجمل) بهرهنگاری وان بوو و هر ماره ک ژی کوشتن و عائیشا ب ریّزگرتن قه به رهه که همی.

ژوی پوّژی جهی بلندی خیلافهتی هژیانه کا مهزن تیکه فت و بهایی وی یی پیروّز پیشیلکر ودوبه ره کی وململانی که فته ناف جهماوه ری موسلمانان وسه ده ها ژهه قالیّن پیغه مبه ری وسه رکردین موسلمانان ب کوشتنی چوون، دووبه ره کیا خهلیفه عهلی ومعاویه ی شهری (الصفین) ژی ده رکه فت ومعاویه ب شاره زایا خو خهلیفه عهلی و هه قالیّن وی ژ ده سته کا وی به یعه تا خوّدایی وکره خهلیفی خوّ و د ناف تاگرین عهلی ژی دا کومه کا توند په وان جودا بوونه قه و عهلی ب وی چهندی گونه هبار کر کو چاوا دگه ل معاویه ی دانوستاندنان دکه ت و ریّکد که قیت و وانا نافی شوراتان (الشراه) ل خوّدانا، وهاتنه نیاسین ب (خهوارج) یانکو نه وین ژ به ره یی عهلی ده رکه فتین و وه سا دانابوو کو عملی ومعاویه و عهمری کوری عاسی بکوژن، هه رچه نده بتنی عهلی عملی و معاویه وعهمری کوری عاسی بکوژن، هه رچه نده بتنی عهلی به رکه فتا کو فه عهلی هاته کوشتن.

خيلافه ل سهردهمي نهمهويان (٤١-١٣٢ مشهختي /٦٦١-٧٤٩ زاييني):

پشتی کوشتنا خهلیفه عهلی، حهسهنی کوری وی یی مهزن نهرماتی دیارکرو دهست بهرداری مافی خیلافهتی بوو شیّوازی دانوستاندنی ب کارئینا، معاویه ژی چوو ناف باژیری کو فه وبهیعهت ژخهلکی عیراقی ستاند، دویفرا چوو حیجازی ل ویری ژی بهیعهت وهرگرت وب فهرمی بوویه خهلیفه وباژیری دیمهشقی ل وهلاتی شام کره پایتهختی خیلافهتی وباوهری ب خهلکی عیراقی ونیمچه گزیرتا عهرهبی نهبوو وگومان لی دکرن ل ناف وان بمینیته ههرچی نهو هوزین عهرهبان نهقین مشهخت بووین بو شامی تاگرو گوهدارین بنهمالا نهمهوی بوون.

ل سهرده می نه مه وی، دهه لبر اردنا خه لیفان دا راوه رگرتن و پرس وبوچوون ژ پشتگوه ئیخستن و پهیره و نه دکرن، وه کی هه ردو ده وله تین ساسانی وبیزه نتی بنه مایی میراتگریی (پشتاوپشت - مبدأ الوراثة) پهیداکر. پشتی مرنا خه لیفه کی، کوره کی وی یان برایه کی وی جهی وی دگرت و بی گوهدانا بیروبووچونین میلله تی وبه رژه وه ندیا بلندا خیلافه تی، پشتی مرنا معاویه ی یه زیدی کوری وی جهی وی گرت و نه ش تیتاله پشتی مرنا معاویه ی به زیدی کوری وی جهی وی گرت و نه ش تیتاله پشتی مرنا معاویه ی به نیدی و که باسیان و فاتمیین مسری پهیره و کر.

خيلافهت د سهردهمي عهباسيان دا (۱۳۲ -۲۵٦ مشهختی/ ۷٤٩-۱۲٥٨ زاييني):

عهباسیان پشتی چاریکا سهدهیه کی ژ خهباتا نهینی وریکخراوه یی ل سالا ۱۳۲ مشهختی / ۷٤۹ زایینی ب پشته قانیا مهوالییان شیان دهوله تا مهوی ژناف ببهن ودهسته لاتی بگرنه دهست بو ماوی پتر ژبینیچ سهدهیان خیلافه ت ددهستی وان دابوو.

رژیما خیلافهتی ل سهردهمی عهباسیان چ چاکسازی وپیشکه فتنه کا باش بخو قهنهدیت، دسهرمیراتگریع را، تیتاله کع دی هاته گوری کوههر گاف دگەل لىككدانىن فىقهى وهزرا ئىسلامى نەدگونجان وكەسىن وەسا دبوونە خەلىفەكو ھۆشتا دژېع زارۆكى وسنىلەپى دا بوون، (المقتدربالله) (۲۹۰-۲۹۵ مشدختی /۹۰۸-۹۳۲ زایینی) ئهو دهمی یوستی خیلافهتی وهرگرتی ژیے، وی بتنے سنزدہ سال بوون وہندہك ژخەلیفا زیدہتر ژکورهکی خو دیاردکر هدتا ببیته جینگرین وی (هارون الرشید) سی رُ كورٽن خوّ دەستنېشان كرن هەتا ئىك ل دويڤ ئىك جهے، وي بگرنەڤە، ژ لايەكى دى قە ژ ئەنجامى كېشەوھەڤركىيىن نافخۇييىن دەولەتا ئىسلامى ل سهردهمي ئهمهوي يان ودهستييكا سهردهمي عهباسي، هر مارهكا دهسته وگرۆپنن ئايىنى وھزرى وسياسى دەركەفتن كوھەرئنك ژوان ديتنەك ههبوو دەربارەي تېگەهم خىلافەتى وموسلمانان كو ژگەلەك روييانقە جودابوون وبهلكي هه ف در بوون دگهل ديتنا دهستهولايهنين دي. خيلافه تا عهباسي ب چهند قوناغادا بووريه.

۱- قوناغا ب هيزدارييّ (۱۳۲-۲۲۷ مشهختي/ ۷٤۹-۸٤۲ زاييني):

دئه فی قوناغی دا سهرباری گه فین بزاقین چه کداریین به رهنگاریا نافخو، خهلیفه ب هیزو خودان دهستهه لات بوون. کاروبارین دهوله تی ژدامه زراندن و لادانا وه زیران و والیان و بریاردان و هملویست وه رگرتن وب تایبه ت سه رکردایه تیا سوپای ژی دده ستی خهلیفاندا بوو.

٧- قوناغا دەستهەلاتا سەركردين توركان (٢٢٧-٣٣٤ مشەختى/ ٨٤٢ ٩٤٦ زايينى)

د ئەقىٰى قوناغىٰى دا، خەليفىٰى عەباسى چ دەستھەلات وسەروەرى نەما، بتنى ب ناقى وەكى ھىمايەكى ئايىنى مابوو وسەركردىن توركان ب حەزو قىانا خۆ دزقرىن ودەولەت ب رىقە دبروچ رىزگرتن وسەرفەرازى بۆ خەلىفەى نەدادنا، ھەردەمەكىٰى وان قىابايە خەلىفە لاددا وئىكىٰى دى ل جھىٰى وى ددامەزراند ھەر خەلىفەكىٰى زىدەگاقى كربان و ب دلىٰى توركان سەرەدەرى نەكربا چارەنقىسىٰى وى كوشتن يان زيندانى كرن وچاق كۆرە كرن بوو، دماوىٰى دە سالان دا (٧٤٧ - ٢٥٦ مشەختى / ٨٦١ - ٨٧٠ مىسەختى، موعتەز، زايىنى) پىنج خەلىفە (موتەوەكەل، مونتەسەر، موستەعىن، موعتەز، موھتەدى) ب فىتى يا توركان كوشتن يان لسەر كارى لادان.

ل ئەقىی ژی ترسناکتر. ل داویا سەدی سیّیی مشەختی دەستییکا سەدی نەھی زایینی فاتمی ل پۆژئاڤایی ئیسلامی دەرکەفتن ودامەزراندنا خیلافەتا فاتمی یا شیعی پاگەھاند و ل سالا ۲۵۸ مشەختی / ۹۲۹ زایینی کونترولا مسری کر وباژیری قاهیره دروست کرو کره پایتهخت، هەروهسا ل سالا ۳۱۷ مشەختی / ۹۲۹ زایینی ئەمەویان ژی ل وەلاتی ئەندەللاس ئەف پینگاڤه ل ناف میرگەها خو ب خیلافەت ناف کر میر عبدولرەحمان ناسری ئەمەوی ناسناڤی خەلیفه ل خو ناف کر.

فاتمیان وئهمهویین ئهندهلوّس دانپیدان ب شهرعیهتا دهستههلاتا ههقدو نهدکر. ونه ب شهرعیهتا خیلافهتا عهباسی ل بهغدا ژی دکر، بهلکی فاتمیان ههر ژدهستپیکی ب ههمی ریک وشیوازان کار دکر خیلافهتا عهباسی ژبن ببهن وعیراق وحیجازی بیخنهد بن دهستههلاتا خوقه.

٣. سەردەمى بوەيھى يان(٣٣٤ – ٤٤٧ مشەختى / ٩٤٦ – ١٠٥٥ زايينى):

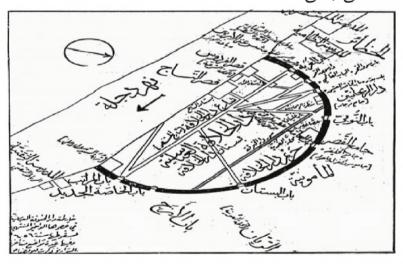
خەلىفى عەباسى دقى قۆناغى دال وى رادى بى ھىزى ودەستھەلاتى دا بوو، دەولەت ژلايى بوەيھيان قە ھاتە ب رىقەبرن وئەوان خەلىفە بۆ سياسەت ژبەر رايا گشتى ھىلا بوو پشتى كو خەلىفە ژھەمى دەستھەلاتىن ويىن سياسى دوير ئىخستى ومووچەكى ھەيقانە بۆ بريبوو بۆ خەرج ومەسرەفى وان نقىسەرەك بۆ دامەزراند ھەتا كار وپىدقىيىن وى رىيقە ببەت.

میری بوهیهیان ههر گاف ناقی وی دگهل ناقی خهلیفهی دهات دخوتبان روزین نهینیی ونهخشاندنا دراقی دا خهلیفهی بتنی نهو هنده ما بوو بشیّت دادوهران ومهلایین مزگه فتان وزهلامیّن نایینی دامهزرینیتن و سهر پهرشتیا کاروباریّن نایینی بکهت ومافی هندی نهبوو دهستیّوهردانی دسیاسه تا دهوله تی دا بکهت.

٤. سهر دممي سهلجوقي (٤٤٧ – ٥٩٠ مشهختي / ١٠٥٥ – ١١٩٤ زاييني):

سهلجوّقیان ههر چهنده دهستی خوّب سهر بهغدا یا پایتهخت وههریّمان دا گرت، بهلی ل ههمان دهم دا خیلافهتا عهباسی قهژانده و ومهترسیا فاتمیان دویر ئیخسته فه و پشتی مرنا سولتان (مهلیکیشا) یی سهلجوّقی ل سالا ۱۰۹۷ مشهختی ۱۰۹۲ زایینی، دهولهتا سهلجوّقی هیّدی هیّدی بهره ف کیّمیی ولاوازیی چوو، دووبهره کی وشهر ولیّکدان که فته د ناف بهرا کوریّن مهلیکشاه ومیریّن دهولهتی دا و ل سهدی شهشی مشهختی ا دووازدی زایینی دهولهتا سهلجوّقی پارچه بوو خهلیفی عهباسی بوو لایهنه کی ئهقی هه قرکیی و پشتا سولتانه کی دگرت دری ئهویّن دیرت.

٥- سەردەمى قەۋاندنا خىلافەتى (٥٩٠-٥٦٦ مشەختى/ ١١٩٤-١٢٥٨ زايينى):

نه خشي خانيين خيلافه تا عه باسي ل به غدا ل سه دي ٧ مشه ختى - ١٣ زاييني.

بەندى دووى: ديوان

دیوان د دهولهتا ئیسلامی دا ب ههمان ئهرك و فهرمانین وهزارهتین نوی وهه قچه رخین ناقه راستا ئیسلامی دا، وهزارهتین نهوونه.

پشتی وی کو دەولەتا نوی هاتیه دامەزراندن یا ئیسلامی بەرفرەهه بووی وسنووری نیمچه گزیرتا عەرەبی بری و ب هەمی لایاقه چووی وچەندین هەریم وباژیر ل رۆژههلات ورۆژئاقای ئیخستینه بن دەستی خو، خەلیفه وکار بەدەست نەشیان بتنی کاروباران ب ریقهببهن ودەولەت پیدقی ب ریکخستن ودابهشکرنا کاران وئینانا دیوانا بوو هەتا کارین خو ب ریک وییکی بی گرفت وئاریشه ب ریقهببهن.

دهستیکی ل سهر دهمی خیلافه تا عومه ری کوری خه تابی کو ب ئیکه م داریژه ری بنیاتی دام و ده زگه هین کارگیری یین ده وله تا ئیسلامی دهیته هژمارتن دیوانا (دانی په خشین) (دیوان العطاء) دامه زراند بو دانانا ریك وجهی دابه شکرن و به لا قکرنا وی پاره ی و سامانی زور کو ژداها ت و ده ستکه فتین هم ریمین هاتینه قه کرن ب ده ست موسلمانان که فت و ناف نقیسینا ئه وان موسلمانان یین هم ژی و هرگرتنا به خشیشی و دیار کرنا پشکا هم رئیکی ل دویث به رچاف کرنا خزمایه تیی دگه ل پیغه مبه ری (س.خ) و پیشیا وی دئیسلامی دا و را دا خزمه ت و دل سوزیا وی.

د قی دیوانی دا کو ب دیوانا سهربازان (دیوان الجند) ژی دهاته نیاسین ناف وناسنامه ومووچه وپله وجه وژیارا شهرکهر وجهنگاوهر وسهربازین موسلمانان تیدا تو مار دکر.

د سهر دهمی ئهمهویان دا دیوان زیده کرن وکارین وان بهر فرههتر بوون خهلیفین ئهمهوی معاویه کوری ئهبو سوفیانی وعهبدولمهلکی کوری مهروان

وهیشامی کوری عهبدولمهلیك دیوان پیشقهبرن و هژماره کا دیوانین نوی قه کرن .

ل سهرده می خیلافه تا عهباسی. پروسیسا قه کرنی بهره ف لاوازیی بریه وپیچ پیچه نه ما وجقاکی ئیسلامی بوو جقاکه کی مهده نی وجیکر، و ژیانا سه ربازی پویته پیکرنا جاران نه ما و دام و ده زگه هین کارگیری و دارایی و داد پهروه ریین دهوله تی چهسپان و پیشکه فتن ب خوقه دیت، دیوان پتر کاراو چالاك بوون و ژماره کا دیوانین دی هاتنه دامه زراندن کو سهر پهرشتیا ب جهئینانا کارین سهرملین وان دکر کو زیده باری دیوانا به خشش گرنگترین ژوان ئه قهنه:

١- ديوانا - مولكي (زهڤييّ) (ديوان الخراج):

ئه رکی وی پیکهاتبوو ژ نیاسین و تومارکرنا ئهو زه فیین چاندنی یین باجه و خیراج و خویك ژی دگرتن و سه رپه رشتیا وه رگرتن و کومکرنا باجاو مولکی و هنارتنا وی بو ناف گهنجینا ده وله تی و فیابا که سانین کارزان و دلسوز و دهست یا قر بقان کاران راببانه.

٢- ديوانا يوسته و گههاندني (ديوان البريد):

سهرپهرشتیا هنارتن و پینگوهورینا ناما ودهنگ وباسین دناف بهرا ههرینمان و پایتهختاندا دکر و ئیک بوو ژدیوانین گرنگ و بهادار کو ب ریکا وی خهلیفه و بهرپرسین دهولهتی ئاگاه ل گوهورین و پیشهاتین همرینم و ویلایهتان دبوو و پویته کی تایبه ت پی دابوو و کهسانین هشیار و زیره و و چالاک و ههسپ وهیسترین ب لهز و خوش بو دادنان ودسهر ریکا هاتن و چوونیدا خالین پاراستنی و ویستگههین بیهنشهدانی و نامهبر کو ب خودانی پوسته دهاته نیاسین.

دوان ویستگههان دا بیّهنا خو قهدکر و داف ئیّکی دی تر دا بگههینته ویّستگهههکا دی یان بو جهی مهرهمین.

دسهرده می شهری خاچ پهرستنان دا زهنگییان و ئهیوبیان د ئینان و برنا دهنگ وباسین بهروکین شهری دا کوترین نامهبر - الحمام الزاجل. بکاردئینان ب تایبه تی ل وی ده می هیلین قه گوهاستنی و گههاندنی دبوونه ئارمانجا هیرشین دوژمنان.

٣-ديوانا سكالا (المضالم):

ئه شد دیوانه ب بریارا خهلیفه مههدی کوری نهبو جهعفهری مهنسور هاته دامهزراندن و کارین وی پیکهاتبوون ژ سهحکرنا شکایهت وسکالایین هاولاتیان دژی والیان و باج ههلگران و کارمهندین دهولهتی و بهرهه فکرنا سکالا و ریکخستنا ژقانی سکالاکهران دگهل خهلیفهی دا، خهلیفین عهباسی ب خو جاروباران دروینشتن بو دیدارا ستهم لیکریان و سهحکرنا سکالایین وان، ههروهسا ئه فی دیوانی بو ههبوو قه کولینان ئهنجام بدهت و ههلویستی خو وهرگریت دهرباره ی دیاردا بلند بوونا بهایی قوماش و کهلوپهلان د بازاریدا و ئهگهرین زیندانکرنا خهلکی بی لیپرسین و ب نهههه قی دهست ب سهرداگرتنا ئهردو زه قیین هاولاتیان.

٤-ديوانا نامهبرنيّ (الرسائل):

هنده ک ژ قه کولهران هوسا دیاردکهن کو نامهبرن ئیکهم دیوانه د میژوویا ئیسلامی دا و دهسپیکا ئهوان نامان کو پیغهمبهری (س.خ) دهنارتن بو پاشا و داخواز ژیدکرن باوهریی ب ئایینی ئیسلامی بینن. ئهرکی دیوانا نامهبرنی دارشتنا پهیام و نامین فهرمی یین خهلیفه ی نه، بو والی و نوینهرین ههریم و ویلایه تان و ریکخستنا نامهبرنین دهوله تی دگهل ولاتین دهرقه و بهرهه قکرنا هه می نقیسینان کو ژلایی خهلیفه ی قه دهرد که فتن وه کی بهیاننامه و فهرمان و ریکه فتنامهیان.

٥-ديوانا خهرجيان (النفقات):

کاری قی دیوانی چاقدیریکرنا خهرجییین لهشکری و فهرمانگههین کارگیری و دابینکرنا دراقی وچیدبی ب فهرمانگهها پلاندانا نا دارایی بهنته ناقکرن .

٦-ديوانا مؤهران (الخاتم):

کاری قی دیوانی موّهرو پشتراستکرنا بریار و فهرمانیّن خهلیفهینه وب بریا خهلیفه معاویه کوری ئهبوسفیان دانا پشتی کو دهستکاری دنامهبرنه کی دا هاتیه کرن و ناقهروّکا وی هاتیه گوهوّرین، ژبهر قی چهندی ژی بریار دا فهرمان و نامه بهیّنه موهرکرن و دانه ک ب شهما سوّر بهیّته موّهرکرن و ل جهه کی باوه رییکری بهیّته ههلگرتن.

٧-ديوانا نهخشاندنيّ (الطراز):

ئه شد دیوانه ب دروستکرنا قوماش و جل و بهرگی فهرمی یی خهلیفه ی و مهزنه کاربه دهستین دهوله تی و نه خشاندنا ئالا و بهیداخ (الرایة) و دروشمی تایبه ت ب دهوله تی قه را دبوو.

٨-ديوانا سهدهقاتان (الصدقات):

کاری دیوانا سهدهقاتان پیکهاتبوو ب ریقهبرنا کاروبارین سهدهقه و زهکاتی و دابهشکرنا وی ب سهر ئهوان کهس و لایهنان یین ژیدگریت و پیدقی، ل دویش وی کو دقورئانا پیروزدا بهحس کری زیدهباری ئهقانه، ل سهردهمی عهباسی چهند دیوانین دی دهرکهفتن ژوانا:

-دیوانا دهست ب سهر داگرتنی (مصادرات):

دڤێ دیوانێ داناڤێ وان ملکدار و خودانێن عهقاراتان تێدا توٚمار دکر کو ژبهر سهرپێچیێ و نه پێگریکرن ب یاسا دهولهتێ ڤه دهست ب سهر ئهردو عهقاراتێن وان دا گرتبوو.

-ديوانا (الازمة):

خەلىفە مەھدى ژ پىخەمەت بنبركرنا گەندەلىيا دىوانىن دەولەتى ئەڭ دىوانە دامەزراند كو ژ چەند دىوانىن بچووك پىك دھات و ھەر ئىكى ژوان چاقدىرىيا رەفتارىن دىوانەكى دكر و چاڭ خشاندنەك دكارىن وان دادكر پاشى ھەر خەلىفە مەھدى دىوانا (زمام الازمة) دامەزراند بۆ چاقدىرىى و پىداچوونا چالاكىين دىوانا (الازمة).

ههژی گۆتنی یه کو پرانیا بهرپرس و کارمهند و فهرمانبهرو نقیسهرین دیوانان یین ههردو دهولهتین ئهومهوی و عهباسی ژ مللهتین موسولمان یین نهعهرهبن ئانکو ژ مهوالیان بوون ب تایبهتی فارس ژ بهر وی چهندی کو ئهزموونه کا باش و شارهزایه کا تمام ههبوو دکارگیریی و بریقهبرنیدا، ههروهسا ههتا سالا ۸۱ مشهختی /۷۰۰ زایینی زمانی نقیسینی ل دیوانین ههریمان ههر ئهو زمان بوون کو د بهری ئسلامیدا ب کار دهاتن، زمانی فارسی ل عیراقی و ههریمین روژههلاتی، زمانی یونانی دولاتی شامی و زمانی قوبتی ل مسری، دهمی عهرهبین موسولمان گههشتینه ئهوان ههریمان دهستکاری ل دیوانین وان نه کر وه کی خو هیلان چونکی وان ژی کاری وان نه درانی و شارازایه کا باش د بوارین ریقهبرنیدا نهبوو.

پرسیار:

- چەمكى خىلافە پىناسە بكە.
- کارین خهلیفه عومهری کوری خهتابی بژمیره پاشی روهن بکه وبوّچی کهسهك دهستنیشان نه کر جهی وی بگرت؟
- مەرەم ژمیراتگرین چیه؟ كەنگى پله وپایا خیلافهتا ئیسلامى پەیرەو كریه؟
- جوداهیین دناقبه را قوناغا ئیکی وقوناغا دووی یا خیلافه تا عهباسی دیار بکه.
 - ديوان بۆچى دانان وچەوا پێشڤه چوون؟
- پيناسا ئەقان ديوانان بكه: ديوانا سكالا، ديوانا نەخشاندنى، ديوانا (زمام الازمة).
 - جوداهيين دناڤبهرا ديوانا پوسته وديوانا نامهبرني دا رووهن بكه.

ژېدەر:

- الماوردي، الأحكام السلطانية.
- ابن طباطبا، الفخري في الآداب السلطانية.
 - الشهرستاني، الملل والنحل.
 - الطبرى، تاريخ الرسل والملوك.
 - المسعودي، مروج الذهب ومعادن الجوهر.
 - صبحى صالح، النضم الاسلامية.
 - عبدالعزيز الدوري، عصر العباسي الأول.
- توفيق سلطان اليوزبكي، دراسات في النضم العربية الأسلامية.

بهندی سیی: بزاقا زانستی و هزری یا ئیسلامی ئیک: ئهگهرین سهرهلدان و پیشقهبرنا بزاقا زانستی و هزری.

خواندن و شرو قه کرنا قورئانا پیروز و قه کولینا فه رموودین پیغه مبه ری (س.خ) کو دوو ژیده رین سه ره کیین شه ریعه تی ئیسلامی نه، پالده رو ئه گه ره کی سه ره کی و کارتیکه ربوون بو سه رهلدان و پیششه برنا بزاقا زانستی و هزری یا ئیسلامی د هاندنا بسلمانان دا بو فیربوون و خواندن و داهینانی.

قورئانا پیروز ب سهدان جار به حسی زانست و هزرکرنی و هشیاریی و رامانی کریه و (بخوینه ، إقرأ) ئیکهم پهیقه هاتیه خواری ژ قورئانی، پیغه مبهری (س.خ) زانست خوازی ب ئهرکی سهرملین هه می بسلمانان دا نهقی بواری دا چهند فه رمووده ههنه.

مللهتی بسلمان ههر ژ دهست پیکا بسلمان بوونا وان دهست ب فیربوونا زمانی عهرهبی و خواندنا قورئانا پیروّز کریه و لیکدانا مهرهم و رامانا سورهت و ئایهتان و کومکرنا فهرموودیّن پیغهمبهری (س.خ) و نیاسینا فهرموودیّن دروست و قهکولینا ژیان و کریارو رهفتاریّن پیغهمبهری (س.خ)، نیاسین و ریّزکرنا ئهوان کهسان ئهویّن کریار و فهرموودیّن پیغهمبهری پیغهمبهری (س.خ) قهدگیرانقه تا ببنه چاقلیّکهریّن وی و پیکیریا فهرموودیّن وی بکهن، ئهقی ژی وهکر تاکو چهند زانستیّن ئیسلامی سهرهلدهن وه وانستین خواندنا قورئانی، شروّقهکرنا (تهفسیرا) قورئانی و زانستی مروقایهتی.

ئهگهررنن هاتنه خواری یا ئایهتان، زانستی (الناسخ و المنسوخ) و زانستی نیاسینا فهرموودین دروست، زانستی ههلسهنگاندن و راستفه کرنی (علم الجرح و التعديل). رُ لايه كي ديترقه ب وي جهندي ينغهمبهر (س.خ) هنارتیی خودی یه بو هشیارکرنا مروفایهیهتیی و راگههاندنا یه یاما قورئانی و بهراهی و رینیشاندهری بسلمانانه، دقیت بسلمان ژ ژیان و گوزهران و خهباتا وی یا بع راوستان ل پیخهمهت سهررئیخستنا یهیاما وی دشارهزابن و بزانن هه قال و هو گرین وی کی بوون و تیبگه هن ل چ هۆزو بنهمالهك بوون و رۆل و بهشداريا وان چهوا بوو و چهند بو ژ یشته قانیکرنا ییغهمبهری (س.خ) و به لاقکرنا ئایینی ئیسلامی، ههروهسا قۆرئانا پيرۆز د گەلەك ئايەتان دا ئاماژه دايه مللەتنن ديرين و سهرهاتیین وان قهد گیریتهقه، ل قیره دیروّك نقیسین و نهژاد ناسی وهك يندڤييهكا دەروونى ژ لايع بسلمانانڤه سەرھلدا و چەندىن نامىلكە و یهرتووك دانان دهربارهی ژیانا ینغهمیهری (س.خ) و شهر و غهزهواتنن وی و ژیانناما ههڤالین وی و نهژاد و هوٚز و خیلین عهرهبان و پروسا قه کرنا ههریمان و دیرو کا ئهوان رویدان و گوهو رینین تووشی دوله تا ئیسلامی هاتین و بقی رهنگی چهند دیرو ک نقیس دهرکه فتن وهکو (ئبن ئيسحاق) و ئبن هيشام) و (الكابي) و (عبيد بن شريه) و (المدائيني) و چەندەكىن دى.

د سهدین دهست پیکا دیروکا ئیسلامیدا بتنی گرنگی دا ئهوان پیزانینان ئهوین گریدای ب جهوههری ئیسلامی و ژیانا پیغهمبهری خودی قه، ل ئهنجامی قهکرنا ههریمین شام و میسر و عیراق ولاتی فارسان، عهرهبین فاتح ژ ههمی لایان قه بهلاقهبوون و تیکهلی مللهت و

نه ته وین جورا و جور و خودان شارستانیه ت بوون و کارتیکرن ل وان ملله تان کر و ب ئه وان ژی کاریگه ربوون چونکی د وان هه ریم و ولاتاندا شارستانیه ته کارگیری و شارستانیه ته کارگیری و دام و ده زگه هین کارگیری و دارایی و زانستی لی هه بوون.

همروهسا ل سهدی دووی مشهختی ا ههشتی زایینی بزاقه کا چالاکا وهرگیرانی د خیلافه تا عهباسیدا سهرهلدا و ب دههان ژیدهرین هزری و فهلسه فی و گهردوونناسی و جوگرا فی و بیرکاری و نوشداری ژ لایی وهرگیرین سریانی قه ژ زمانی یونانی وهرگیرانه سهر زمانی عهرهبی و زانایین بسلمانان ب تیبینی و بیر و بوچونین ریبهرین شارستانیه یا یونانی کهیف خوش بوون، ههقدهم گروپ و تهقگهرین هزری و نایینی دناف چقاکی ئیسلامی دا وه کو (المعتزله) و (اخوان الصفا) و هنده کین دیتر روله کی بهرچاف گیرا د پیشئیخستنا رهوشا زانستی و هزری دا، دهر فهنجام بزاقه کا هزری و پیزانینین گشتی پهیدابوون ب سهدان هزرقان و فهیله سوف و نوژدار و جوگرافیناس و گهردونناسین بسلمانان دهرکه فتن فهیله سوف و نوژدار و جوگرافیناس و گهردونناسین بسلمانان دهرکه فتن فهیله سوف و نوژدار و جوگرافیناس و شهردونناسین بسلمانان دهرکه فتن نهینان، ئهقی ژی خزمه ته کا مهزن بو شارستانیه تا ئیسلامی و ههمی مروقابه تیم کر.

دوو: مهلبهندین بزاقا زانستی و هزرین ئیسلامی:

د جیهانا پان و بهرینا ئیسلامیدا کو ب دههان ههریم و وهلات و ب هزاران باژیر و باژیرک و گوند بخوقه دگرتن، گرنگی دان ب زانست و رهوشهنبیریا ئایین و خو مژیلکرن ب فیربوون و خواندن و نقیسین و دانانا پهرتووکان دیاردهیهکا ئاسایی بوو،

تهخا هزرقان و خوانده قانا ب ئهرکه کی پیروز و پیدقی یه کاگرنگا ژیانی دادنا، ل هه می باژیرو باژیرکان مزگه فت و ژورین خواندنی (حوجره) هه بوون، بزاقا فیرکرنی یا به رده وام بوو پلا ئیکی زانستین قورئانی و فه رمووده و زمانی عه ره بی دخواندن، هه ریم نه بوو ژماره یه کا زانایین (شه رعی) و هزرقان و ماموّستا تیدا نه بن و یان نه بوویه مه لبه ندی (جهیی) زانا و هزرقانین بسلمانان دناقبه را ئه قی ژمارا زورا باژیر و باژیرکان یین وه سا هه بوون ره و شاسیاسی و ئابوری بو ده ست ددا، و د قوناغه کا دیرو کی دا بوویه ته وه ره کی سه ره کی یی بزاقا زانستی و هزری و د داهینانا شارستانیه تیدا روّله کی پیشه نگ دگیرا و کومه کا فیر خواز و زانست یه روه ران و ئه دیب دوستان د حه واندن.

۱- مهککه ه و مهدینه:

د سهدی دهستپیکا دیرو کا ئیسلامی دا ههردوو باژیرین مهککهه و مهدینه ب ئهگهری هندی کو ئیکهم لاندکین ئیسلامی بوون، بوونه ناقهنده کا زانستی و هزری یا ههره گرنگ، ئهندام و لایهنگرین ئهقی ناقهندی پتر مژیلی قهکولینا زانستین قورئان و فهرمووده و عهقیدی بوون، ههروهسا ل مهدینی قوتابخانانهیه کا دیرو ک نقیسینی سهرهه لدا (دهرکه فت) و گرنگی دا نقیسینا دهرکه فتنا ئیسلامی و به لاف بوونا وی ل نیمچه گزیرتا عهره بی و ههریمین دهوروبه ران و تو مارکرنا ژیانناما یغهمه به ری (س.خ) و هه قالین وی.

٢- عيراق:

لسهر دەمى خىلافەتا عەباسى، عيراق مەلبەندى دەولەتا ئىسلامى بوو، باژىرى بەغدا ل سالا ١٤٥ مشەختى / ٧٦٧ زايىنى دروستكر و كرە پايتەخت،

ل بهسرا و کوفه دوو قوتابخانین هزریین ژیک جودا سهرهلدا و گرنگی ب زانستین قورئانی و خواندنا وی و قه گیرانا فهرموودان د هونهرین زمانی عهرهبی دا، د هنده بابهتین ئایینی و زمانه قانیدا بیرو و بووچونین جودا همبوون کو دانوستاندن، زانایین عیراقی لسهر ئه قان ههردو قوتابخانان دابه ش بوون.

ل سهدی چاری مشهختی دههی زایینی، گروّپی برایین سه فا (إخوان الصفا) ل به سرا دهرکه فت دبن کارتیّکرنا هزرو فه لسه فا یونانیدا، دقیا شوّره شه کا سهرتا سهری دهستیی بکه ت و چقاکی ئیسلامی بهره ف باشتر ب گوهوّریت و دنامیّن خوّدا کو ل پهرتووکه کی به لاقه کرینه و گهله ک پرس وئاریشه ئیخستینه بهرچاف ب گوّره ی تیّگه هشتنا خوّ چاره سهری بوّ داناینه.

ههر چهنده بهغدا د دهمه کی کیّم دا بوویه ناقهنده کا ئاقهدانی و شارستانی و ترّی بوو ر مزگه فت و جهیّن زانستی (دور العلم) و پهرتوو کخانان، ر روّر ههلات و روّر ئاقاقه قوتابی و فیرخازان بهری خوّدایی و کیّم ههتا گهله که تیّدا مانه قه، ههر زانایه کی بسلمانان ئه گهر قیاناپیشکه فتنی دئاستی خوّ یی زانستی دا بکهت د قیا سهره دانا بهغدا بکهت د دام و ده زگههیّن زانستی دا دریّری ب خواندنی بده ت و کهسایه تیا خوّیا زانستی ئاقا بکهت. گهله ک زاناییّن ناقدار وه کو (موّسا کهسایه تیا خوّیا زانستی ئاقا بکهت. گهله ک زاناییّن ناقدار وه کو (موّسا کارم) و (ئیبن قوتهیه) و (ئیبن قوتهیه) و (تهبه ری) (غهزالی) پهروه رده و پیگههشتنا خوّل بهغدا و ناقهندیّن زانستیّن دیتریّن عیراقی و ورگرتینه.

۳- شام و مسر:

وهلاتی شامی دسهر دهمی زهنگی یان و ئهیوبیاندا، بزاقه کا زانستی و ئاقهدانی یا بهرچاف ب خوقه دیت، ل باژیرین دیمه شق و حهله ب و

قودس و باژیرین دیتر گهله که مزگه فت و قوتابخانه و ته کیا دروستکرن، ئهگهر بهریخو بدهینه د ههردو پهرتووکین (الاعلاق و الخطیرة) دانهری وی (ئیبن شهداد) و (الدارس فی تأریخ المدارس) یا دانهری وی (ئهلنعیمی) بو مه ئاشکرا بیت کو میرو بهرپرس و ساماندار و خیرخازین دهوله تا زهنگی و دهوله تا ئهیوبی هه تا چ راده خودی نیاس و ئایین پهروه و زانست پهرست بووینه و چهند پشته قان و هاریکارین ئاقاکرنا مزگه فت و قوتابخانان و ته کیایان بووینه و گهله ک ل سهرکیستی خو ئاقاکرینه.

پشتی گرتنا بهغدا و ژ ناف برنا خیلافه تا عهباسی ل سالا (۱۵۹ مشه ختی / ۱۲۵۸ زایینی) و دهست ب سهر داگرتنا ههریمین روز ههلات ژ لایی مهغولانقه سهنگ و گرانیا شارستانی یه تا ئیسلامی ب ئیك جاری قه گوهاست بو شام و مسری، قاهیره و دیمه شق و حه له ب جهی بهغدا و باژیرین دی ترین عیراقی گرت.

مهمالیکان کو پشتی نهیوبی یان دهستههلات ل شام و مسری گرته دهست و وه کی نهیوبی یان حهز ژ کاری ناقاکرنی دکر و هاریکاریا زانا یان و نهدیبان دکر و پشتهقانیا وان دکر، هژماره کا دام و دهزگههین زانستی ل قاهیره و دیمه شق و سهرجهم باژیران ناقاکرن. قاهیره وه کی به غدا یا سهر ده می عهباسی یا لیهات و بوو پایته ختی زانین و هزرمه ندی و نهده بی و باره گایی مهزن بوون و پیگههشتنا زانایان و نهدیبان، دیمه شق و حهله ب ژی مل ب ملی قاهیره بوون و بوونه دوو ناقه ندین زانستی و میژوویی،

د وه لاتى شام و مسرى دابه هره مه ندين وه ك (ئيبن تييمه) و (ئيبن خلكانى ههوليرى) الذهني و (ابن كثير) و (الزين العراق) و (ابن حجر العسقلاتي) و (السيوطى) ژى رابوون.

٤- رۆژ ئاڤايى ئىسلامى و ئەندەلۆس:

روز ثاقایی ئیسلامی وان ههریم و ولایه تان قه دگریت کو ل بیابانا روز ثاقایی مسری دست پیدکه ت و هه تا کنارین زهریایا ئه تله سی دریش دبیت ئه ف ده فه را به فره ل سهر ده می ئه مهویان یا هاتیه فه تح کرن و هاتیه ب سهر ده وله تا ئیسلامی قه و باژیرین قهیره وان فاس و مهراکش و ته نه به بوونه ناقه ندین به لا فکرنا زانست و روشه نبیری یا ئیسلامی و مرابیتیان و (المرابطون) و موه حیدان (الموحدون) رو له کی چاك ل چه سپاندنا ئیسلامی و وه را را زانستین ئیسلامی ل ده قه رین باکوری روز ثاقایی ئه فریقا گیرا.

وهلاتی ئهندهلس ژی کو ههشت سهدا ل بن فهرمانرههوایی یا دهولهت و میرگههین موسلمانان دا بوو، د وی دهمی دریژدا بوویه مهیدانا داهینانا زانست و هزر و ویژهیا ئیسلامی، قورته به و غهرناته و ئهشبیلیه و بهلنسیه ژ ناقهندین زانستی ویژهی بوون، رهگهزی هونهری ویژهیی وهسال ئهندهلوسی دهرکه فتن کو د روژههلاتی دا وه کی وان نهبوون.

د روز رئاقایا ئیسلامی و ئهندهلوّس دا گهله ک زانا یین بلیمه ت و نقیسه ریّن ب شیان هزرمهندیّن زیره ک و ژیهاتی دیاربوون، ژ وانا (ابن عبدربة) و (ابن رشد) و (لسان الدین ابن الخطیب) و (ابن خلدون). کو ناق و دهنگیا وان ل روز هه لاتی ژی دهنگ قه دابوو.

٥- خوراسان و ههريمين داوى يا روژهه لاتا ئيسلامي:

د ناف بنه مالا فهرمانره واینن روز هه لاتا ئیسلامی دا روّل و شوین تبلیّن سامانی یان و غه زنه وی یان د دیارن موکم کرنا دهسته ه لات ئیسلامی و به لاف کرن و پیشقه برنا زانستین ئاینی،

زانایین روژههلاتی خرمه ته کا بی دوماهیا زانستی و فهرموودان و هونه رین زمانی عهره بی کرییه دره گهزین ئه ده بیدا به رهه مین هیژا به رهه مئیناینه، ریژه یه کا بلند ژ زانایین موسلمان ژ بنیات قه خهلکی باژیر و گوندین خوراسان و ههریمین دی ترین روژههلاتن، د ژیده راندا ده هان زانایین ناقدارین بوخاری و به له خی سهمه رقه ندی و مروروزی و نیسابوری به به رچاف د که قن.

سيّ: مزگهفت و قوتابخانه:

مزگه فت ژ بلی کو جهی نقیژ و خودی پهرستنی بوون، هه قده م مهلبه ندی فیرکرن و خواندن و تیگه هشتنی ژی بوون، هه تا نیقا دووی ژ سه دی پینجی مشه ختی ایازدی زایینی مزگه فتی روّلی قوتابخانی و فیرگه هان دگیرا و چه ند ژوره ک لی ته رخانکرن بون بو وانه گوتنی و فیرکرنی.

مزگه فت کو د بنیات دا جهی نقیر کرن و خودی پهرستیی یه، د شیان دا نه بوو قهیرانا قوتابیان و فیرخازان ژ خو قهبگرن پشتی کو هژمارا وان سال بر سالی بلند بووی و بازنی بابهتین خواندنی بهرفره دبوو، ههروهسا وانه گوتنا ماموستا و دانوستاندن و دهنگ دهنگا قوتابیان ئاریشه بو قورئان خوین و نقیر کهران دروست دکرن و سهرلی دکره ئیش، لهورا هزر ل جوداکرنا جهی خواندنی کره قه ل مزگه فتان جهی تایبهت بو تهرخان کر و ناف لینا قوتابخانه و وهسا به لاف بوو کو ههر ل تهنشت مزگه فتان دروست بکهن، زیده باری قی پینگاقی ژی مزگه فتان رولی زانستی یی خو ژ بهدست نه دا و جار جاره ب راده کی کیمتر ژ بهری وانه تیدا دها ته گوتن

سیسته می پاشایه تیی (نظام الملک):- وهزیری ناقداری هه ردو سولتانین سه لجوقی ئه لب ئه رسه لان (٤٥٥-٤٦٥ مشه ختی / ۱۰۹۳-۱۰۹۳ زاینی) بوو خودانی و مه لیکشاه (٤٦٥-٤٨٥ مشه ختی / ۱۰۹۲-۱۰۹۲ زایینی) بوو خودانی هزرا دامه زراندنا قوتابخانی و ئاقاکه ری ئیکه م قوتابخانا میژوو یا ئیسلامی. کو ل سالا (٤٧٥) مشه ختی / ۱۰٦٥ زایینی) ل به غدایا پایته خت دروست کر ب قوتابخانا (النظامیة) یاناقدار بوو هیدی هیدی باژیرو باژیرک نه مان قوتابخانه (الربض) و قوتابخانا که لی و قوتابخانا باژیری هه ولیری قوتابخانا (الربض) و قوتابخانا که لی و قوتابخانا و دوروبه راندکر.

د قوتابخانانی دا، زیدهباری زانستین قورئانی و فهرموده و ئوسول و عهقیده و زمانی عهرهبی کو ب زانستی سهره کی و بنهره تی د هر مارتن، جوره ا بابه تین ویژه می و هزری دخواندن، خواندن چهند ساله کا قهد کیشا و ب سهر چهند قوناغا دادابه ش د کرن قوتابی ل سهر دهستی مه لا و ماموّستا فیری خوینده واری یی دبوون، پیدقی بوو ل سهر وان قوناغ ب قوناغ ببرن ئه قاجا موّله و باوه رناما کارکرنا وان پی دبه خشی.

ل قوتابخانین پیشکه فتی تایبه تمه ندی هاته گوری و ههر زانسته کی ماموّستایه کی بسیور و شارهزا دگوت.

ژ بلی وانه گۆتنی، کۆړ و کومبوونین زانستی و فهلسه فی ژی د قوتابخانان دا دگیران. زانا و ماموّستا ریز ریز دروینشتن و گهنگه شا پرسیار و بابهتین جوره و جور دکرن، ژ لایی داراییقه دهوله تا دهستهه لاتدار سهر پهرشتیا قوتابخانان دکرو مووچی ماموّستا و خهرجی و پیدقیین وان ددان.

قوتابخانین وهسا ژی همبوون خیر خوازا دروست دکرن و باغ و بیستان و گوند ل سهر وهقف دکرن، ژ داهاتی یی وهقفی ژیارا ماموّستا و پیدڤیین وان دابین دکرن.

پرسیار:

- هۆكار و پالدەرين دەركەفتن و گەشەكرنا بزاڤا زانستى و هزرى و ئىسلامى ب خال بهژميره؟
 - بنگههین دیارین بزاقا زانستی و هزری چنه؟
 - سيستهمي پاشايهتي (نقام الملك) كييه؟ پيناسه بكه.
 - د قوتابخانادا، چ بابهت دخواندن؟

ژیدهر:

- ادم ميتز، الحضارة الاسلامية في القرن الرابع الهجري.
 - حسن ابراهيم حسن، تأريخ الاسلام.
 - شاكر مصطفى، تأريخ العربى و المؤرخون.
 - أبو زيد شلبي، تأريخ الحضارة الاسلامية.
 - أحمد أمين، فجر الاسلام.
 - جرج زيدان، تأريخ التمدن الاسلامي.
 - خليل ابراهيم السامرائي، دراسات الفكر العربي.

تهوهری دوویی: پشکداریا شارستانیا کوردان ل چهرخین ناقهراست

- بهندی ئیکی: چهمکی چهرخین ناقهراست و کورتیهک ل سهر کوردان د سهدین ناقهراست دا.
 - بهندی دوویی: شارستانی یهتا دمولهت و میرگههین کوردی.
 - ۱- شارستانی یا میرگهها حهسنهویه.
 - ٧- شارستانی یا دەولەتا دۆستەكى مەروانی.
 - ٣- شارستاني يا دەولەتا ئەيۆبى.

بهندی سی یی: رؤلی زانایین کورد د شارستانی یا ئیسلامی دا.

بهندى ئيكى: چەمكى سەدين ناقەراست و كورتيەك ئسەر كوردان:

مهرهم ژ چهمکی سهدین نافهراست ئه و قوناغا میژویی یه کو دکه قیته دنافیه را سهدین که قن و سهر دهمی نوی و هه قچه رخدا، ئه قی قوناغی تایبه ت مه ندی یا خو هه یه و ل گهله ک بار و لایه نین چقاکی و ئابوری و هزری و ژیانی ه یا جودایه ژ سهردهم و قوناغین دیتر.

بق دیارکرنا دهستپیک و دوماهیا سهدین نافهراست، فهکولهرو شارازایین دیروکی بیروراو و بوچون و تیگههشتنین جورا و جور و ژیک جودا ههنه، ب راستی ههر مللهته کی یان ههر وهلات و ده فهره کی ههلو مهرج و پیشهرین میژووی بین تایبهت ب خوقه ههنه، کو رویدان و گوهورینین میژویی خوسه پاندینه و بوینه خالا وهرچهرخانی د ریرهوا میژویی دا ئینایه و ل بهر روناهیا وان قوناغین میژویی دهست نیشان دکهت.

میر وویا کورد و کوردستانی ژی ژ ئه قی دستوری یا قهدهرنینه و دشین بقی رهنگی بیته دابه شکرن:

۱- میژوویا که قن- میژوویا چهرخین که قن: ل به راهیکا میژوویا کوردی دهست پی دکهت و به رده وام دبیت تا سه رده می پروسا فه تح کرنا هه ریم و باژیرین کوردستانی ژلایی عهره ب و بسلملنان قه کو ل سه رده می خهلیفی دووی یی راشدی عومه ری کوری خه تاب (۱۳-۲۶ مشه ختی / ۲۶-۱۳۰ زایینی) ئه نجامدان.

٢- ميْرُوويا سهدين ناڤهراست:

ر پروسا فه تح کرنا کوردستانی و تا شهری چالدیران سالا (۹۲۰ مشه ختی / ۱۵۱۶ زایینی) و دوکه رکرنا کوردستانی.

گومان تیدا نینه کو فهتحا ئیسلامی یا ههریم و باژیرین کوردان و شهری چالدیران دوو رویدانین ئیکجار گرنگ و کاریگهرن د میژوویا کورد و کوردستانی دا و ب خاله کا قه گوهاستنی و گوهورینی دهیته هژمارتن و کارتیکرنه کا کیر و چاره نقیساز ب جه هیلایه و ژیانو ژیار نه تهوی کورد ژ قوناغه کی بو قوناغه کا دییا نوی و جودا قه گوهاستی یه، ژ بهر هندی نه ف دوو رویدانین لدویف ئیک کرینه خاله کا دهستپیکی و دویماهیا یا سهدین ناقه راست. ئه فی قوناغی ژی ئهم دشین بکهینه دوو سهرده م:

أ- سهردمميّ خيلافه تا ئيسلامي (١٨-٥٦٦ مشهختي/ ٦٣٩-١٢٥٨ زاييني):

ب گههشتنا بسلمانان بق باژیری حهلوان تا گرتنا بهغدا ژ لایی لهشکری مهغولان قه ل سالا (۲۰۵ مشهختی/ ۱۲۰۸ زایینی) سالا ژ نافچوونا خیلافهتا عهباسی بوو.

ب- سەردەمى فەرمانرايا داگيركەرين مەغۆل-جەلائيرى-تەيمۆرى-توركومانين قەرە قوينلۆ و ئاق قوينلۆ: ژ كەفتنا بەغدا تا شەرى چالدىران (٩٢٠ مشەختى-١٥١٤ زايينى).

۳- مێژوویا نوی: ل شهری چالدیران تا دهستپیکرننا شهری جیهانیی
 ئیکی (۱۹۱۶-۱۹۱۸) زایینی).

٤- مێژوویا ههڤچهرخ: ل دەستپێکرنا شهرێ جیهانیێ ئێکێ (١٩١٤- ۱۹۱۸ زاییني) تا سهردهمێ نهو.

کورد د سهدین ناقهراستدا:

کورد نه ته وه یه کی دیرین وره سه ن و خانه دانه و ئیکه ژ نه ته وین مه زن و ناقدارین رفرژهه لاتی، هه رژمیژ وه ره ل وارو وه لاتی خو یی کوردستانی ئاکنجی بووینه و دگه ل سروشت و سه قا و هه وایی ویدا راهاتینه و دگه ل چیا و نهال و شیقك و ده شت و ئاقا شرینا کانی و رویباران خو گونجاندیه، به رده وام به ره قانیا هیرش و ترس و گفاشتنین ژ ده رقه کریه و لسه رزا لبووینه.

د سهدین نافهراستدا، کورد ب دیده فانیا گهروّك و میژوو نقیسان ملله ته کی دیار و بهرنیاس بوو لدویش سهنگ و قهباری خوّ ههر گاف روّلی بهرچاف و ههژی یی خوّ گیرایه و پشکداریه کا بهرچاف ههبوو د ههمی رویدان و بیره وهری و سهرهاتیین پهیوه ندی داردا و ئاماده بوونا خوّ یا کارتیکهر سهلماندیه، ژ روّیی سیاسی و سهربازی قه دژی دهستهه لاتدارین بیانی و داگیرکهران سهر هلدایه و ب بزاف و سهرهلدان و شوّره شین چه کداری رابوینه و بهرسنگی هیرش و له شکرکیشیا دوژمنان گرتیه و سهردار بو هوزین خوّ داناینه و فهرمانره وایین نافخوی و میرنشینین سهربخو و نیمچه سهر بخو ل ده قهرین جودا جودا بین وه لاتی دامه زراندینه و پهیوه ندیین دوّستانه ل گهل خیلافه تا عهباسی (۱۳۲-۲۵۳ دامه زراندینه و پهیوه ندیین و هیز و ده وله تین دیتر دا گریداینه.

دسهر دهمی خیلافه تا عهباسیدا، میر و سهردار و سهروّك هوّزیّن کوردان مفا وهرگرت ژ بارودوّخی سیاسی و ئابوری یی خیلافه تی مفا دیتن ژ توندو سهخت و قائیمیا ده قهریّن چیایی و دویر دهستیّن کوردستانی، چهندین فهرمانرهوایی و میرنشینیّن مهزن و بچویك دامهزراندن

و بسهدان سالان كاروبارين ناڤخوٚيين دهڤهرين ل بن دهستههلاتدار يا خوٚ ب ريٚڤه دبرن، و مهزنترين و بناڤ و دهنگترين ئهڤ ميٚرنشينه پيٚكهاتبوون ژ:-

٣- ميرنشينا حهسنهوي بهرزيكاني (٣٤٨-٤٠٦ مشهختي/ ٩٥٩-١٠١٥(إييني):

ئه ش میرنشینه ژ لایی مالباته کا دهستهه لاتدارا هوزا به رزیکانی یا کوردی قه هاته دامه زراندن و ل وه لاتی شاره زور و هه ریما چیا و لسه ده می میر حه سنه و یه کوری حوسینی به رزیکانی کو پتر ژ بیست سالان میراتی کریه (۳٤۸-۳۹۹ مشه ختی / ۹۰۹-۹۸۹ زایینی)، بوویه ب میرنشینه کا ب دهستهه لات و وه کو هیزه کا ده قه ری یا کاریگه ر ژ لایی خه لیفی عه باسی و دهسته ه لاتدارین بوه یهی دان پی دایه، له ورا هه ر ب میرنشینا حه سنه وی هاتیه نیاسین.

پشتی وهغهرکرنا میر حهسنهویه ئاژاوه و هه قرکی که فته دناف میرنشینی دا و دهمه کی دریژ قه کیشا و ب قی چهندی ب داوی هات و میر به در جهی بابی خوه گرت و بو دهمه کی دریژ (۳۱۹-۳۰۵ مشه ختی / ۹۸۰-۱۱ دارایینی) میراتی کر. پشتی مرنا وی ب دهمه کی کیم میرنیشینا وی ژ ناقچوو.

۱ - میرنیشنا شهدادی: ل ههریما ئه ران (ئالان) و ئه رمینیا ل باکوری کوردستانی (۳٤۰-۵۹۵ مشه ختی / ۹۵۱-۱۱۹۹ زایینی)، کو باژیرین گهنجه، دوین (دبیل) وئانی و به رده عه د دهستی وان دابوون.

۲ - میرنشینا رموادی (۳۳۷-۴۹۷ مشهختی/ ۹۶۸-۱۰۷۴ زایینی).

ل هەريىما ئازەربايجان (ئاتروپاتەگان) ل باژيرين تەوريىز، مەراغە، شنى، ئۆرمىيە، سەلماس پىكھاتبوو.

ئەش ھەردو میرنشینه لسەر دەستى میرین دو بنەمالین ھۆزا ھەزبانى (ھۆزەبانى) يا كوردى ھاتینه دامەزراندن، ھۆزەكا ھەرە مەزن و

بهربه لاقا كورده، چهند خيّل و بابك و لق ههنه، ل دهشتا ههوليّري و ده قهريّن ههردوو زيّييّن مهزن و بچويك و ل چياييّن كيّله شين و سهلماس و ل دهوروبه ريّن گوّلا ورميين دئاكنجي بوون.

٤ - دموله تا دوّسته كي - مهرواني (٣٧٢-٤٧٨ مشه ختى/ ٩٨٢-١٠٨٥ زاييني)

ل ههریما جهزیره و زوزان و ل باژیرین میا فارقین، حهسهنکیفا، ئامهد (دیاربه کر)، ئهرزن، سهعرت، جزیرا بوتان.

ئه ش میرنشینه لسه ر دهستی میر بادی کوری دو سته کی بنیات بو دانایه، پشتی کوشتنا وی ل سالا (۳۸۰- مشهختی / ۹۹۰ زایینی) خوارزایین وی کو کورین میر مهروانی کوری کاکی کورد بوون دریژی ب دهستههلاتی دا، ژ وانا میر ئه حمه دی کوری مهروان کو پتر ژ نیش سه دی میراتی کریه (۲۰۱۱-۱۰۱۱ زایینی) و بهرچافترین و چالاکترین دهستههلاتداری کورده میزنشینا خو ژ قهواره یه کی بچویکی نافخویی بره ئاستی دهوله تین ده قهری، دسه ر دهمی وی دا ده ستهه لاتا سیاسیا کوردی گههشته گوییتکی.

٥ - میرنشینا عهنازی: ل حلوان و شارهزور (۳۸۱-۵۱۱ مشهختی / ۱۱۳-۹۹۱ زایینی) پشتی لاوازبوون و ژناڤچوونا میرنشینا حهسنهوی بهرزیکانی بنه ماله کا دیا کوردی یا ده قهری کو عهنازیان بوو فهرمانرهواییا شارهزور ب ستویی خوقه گرت.

زیدهباری ئه شمیرنشنین کو دانپیدان پی هاتیه کرن، چهند میرنیشینه کین بچویك و سهروك هوزین دیتر ههبوون، ههر ئیك ل ده قهره کا سنوردار کری رماره یه کا که لهان و شیر هان و باژیر و باژیرکان ب ریشه دبرن وه کو هوزا هه زبانی ل ههولیری و دهوروبه رین وی، هوزا زهرزاری ل که له و باژیرکین

خه فتیان (هاودیان) و رهواندوّز و باله کان و سیده کان، هوّزا حه میدی ل هه ردو که لهیّن ئاکری و شوّش، هوّزا هه کاری ل که لهیّن ئامیّدیی و هروّر و جوله میرگی، هوّزا بوّتانی ل جزیرا بوّتان و هه ریّما زوّزان، هوّزا به نه نه و نه که لها فه نك ئه وا د که قیته باکوری جزیرا بوّتان، هوّزا مه هرانی ل که له و گوندیّن ده قه را زاخوّ، هوّزا روّژه کی ل باژیری به دلیس و دهوروبه ران، هوّزا ته یموّری ل که لها ته یموّرك هه ریّما دیاربه کر (ئامه د)، هوّزا چوّیی ل هه ردو که لهیّن شاتان و (حصن طالب).

ئه ش میرنشینه کاروبارین سیاسی و له شکریین ده قه رین کوردستانی ب ریقه دبرن، میرنشینین مه زن و ناقدار خودانین دام و ده زگه هین کارگیری و دارایی و قه زائی و ئابوریین خو بوون، خه لیفی عه باسی ل به غدا دان پیدان ب هه میان دابوو، میرین کوردان ژی ژ لایی خوقه ریز ل خه لیفی عه باسی دگرت و ب هیمایی دهسته ه لاتا شه رعی دانا و چ جارا سه ریخ یا فه رمان و بریارین وی نه دکر.

میریّن کوردان دراف ب نافی خولیّددا پشتی تومارکرنا نافی خهلیفی عهباسی و دهستههلاتداری لسهر درافی، ههروهسا د خوتبیّن روّژیّن ئهینی دا پشتی نافی خهلیفه یی نافی میریّن کوردان دئینا و دوعا بو دکرن، ئه شد دوو پینگافه ژی نیشانا هندی نه کو ئهوان میران خو ب فهرمانرهواییّن سهربه خوّ دزانین.

ئە گى كاودانە دېەردەوام بوون ھەتال نىڤا دووى يا سەدى پىنجى مشەختى / يازدى زايىنى، ھەرىمىن كوردان و ھەمى ھەرىمىن رۆژ ھەلاتا ئىسلامى تووشى ھىرش و سەرداگرتنىن بەر فرەھىن توركىن سەلجۇقى بوون ب سەركىشىيا

توغرل به گ و ئهلب ئهرسه لان و مهلکشان و ئیک ژ ئهنجامین خرابین ئه قی له شکر کیشیی ژ ناقچوونا میرنشین و دهستهه لاتدارین ناقخویین کوردستانی بوو، ژ لایه کی دیتر قه گهله ک هوز و بنه مال و بهره باین تورک و تورکومانان ل کوردستانی به لاقه بوون و ب ئیکجاری ئاکنجی بوون، پاشی ل سه دی شه شی مشه ختی ا دوازدی زایینی ل بن سیبه را هاندان و پشته قانیا سه لجوقیان شیان ژماره کا دهسته ه لاتداریا لسه ر ئاخا کوردان دامه زرین کو د دیروکی دا ب ((ئهبکیات)) بناق کرینه.

مللهتی کورد د سهدین ناقهراستدا ژرویی جوری ژیانی و ئاستی ژیاری لسهر سی کومهلاندا دابهش بوویه:

۱- ناکنجیین باژیران بوویه: ریژهیه و شالمتی کورد و ناکنجیین کوردستانی ل باژیر و باژیرکان د ژیان و ب کاری بازرگانی ودوکاندا ریی و پیشه سازیین جورا و جور مژویل بوون وه کو ناسنگه ری، دارتاشی، زیرنگری، پهروک فروشی، ده رمانسازی، کریکاری ...هتد.

هندهك ژ وان ژی د فهرمانگههاندا فهرمانبهر بوون، دوان دهماندا ژماره کا باژیر و باژیرکین ئاقهدانکری و قهله بالغ و تژی هاتون و چوون ههون ژ وانا:

ئهربیل (ههولیّر)، (شنگال)، حلوان، ئامهد، میا فارقین، (حهسهن کیّفا)، سهعرت، بهدلیس، دهینوهر، کرماشان، (قرمسین)، شاپور خواست، داقوق، سهلماس، ئورمیه، شنق و چهندیّن دیتر، د ئهقان باژیّراندا دگهل کوردان مللهتیّن ئهرمهن، سریان، جوی د ژیان کو زیّدهتر ب کاری فرقتنا مهیی و گوهوّرینا یارهیی، بازرگانی دکر.

۲- ئاکنجیین گوندان: ب راستی پرانیا ئاکنجیین کوردستانی ل گوندین
 مهزن و بچوك ئاکنجی بوون، هزاران گوندین مهزن و بچووك ههبوون،

پاناتیه کا جوگرافیا کوردستانی نهبوو گونده ک لی نهبا، وه کو یازانا یه سه قا و بایی پرانیا ده قه رین کوردستانی یی گونجا و بکیر هاتیه بو چاندن و ژیانا جوتیاری، وه کو یا ئاشکه رایه خه لکی گوندان ب خودان کرنا ته رش و که وال و جوتیاریی قه دم ژویل بوون، چه ندین جورین ته رش و که والان ب خودان کرن ژ په زی، بزن، چیل، گا، په له وه ر (مریشک و دیکل)، د هه مان ده مدا گوند ژیده ری دابین کرنا باژیر و باژیر کان بوو به هم جورین به رهه می چاندنی و ته رش و که والی.

٣ - كۆچەرى ونيمچە كۆچەرى (رەڤەند):

تا ئهقان سالیّن داویی ژی ژماره کا هوّز و بنه مال و خیّزانیّن کوردان سالانه هاتن و چوون دناقبه را ده شت و زوّزانان (واته باشور و باکور) دکر و لدویڤ چهروانی دگهریان. ل ده ستپیّکا پایزی ل هاقینگههیّن (باکور) ب ته رش و کهوالی خوقه خوّ قه دکیشانه ده قه ریّن ده شتیّن گهرم و ل ده ستپیّکا بوهاری ژی دگهل خوّش بوونا سهقا و بای تشتیّن خوّ هه لدگرتن و به ره ف زوّزانا دچوون ل بنی چیاییّن بلند دادنا، ب ده هان چهروان و زوّم هه بوون کوب دریژاهیا هاقینی گیا و پیش لی هه بوو، بو نموونه د سه دین ناقه راستدا هوّزا کیکی ل زقستانی دا ل ده شیّن ده وروبه ریّن مویسل ره شمالیّن خوّ قه ده ن و وه رزی سر و سه رمایی ل ویّری ده روراند، بوهارا ژی به ره فه هم یمیّن زوّزانیّن به رفره دگه ل سه دان هوّز دبوراند، بوهارا ژی به ره فه می میریین زوّزانیّن به رفره دگه ل سه دان هوّز دبوراند، به همان شیّوه، هوّزا ره وه ند (ره وادی) یا کوچه رژی کو لقه کی دریان، ب هه مان شیّوه، هوّزا ره وه ند (ره وادی) یا کوچه رژی کو لقه کی دبره سه ر، هاقینان ژی ل هاقینگه هیّن چیایی کیله شین و ده روروبه ران دمان قه.

ژ رویی پیکهاتنا چقاکی قه، مللهتی کورد وهکو ههمی مللهتین دیترین جیهانا ئیسلامی بسهر چهند هوّز و بابك وعهشیرهتاندا دابهش ببوو، بهلی مخابن بتنی ناف و بهحسی ژماره کا کیم د ژیدهرین دیرو کی دا هاتنه، ههر ئیك ژ ئهقان هوّز و بابك و عهشیرهتان ژ رویی جل و بهرگ و رهوشت و تیتالین جقاکی و ئاخقتنی قه کیم ههتا گهلهك ژ ئهقین دیتر جودابوون، هوّزین ناقدار و دیربنین کوردستانی ینکهاتینه ژ:

ل وهلاتی شارهزور و گهرمیان: (جهلالی) گهلالی، بهرزهکانی، شازنجانی، گوران (الجورقان)، باییری، لاوینی.

ل باشوری کوردستانی: گافانی (الجاوانیه) ب بابك و هوزین خوفه: بهشیری، نیرگزی (النرجسیه)، زوهه یری، ههواری.

ل همولیّر و دەوروبەران: هەزبانی كو ژ چەند هوٚزو بابكان پیٚك هاتبوون بتنی دوو د ئاشكەرانه ئەو ژی مارانی و رەوادی (رەقەندی).

ل وهلاتی داسن و ئاکری: زهرزاری، گهردی (کهرتا وی)، سورانی، حدکه می.

ل ههریما جزیری: هه کاری، دامه نی، مههرانی، روهزادی، یه عقوبی، حهمیدی، مازنجانی، کیکانی، دونبلی، گۆران.

ل کوردستانا باکور: بۆختى (بۆتانى)، بەژنەوى، زۆمى، چۆپى، رۆژەكى، تەيمۆرى، كوردەكى، شيروانى، مەحمودى، پازۆكى.

ل ههرینما لورستان و ژیریا ههرینما چیا: بابك و هوزین لور، روزبهیانی، لهك، فهیلی، بهختیاری، مامسانی، ساکی، مامویی.....

یرسیار:

- ١- قوناغين ديرو كا كوردوكوردستاني دهست نيشان بكه؟
 - ۲- پێناساچەمكى سەدێن ناڤەراست بكە؟
- ٣- ناڤي ههشت هوزين كورد و ههشت باژيرين كوردستاني بينه؟
- گوتاره کا کورت، دەرباری هۆزین کوچهر و نیمچه کوچهرین کوردستانی
 د سهدین ناقهراستدا، بنقیسه.

ژېدەر:

- ابن الأثير، الكامل في التأريخ.
- حمد الله المستوفى، تأريخ گزيده.
- محمد أمين زكي، مير ووي كورد و كوردستان.

بهندی دووی: شارستانیهتا میرنشینین کوردی

میرنشین و دهستههلاتداریّن کوردی د چارچوقی جیهانا ئیسلامی دا ههمیان شارستانیه تا تایبه تی یا خو ههبوون ههر ئیك ب گورهی بارودو خیّن سیاسی و تابوری ده قهریّن لبن دهستههلاتا وی شیانیّن خو پشکداری کریه ژبو بنیات نان وییشئیخستنا شارستانیه تا کوردی.

ل قیره وه کو نمونه دی ل سهر هنده ک لایهنین ژیانا شارستانیا ههردو میرنشینین حهسنهوی ودوسته کی (مهروانی) ودهوله تا نهیوبی دی ئاخقین

۱ - شارستانیهتا میرنشینا حهسنهوی (۳۲۸-۴۰۶ مشهختی/۹۷۹-۱۰۱۰ زاینی)

میر بهدر کوری حهسنه وی (۲۹۹-۱۰۱۵) مشهختی / ۹۵۹-۱۰۱۹ زاینی)، ئیکه ژدیارترین وناقدارترین کهسایه تیین کورد ل سهدین ناقه پاست وب جامیری ودینداری وملله ت پهروهری ودلسوزی ناف ودهنگین خو دهر خستینه، ژیدهر ده رباره ی ئه قان تایبه تمهندی وسالو خه تین وی ئاخقتینه و گهله ك پهسنا وی كریه.

میر دبواری سیاسهت و فهرمانره وای دا، که سایه تیه کی زیره که، دلیر، ویره که، چهله نگ و دووربین بوو، دبواری مروقایه تیی دا ژی یی داد پهروه ر، خودی نیاس، خیرخواز ومهرد، سینگ فره وراستگو بوو، ههمی نه و تایبه تمه ندی و رهوشته دکه سایه تیا وی دا هه بوون کو پیدقی بوو دکه سایه تیه کا ربه ده ست و به رپرسدا هه بن.

ژسهنگا کهسایه تیا ب هیز وسهرکه فتی یا میر به در، ل وی به شی کوردستانی رهوشا نا ئاسایی وئالوّز بدوماهی هات وگر ژیا سیاسی تا راده یه کی باش کیم بوو وتهناهی وئیمناهی پهیدابوو.

ئهقه گومان تیدا نینه، د هه می سه رده م و چه رخاندا و دگشت هه ریم و ولاتین جیهانیدا ره وشا سیاسی یا جینگیر وئیمن و دویر ژگرژیی و ئالوزی مه رج و فاکته ره کی بنه ره تی بوویه بو ده سته به رکرنا شارستانیه تی و ژیاری وقه ژاندنا ئابوری و خورت کرنا چالاکیین چاندنی و پیشه سازی و بازرگانی و کارکرنا کارین بیناسازی و ئاقه دانی و هاندانا بزاقا ره و شه نبیری و هزری و خوانده قانیی، ل قیره ب ئاشکه رای تیبینی دهینه کرن در و ژانین میر به در دا، سه قا و کاو دانه کی گونجای دابین کر شارستانیه تا ده قه ری ب راده کی بلند پیشکه فت، ئه و بوو چالاکیین ئابوری و بازرگانی پیش قه چوون و پروسا فیرکرن و ره و شه می باژیر و باژیر و باژیر و گوندین و هلاتی شاره زور و هه ری بازیر و باژیر و

أ- بيناسازي:

میر بهدر گرنگیه کا سهره کی دا بواری بیناسازی و ثاقه دانکرنی وه کو دیارده کا جوان و پیشکه فتی و سهرمایه کی زور دبوجی دا بو دابین دکر، نه خاسمه ئاقاکرنا مزگه فتان کو دبنه جهی نقیر آن و پهرستنا خودی و ژبلی ئاقاکرنا ده هان خانی و ته کیان و ده زگه هین خرمه تگوزاری و خیر خوازی، ده قین دیرو کی قه دگیرن کو میر به در د سنوری جوگرافیی دبن ده سته ه لاتا وی دا، ژدوو هزار مزگه فتان پتر ئاقاکرینه وه کو نه وین ل باژیرین دنیوه رو کرماشان و برو جه رد به رچاق دکه قن کو هنده که همتا سه رده می نه قرو ژی ماینه پشتی نویژه نکرن و نوی کرنا وان.

دههان زانا وشارهزایین ئایینی یین کورد کو د ههریم وهلاتین جیهانا ئیسلامی دا بهلاف بوو ینه وناف ودهنگین خو دهرئیخستینه، قوناغین دهستپیکا خواندن وفیربوونا خو ل قوتابخانه وپاشکویین ئهقان مزگه فتان تهمامکریه.

همروهسا میر بهدر دسهر رینکین گشتی دا ژماره کا ویستگههین بیهنقهدان وحهواندنی دروستکربوون وخهلکی بازرگان ورینقنگ وکاروانی مفا ژی ددیت، نهف ویستگههه بره خ مزگه فت وخانادا بون، مان وبهینقهدانا کهسین نهنیاس وکوچبهر وکیم دهرامه بوو، ههمی لایان پیدقیین وان دابین دکرن ژجل وبهرگ وته خت وجهی نقستنی وخوارن وقه خوارنی و دابین دکرن ژجل وبهرگ وته خت وجهی نقستنی وخوارن وقه خوارنی و ژلایه کی دیقه ههر هوستا وبینا کارین کارزانین کورد بوون رادبوون ب دروستکرنا مزگه فتان ودام وده زگههین خرمه تگوزاریین دیتر وکوچ ک وهونهرین فهرمیین میرنشینا حهسنه وی وباره گایی میر به در ومیرین دی وهونه ری بیناکاریی کورده واری د دروستکرنی دا پهیره و دکر کو ههر چهنده دبازنی هونه ریی بیناسازیا ئیسلامی دا ده رنه دچون، بهلی مورکا رهسه نا خومالی پیقه یا دیاربو و وجوره کی تایبه تمهندیی دابوویی پیدقیه لسه ر بنیات و پاشقه مایین نه قان مزگه فت و ده زگه هان د دیروکا گهشه کرنا هونه ری بیناسازی دا قه کولین.

ب- سیستهمی دارایی:

میرنشینا حهسنهوی ههر چهنده پیگیر ولایهنگری خیلافا عهباسی بوو، دهستههلات وسهروهریا خهلیفهی لسهر یا زالبوو ومیرین وی گوهدار وملکهچی فهرمان و بریارین خهلیفهیی بوون وب هیمایی دهستههلاتا شهرعی دادنا، بهلی ژ رویی دارایی قه پهیوهندی یه کا وهسا ب خیلافه تی قه نهبوو.

وخودان سیسته می دارایی و گهنجینا تایبه تا خو هه بوو وسه ر به خویا دارایی یا میرنشینا حه سنه وی ل ویری یا دیار بوو کو میربه در کوری حه سنه ویه پینگافه کا ب ویره کانه (جرئ) هافیت و رابو ب لیدان و دروستکرنا درافی کو ژبلی نافی خه لیفی عه باسی و نافی فه رمانره و ایا بوه یهی نافی خو ژبلی نافی نه شه نینگافه دعور فی سه دین نافه راستدا و هسا دهی ته لیکدان کو میر به در هه ر چه نده دان پیدانی ب ده سته ه لاتا روحی و ناینی یا خه لیفه یی و ده سته ه لاتا سیاسی یا میری بوه یهی دئینیت، دهه مان ده مدا دده قه رین دبن ده ستی خودا خو ب کاربه ده سته کی سه ره خو د زانیت.

میر بهدر دده می فهرمانره وایا خودا چهندین دینارین زیری وده رهه مین زیقی بناقی خو لیداینه و دنافخویا وه لاتیدا کرنه دراقی فهرمی وبره خ دراقین به ربه لاقین دیتر بکارئیناینه، نموونین ئه قان دراقان همتا ئه قرو ژی همر یین ماین ودموزه خانا دا دهه لگرتینه.

ج-بازرگانی:

ئیمناهی وبیدهنگیا ده قهرین لبن دهستهه لاتا میرنشینا حهسنه وی وزهنگیا باژیر وگوندان ب کهل و پهل و بهرهه می کانزایی وروه کی یی جورا و جور وریخ خستنا ری وریباران کاره کی وهساکر کو بزاقا بازرگانی خورتربیت و پروسا پیگورینا بازرگانی و هاتن و چونا کاروانیان ب سانه هی و دویر ژگه ف و مهترسیان ئه نجام بده ن، ههروه سا میرنشین د که قیته سهر ریکا دناقبه را به غدا - خوراسان کو ب ریکا سولتانی (خوراسانی) دها ته نیاسین و عیراق گریدا ب ههریمین روژ هه لات قه و هه رده مهاتن و چون و پهیوه ندیین بازرگانی و ریشینگی یا به رده و ام داها ته کی باش بوو.

هه قولاتين حلوان (ئەلوەند) ودەرتەنگ و سەربىل زەھاو مسۆگەر دكر، ئاساييشا ئەقى رىكا پر بزاڤ وپاراستنا گيانى كاروانيان ل چەتە و رێگران بتني ب سەردار وسەرۆك ھۆزێن كوردان دابين دكر، لەورا كار بهدەستنن بوەبھى نەچاربوون ب جهئينانا ئەقى كارى ب سەرۆكى ھۆزا شازەنگانى سيارد، وھەروەسا تۆرەكا ژھنلىن نافخۇىنن باژىر وگوندىن ميرنشيني ييْكَقُه گريدان، ئاكنجيان ل ئينان وبرنا بهروبوم وكهل وپهلينن خق مفا ژی دیت. راستیه کا پیدفی ب بهلگان نینه کو چالاکیا بازرگانی پيدڤي ب همبوونا بازارانه، ئانكو جهي كريارا بكر وفروٚشيار وئهنجامدانا لیّك گوهارتنی وكرینی وفروتنی، زوریا بازاران د وهلاته كی دا نیشانا گەرمو گوريا بازرگاني يە دئەوى وەلاتيدا، ل ميرنشينا حەسنەوى باژير وباژیرك نهبوو بازهرهك یان زیدهتر لع نهبیت، بو نموونه ل دهینوهرا پایتهخت وباژیرین قرماسین (کرماشان) وئهسه د ئاباد وبهندینجین (مهندهلی) چهند بازار وخزمه تگوزاريين ئاڤهدان ههبون، ههر چهنده ل باژيري حلوان بتني بازارهکی دریّش بهرچاف دکه قیت، ئه قه ژبلی بازاری بچووك لدهمی کو د بیرهوهریه کی یان ل دهمه کی دهست نیشان کریدا دادنا. یامای بیژین کو ددهمي ئاڤا كرنا بازاران دا دهاته بهرچاڤ وهرگرتن كو دڤێت دناڤهندا باژیر ونیزیك مزگه فتا سهره کی یا باژیری دا بیت.

یرسیار:

- راپۆرتەكى دەربارەى ژيان و كارين مير بەدر كورى حەسنەويە بەرھەڤ ىكە.
 - مفا وگرنگیا ریکین بازرگانی دبازاران وکارین بازرگانیدا چی یه؟
 - ل مزگه فتئ ژبلی نڤێژ کرنێ چ روٚله کێ دی تێدا دگێرا؟
 - پيناسا دراڤي بكه.

ژېدەر:

- ١- المقدسي، أحسن التقاسيم في معرفة الاقاليم.
 - ٢- ابن كثير، البداية والنهاية في التاريخ.
- ٣- الدكتور حسام الدين على غالب النقشبندى، الكرد في الدينور
 وشهرزور،
 - ناما ماستهر، زانكوّيا بهغدا، كوليرّا ئادابي ١٩٧٥ز.

۲- شارستانیا دمولهتا دوستهکی - مهروانی (۳۷۲-۲۷۸ مشهختی ، ۹۸۲-۱۸۸ زایینی):

دەولەتا مەروانى ل دەوروبەرىن سالا (٣٧٢ مشەختى - ٩٨٢ زايينى) ژلايى مىر بادى كورى دۆستەكى حار بۆختى ھاتيە دامەزراندن، كو ژبنەمالەكا خىلا حار بۆختى سەر بۆختى (بۆختانى) يە ل ھەرىما جەزىرى ل باكورى كوردستانى.

میر باد ژخیزانه کا دەوله مهند وخودان دەسه لات نهبوو، کوری سهرؤ ک عهشیره وخودان گهله ک گوند ژی نهبوو، ل روزین زارو کینیی وگهنجینیی شقانی میهان بوو، به لی مروقه کی زیره ک و لاو باش وجامیر بوو، هه رل دهستپیکی نیشان و سه خله تین زهلامینیی ومیرخاسیی وچاف نه ترسیی (الجرأة) ل ده ف ههبوون، هاریکاریا هه ژار ودهست کورتان دکر ولدویف ده نگی وان دچوو، ل خالین سنووری ئه وی ب خو شه پی غهزایی دکر، خهلکی خوش دقیا و ل ده وروبه رین وی دکو مبوون پشته قانی لیدکر، همتا شیای باژیری ئه رگیش ل باکوری ده ریا یا وانی بگریت و دده مه کی کیمدا باژیری حهسه نکیف، میا فارقین، جزیرا بوتان، نسیبین ئیخسته دبن ده سه لاتا خو قه وقه باره کی سیاسی یی ب هیز پیک ئینا.

میر باد دشهره کیدا ل نیزیك باژیری میسل دگهل حهمدانیان ل سالا ۳۸۰ مشه ختی ۹۹۰ زایینی هاته کوشتن، خارزایین وی، ئهبو عهلی وسه عید کورین مهروانی کوری کاك سهر کردایه تیا پاشماوین له شکری خالی خو کر وقه کیشان بو حهسنکیفا، باره گایی ئهوی ده می یی میرنشینا وی بوو، کورو نه قیین مهروانی کوری کاك دریژی ب ده سه لاتا خو دا لهورا ئه فق ده وله ته دژیده ران دا ب مهروانی دهیته نیاسین، هه تا ل نیقا دووی یا سه دی پینجی مشه ختی ایازدی.

زایینی وه ک گشت میرنشینین کوردستانی بوویه ئارمانجا له شکر کیشی و فرهد خهارنا دهوله تا سهلجوقی و ل سالا ۲۷۸ مشهختی/۱۰۸۰ زایینی ژناقیحوو.

دناقبهرا میرین دهولهتا مهروانی، میر ئهحمهد کوری بچووکی مهردانی، مهزنترین وبهرچافترین میری مهروانی بوول سهرجهم میرنشینین کوردستانی وزیده تر ل نیقا سهدی (۱۰۱-۱۰۱۱ رایینی) حوکم کریه ول سهر ئاستی روزههلاتا ئیسلامی کهسایه ته یه کی بهرنیاس وریزدار بوو، جهی باوه ریا خهلیفی عهباسی سونی ل به غدا و خهلیفی فاتیمی یی شیعه ل مسری بوو، ههر ئیکی ژوان ههول ددا بو لایی خو راکیشت، ل روزا دهست ب کارکرنا وی نوینه ری بالایی ههردو لایان دگهل شاندی دهولهتا بیزه تنی ب کومه کا خهلات و دیاریان و ناز ناقان ل پایته ختی به رهه ق بوو ن ب مهره ما پیروز باهیی و ده ربرینا ره زامه ندیی وخو شحالیا دهوله تا وان. نوینه ری خهلیفی عهباسی نازناقی (نصر الدوله و مجدها) بو ئینابوو، نوینه ری خهلیفی فاتمی ژی نازناقی (عز الدوله و مجدها) پیه خشی، میر ئه حمدی کوری مهروانی کو ثه و ب خو و بنه مالاً وی سوننه بوون، خو ب لایه نگریا خهلیفی عهباسی یی سوننی دادنا و ثه و نازناق ئه وی هه لبژارد کو د دیرو کیندا ب (نصر الدوله) ناف دادنا و ثه و نازناق ثه وی هه لبژارد کو د دیرو کیندا ب (نصر الدوله) ناف دادنا و ثه و نازناق نه وی هه لبژارد کو د دیرو کیندا ب (نصر الدوله) ناف و ده نازناقی و ده به بودن و ده نازناقی و ده به بودن و ده دیمو کیندا ب (نصر الدوله) ناف و ده نازناقی و ده به بودن و ده نگیا وی ده رکه ته بو و ب

دهولهتا مهروانی ل سنورو چارچوقی میرنشیناتیی دهرباز بوو و چ ژ دهولهتین دی کیمتر نهبوو، چهندین دام ودهزگههین شارستانی وخزمهتگوزاری تایبهت یین خو ههبوون، کاربهدهست وبهرپرسان گرنگی ب پیشقهبرنا ولاتی وخزمهتکرنا هاولاتیان دا، لهورا ههریما جزیری ئانکو باکوری کوردستانی د سهر دهمی مهروانیان دا ژ ههمی لایانقه پیشقه چوون ب خو قه دیت، ژیانا ئابووری پیشقه چوو.

ههوا ئاقهدانكرنى دەسپىكر چالاكىين روشەنبىرى وزانستى وهونەرى پىشقەچوون ژىدەران هەوال ودەنگ وباسى ئەقى پىشكەنتنا گشتگىر وبەر فرەھ بەرچاف كرن ولايەنىن دى پەسنا وان كر، ل قىرى ب كورتى هندەك لايەنىن پرشنگداريىن وى دى ئىخىنە بەرچاق.

أ-ييشهسازى:

ههریما جزیری د سهر دهمی مهروانیان دا، رابوونه کا پیشهسازی با گهرم ب خوّقه دیت، باژیرین نامهد وحهسنکنف ومیا فارقین وسمرت ونهرزن بوونه مهلبهندي چهندين كارخانين بهرههم ئينانا كهرست وكهلويهلين جوراوجور، ب راستی کاربه دهستین مهروانی کار ب ساناهی کر بو تهخا پیشه کاران وکهش وبایه کی ل بار وگونجای بو دایین دکرن ویندڤینن وان بو بجهئينانا كارين وان دابين كرن، ههروهسا جزيره ههريمهكا دهولهمهنده ب كەرەستىن خاف وئەو كەلوپەلىن دېنە بابەتى سەرەكى يى پرۆسىسا دروستكرنى، چ ژكەرەستىن چاندنى وبەرھەمىي ئاۋەلى ژپەمبى وكتان وئارمیشی ورووه کی سروشتی و گژوگیا یی کویقی وفیقی ودارستان وپیست وهری وبرنج، و چ ژ کهرهستین کانزایی ژئاسن و سفری وکبریت وجيوه (زيئبهق) وقورقوشم (رصاص) وزرنيخ وبهر وكهڤرين كانزايي. تیبینی دهیته کرن کو پتر ئهو پیشهسازیین بهربهلاف وجهی گرنگی، وان ئهو ژي جل ويهرگ ويوشاك (قماش) ،مهحفير وكومبارين نهخشاندي، ئاسنگەريا دەرگەھ ويەنجەران وئامىرىن چاندنى يىن جۆتياران وچەك وتەقەمەنى ژ شير وتير وكڤان وخەنجەر وچەقۆ، يېشەسازيا خوارنى وجوانكاريع ژشهربهتا ميويژ وهنار وهشكرنا هژير وتري وينهن وگلاف وسابين. ریژهیه ک ژبهرههم و کهلوپهلین دروستکری بازرگانی پی د کر ودهنارته ژ دهرقه ی ههریما جزیری ورهوانه ی ولاتی شامی و ئهرمینیان و ئازربینجانی دکر و دبهرامبه ر دا بازرگانا کهرهست و کهلو پهلین دی تر پی د کری ودئینانه ناف دهوله تی. ههروه سا پیگوهورین بازرگانی دبهرده وام بوون دناقبه را دهوله تا مهروانی و ئیمیراتوریه تا بیزهنتی ل روژ ئاقای.

بزاقا پیشهسازی یا مهروانی ژقی چهندی نهراوستا وبتنی ئه و بوار نه قهدگرتن کو داخاز وپیدقیین روزانه یین مروقی بوون، بهلی دقی پینگاقا پیشکه فتنی دا بورین وگههشتنه قوناغا کاری میکانیکی کو هونهر وته کنه لوژیا زانستی گهردونناسی تیدا بکار دئینان که سانین زیره ک وشاره زا پی رادبوون، گرنگترین ئه و کارین میکانیکی پیکهاتینه ژ دروستکرنا دهم ژمیرا بهنگام.

أ- دەم ژميرا بەنگام:

دروستکرنا دهم ژمیرا بهنگام ب گوبیتکا داهینانی دهیته هژمارتن ل شارستانیا کوردی یا جهرخین ناقهراست وب دهسپیشخهریهکا زانستی یا بی وینه دهیته دانان د دیروکیدا. چونکی داهینان وه کاره کی هونهری ل وی بابهتی ههتا ئهوان دهمان دروژههلاتا ئیسلامیدا کاره کی کیم بوو.

ئە دەم ژمیره ب فەرمان وسەرپەرشتیا میر (نصر الدوله) ئەحمدی کوری مەروانی ل مزگەفتا مەزنا باژیری میا فارقینی پایتەختی دەولەتی دروستکربوو، بەلی مخابن ب دروستی نه هاتیه زانین کیش تەکنیکاری دەست رەنگین ئەش کارە ئەنجام دایه.

وه دیاره نه ف دهم ژمیره ب لقینا ناقی یان ب شهما حهلیایی یان ب چهند نامیرین میکانیکی کهته کاری وشول دکر وپیقهری بیرکاریی وگهردونناسی بو دانا بوو وگریدایبوو ب لقینا روزی وقوناغین زقرینا ههیقی. بیگومان دروستکرن وداهینانا نامیره کی ژجوری دهم ژمیرا بهنگام کاریگهریه کا کویر وهه فچهرخانه کریه سهر پیشه سازیا میکانیکی ل سهر ههریم ولاتین دوروبه رئه ش سهروه ریه ژی د دیرو کیدا بو دهوله تا دوسته کی - مهروانی دهینه تو مارکرن.

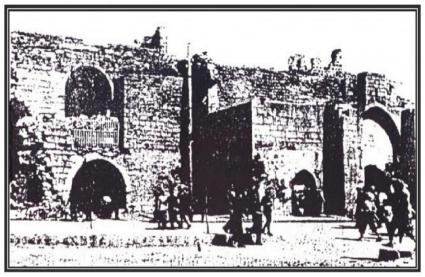
ب- چالاكيين روناكبيرى (هزرى):

میر وبهرپرسین مهروانی گرنگیا مفایی خواندنی و روناکبیریی دزانی دپیشئیخستنا چقاکیدا، میر (نصر الدوله) ب خو ئهدهب دوست بوو وئارهزوومهندیه کا زانستی وهونهری ههبوو، خو نیزیك دکرن وب دانا خهلات ودیاری وموچه هاریكاریا وان دکر وهان ددان، چ پیدقی وداخازیه که ههبا، بو وان ب جهدئینا وجهی باش وگونجای بو خواندنی و فیربوونی و کهرهستین نقیسین و دانانی بو دابین دکرن.

دیروّك نقیس دەرباری میر (نصر الدوله) وهسا قهدگیرن کو ببوو مهنبهری زانست وئهدهب ومهعریفهتی ومهلبهندی خرقهبوون وپیّگههشتنا زانا وشاعیر وهونهرمهند وئهدیبان کو ل ههمی لایان قه قهست دکرنی وب کهش وههوایه کی زانستی یی گونجایی دشاد بوون.

ئەنجامەكى دى يى ھاندان وگرنگى دانا مىر (نصر الدوله) كو رەنگ قەدايە ئەو ژى كۆمەك ژ زانا وشاعير ونقىسەرىن كورد دەركەفتن كو ژ دەرچوويىن

مزگه فت وباژیر وباژیرکین، ئامه دمیا فارقین وحهسنکیف وته نزه وجزیرا بوتان وهیزان وئهرزان وشاتان و فنك بوون وبشكداری دگهشه پیدان و دریژه پیدانا دهوله تا مهروانی دا كر و بوویه هه لگری پهیاما به لا فكرنا خواندنی و فیركرنی ل كوردستانی و پیگه هاندنا نه فیین پشتی خو ، ژوانان:

مزگه فتا مهروانیان ل باژیّری تامه دی (دیاربکر) ل سالًا ۱۶۵۷ مشه ختی ۱۰۰۰۰ زایینی ب بریارا میر (\mathbf{x} ر الدوله) تافا کریه

۱- شاعیر وتۆرەقان (ئەدیب ناس) حوسین کورئ داودئ بەژ نەوی
 ۱۰۷۲ مشەختى / ۱۰۷۲ زایینی).

۲- فهقیهی شافعی شیخ محمه دی کوری فه ره جی فاریقی ژ
 دایکبوویی باژیری میافارقین ل سالا ۲۹۲ مشه ختی ۱۰۹۹ زایینی میه.

۳- شاعیر وزمانقان ئهبو عهلی حوسیّنی کوری سهعدی ئامهدی ل سالًا ٤٤ مشهختی /۱۰۵۳ زایینی مریه.

٤- فهقی وشارهزا دفهرموودين پيغهمبهری دا (س.خ) مهرواني
 کوري عهلی کوري سهلامهيي تهنزهيي.

0- قازی و فه قیهی شا فعی حه سه نی کوری ئیبراهیمی کوری عه لی فارقی (۲۳۳-۵۲۸ مشه ختی / ۱۱۳۲-۱۰۶۲ زایینی). قازیی باژیری واست (کوت) ل عیراقی و خودانی پهرتووکا (الفوائد علی المهذب). آ- ماموّستا و خوتبه خوین و شاعیر و زمانقان موعینه دین یه حیا کوری سه لامه یی حه سنکیفی یی به رنیاسه ب (خه تیبی حه سنکیفی) نیزیکی سالا ۹۰۵ مشه ختی / ۱۰۹۷ زایینی ل حه سنکیفا ژدایک بوویه ول سالا ۹۰۵ مشه ختی / ۱۰۹۷ زایینی مریه، دیوانه کا شیعری و په رتووکا (عمد الاقتصاد فی النحو) ل پشت خو هیلایه.

دمیر وویا روناکبیریا دوله تا مهروانی دا، سی که سایه تیان رو له کی مهزن وسهره کی ههبوو ئه و ژی:

۱- شاعیر وتۆرمقان (ئهدیب ناس) حوسیننی کوری داودی یی بهژنهوی (؟ حوسینی کوری داودی کو ل سهدی پینجی کمشه ختی / ۱۰۷۲ زایینی ژیایه وهه قچه رخی میر (نصر الدوله) بوویه، مشه ختی / یازدی زایینی ژیایه وهه قچه رخی میر (نصر الدوله) بوویه، ژهو زا به ژنهویه کو ب جامیری وخانه دانی ناقی وی ده رکه تبوو، دیرو که کا نه دیار دا ل که لها (فنك) ی هاتیه سهر دونیایی ئه ق که لهه به چه ند کیلو مه تره کان دکه قیته باکوری جزیرا بوتانقه ول سهر ده می عمباسیان باره گایی میرین به ژنهوی بوو. حوسینی به ژنهوی شاعیر ونقیسه ره کی خودان شیان بوو، دیوانه کا شیعری و دوو په رتووك داناینه، به لی جهی داخی یه به رهه می هه رسی ژوان دبی سه روشوین و دویر نینه ژناق چوبن. ئه و ژیده رین ژیانناماوی نقیسین چه ند کوپله (مقطع) شیعره کو ژدیوانا وی وه رگرتینه و به لاق کرینه کو پیکهاتینه ژشیعرین

بهره قانیی ونشتیمانی، وشانازی کرن ب میر بادی کوری دوسته و ومالباتا میرین هوزا به ژنهوی.

دیرؤك نقیس عهبدولرهقیب یوسف بووچوونا وی ئهوه كو حوسیننی بهژنهوی ئیكهم شاعیری كورده شانازی ب میللهتی كورد وبنه مالا خو كریه.

۲ -شاعير ونقيسهر ئهبو نهسري مهنازي (م ٤٣٧ مشهختي/١٠٤٥ زاييني)

ئهبو ناسر ئهحمه دی کوری یوسفی مهنازی نقیسه ره کی به هره مه ند وشاعیره کی خودان شیان و هه ست نازك بوو، ل باژیز کی مهناز گهرد (مه لاز گرد) نیزیك باژیزی خهربوت ژدایك بوویه، به رده وام سه ره دانا عیراقی و شامی کریه ل باژیزی مه عره چاقی وی ب شاعیری عهره به به و هه و شامی کریه ل باژیزی مه عره و شاعیران دانوستاندن که به عملائی موعه پی که فتیه ول دور شیعر و شاعیران دانوستاندن کریه، شیعرین وی بووینه جهی سه ره نج راکیشانا نه بو عه لائی. ژبه ر ژیه اتی وزیره کیا وی، میر (نصر الدوله) ده مه کی کربوو به رپرسی دیوانا دارشتن و په یامبه ریی، نه رک و فه رمانین نه فی دیوانی نقیسین و دارشتنا نامه و په یامنه ربه نامن و وه لاتین ژده رقه بوو، مهنازی چه ند جاران با کاری فه رمی چویه قوسته نتینیه (نه ستانبول) پایته ختی دوله تا بیزه نتی، یاشی پوستی وه زیری پی سیاردیه.

مهنازی دیوانه کا شیعری ههبوو کو وه دیاره وانین دهست نقیسی دکیم بوون وب دهست کهسی نه که فتینه، ئهوین ژشیعرین وی ماین چهند دیره کن (أبیات) کو د ئاسته کی بهرزدانه ودیرؤك نقیسان ب بلند نر خاندینه. مهنازی ل سالاً ۲۳۷ مشه ختی ۱۰٤٥/ زایینی مریه.

۳- ئەبۆ نەسرى كورى ئەسەرى فارقى (م ٤٨٧ مشەختى/١٩٠٤ زاييني) ئەبۆ نەسر حەسەنى كورى ئەسەدى كورى حەسەنى فارقى، كەساپەتپەكى دلسۆز ونشتىمان يەروەر ونقىسەرەكى خودان ھەلۆپست يى باژنری میا فارقینه، دسهردهمی دهولهتا مهروانیدا، ل دهمه کی بهریرسی دارایی یی باژیری نامهدی بوو، پشتی داگیرکرنا ههریما جزیری وژناڤبرنا دەولەتا مەروانى، ئەبۆ نەسر چووناڤ رېزېن نەيار وبەرھنگارېن دەسەلاتا سەلجۆقى، دەمى كو سولتان مەلكشاھى سەلجۆقى مرى ھەڤركى كەتە دناڤبهرا كورين وي دا، ئەڤ دەلىڤە ب دەرفەت زانى ورابەريا بەرەيەكى بهرهنگاری کر کو ینك دهات ژخویندكار وگهنج ولاوین (میا فارقین) ئ ب مهرهما ساغكرنا دهولهتا مهرواني، لهورا ببريارا تهتهشي سهلجو قي ل سالًا ٤٨٧ مشدختي/ ١٩٠٤ زاييني ل باژيري حدلهب هاته كوشتن. ئەبۆ نەسرى كورى ئەسەدى فارقى نقىسەر ويەخشان نقىس وزمانقان ورێزمان نڤێسهرهکی بهرکهفتی وزیرهك بوو وبههرهمهندی دشیعرێ ژی دا ههبوو دیوانه کا شیعری و ئه ف یهرتووکه ههبوون.

⁻ شرح كتاب اللمع للابن جني.

⁻ الافصاح في شرع ابيات مشكلة الاعراب.

⁻ كتاب الالفاض.

پرسیار:

۱-میر بادی کوری دو سته ککیه؟ و رولی وی چ بوو د دامهزراندنا ده سته کی دا؟

Y-كار وپروّژيّن ئاقهدانكرنى ييّن مير (نصر الدوله) بژميّره ول سهر ئيّكى رُوان باخقه.

۳-راپۆرتەكى دەربارەى ئىك ژقان ناقداران (شاعیر حوسینى كورى داودى بەژنەوى، شاعیر ئەبۆ نەسرىي مەنازى، خوتبە خۆین يەحیا كورى سەلامەيى تەنزەيى) بەرھەق بكە.

٤-رۆلى ئەبۇ نەسرى كورى ئەسەدى فارقى ژبەر ھنگاربوونا دەسەلاتا سەلجۇقى چ بوو؟

ژیدهر:

-الفارقی، میر وویا میافارقین وئامهد، وهرگیرانا: د.قادر محهمهد پشدهری ئاکو برهان (ههولیر ۲۰۰۸)

ابن الاثير، الكامل في التاريخ.

-ابن خلكان، وفيات الاعيان.

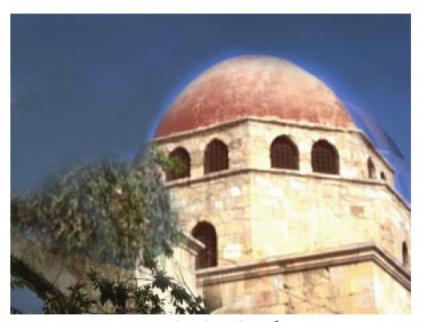
-عبدالرقيب يوسف، تاريخ الدولة الدوستكية.

-عبدالرقيب يوسف، حضارة الدولة الدوستكية.

-عمر رضا كحالة، معجم المؤلفين.

٣- شارستانيا دمولهتا ئهيۆبى (٥٦٧-٦٥٨ مشهختى/١١٧٢-١٢٦ زايينى):

دەولەتا ئەيوبى ژلايى سولتان سەلاحەدىن يوسفى كورى ئەيۆبى كورى شادىي كورى شادىي كورى شادىي كورى شادىي كورى شادىي كوردە ل سالا ٥٦٧ مشەختى / ١١٧٢ زايىنى ل مسرى ھاتيە دامەزراندن پاشى بەرفرەھ بوو، وھەريۆمين شام ويەمەن وجزيرى قەگرتن. ئەيۆبى ژخيلا رەوادى سەر ب ھۆزا بەربەلاق يا ھەزبانيانە، شادى كورى مەروانى باپيرى مەزنى مىرين ئەيۆبى ل دەسپيكا سەدى شەشى

گۆرى سەلاحەدىن ئەيۆبى ل دىمەشقى

مشهختی / دوازدی زایینی ل سهر داخازا موجاههدین بههروزی که قنه هه قالی وی کول وی دهمی به رپرسه کی مهزن بوو ل به غدا یا پایته خت،

ئه و ب خوّ ب خیزانا خوّقه ل گوندی ئه جندانه قانی نیزیك باژیری (دووین) یی ههرینما ئه رمینیا چوو بو عیراقی ول که لا تکریتی ل باکوری به غدا خوجهبوون وهه ر ب فه رمانا به هروزی ژی پاراستن وبریقه برنا که لا تکریت ئیخسته ستویی شادی وهه ردو کورین وی ئه یو بی وشیر کو .

پشتی دهمه کی شادی مر و ل تکریت قه شارت ل سالا ۵۳۲ مشه ختی / ۱۱۳۷ زایینی یوسف کوری نهیؤب هاته سهر دونیایی کو پاشی ب سولتان سه لاحه دین ناقدار بوو، د هه مان سالدا نهیؤب وشیرکو ژبه ر رویدانه کی نه چار کرن تکریتی ب جه بهیلن نه و بوو چوونه مویسل و پهیوه ندی ب عیماده دین زهنگی کر کو فه رمانره وایی میسل و ده و روبه رین وی بوو، نه وی ژی پیشوازیا وان کر وریز لی گرت و دناقد له شکری خود ا دامه زراندن و پشتی هینگی نهیؤب برایی مهزن کره ریقه به ری باژیرکی به عله به ک ل و لاتی شامی.

شیرکو کو نازناقی ئهسهده دین پی بهخشی بوو، دگهل دهست ب کار بوونا وی دناف لهشکری دهولهتا زهنگی دا بوو میرانی و چاف نهترسی وشیانا خو چهسپاند ئه قه ژی ژئه نجامی میر خاسیا وی وزیره یا وی ورژ دبوونا شیرکوی بوو کو له شکره کی بچووکی زهنگی ب سهرکردایه تیا وی میا ل سالا ۵۹۵ مشهختی /۱۱۹۹ زایینی بیابانا سیناو ببرت وقاهیره یا پایته ختی خیلافه تا فاتمی بگرت.

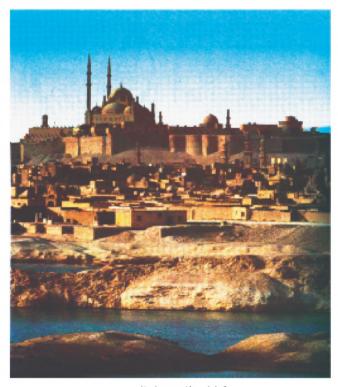
پشتی دوو همیقان شیرکوّی وهغر کر، پشتی پیکوهوّرینا بیرو بووچون ودانوستاندنان شیرهتکار وسمرکردین سمربازی کو پرانیا وان کورد بوون ل سمر ئموی پیکهاتن کو سملاحمدین یوسف جهی مامی خو بگرت.

ل سالًا ٥٦٧ مشهختي/ ١١٧٢ زاييني، سهلاحهدين يوسف خيلافهتا فاتمى يا شيعي هەلوەشاندو ودامەزراندنا دەولەتا ئەيۆپى راگەھاند وبريار دا ل مزگه فتنن وان خوتبه ينن رۆژنن ئهيني ب ناڤي خەلىفەيى عەباسى یع سوننی بهننه خواندن، خهلیفهی ژی وهك خهلات بو ههلویستی سولتان سهلاحه دینی وسهرکه فتنین وی ب سهر خاچ پهرستان دا، نازناقی (الملك الناصر) ينبهخشى. دامهزراندنا دەولەتا ئەيۆبى ھەر چەندە ژدهرقهی کوردستانی بوو، بهلی خاله کا ههره مهزن و گرنگه د دیرو کا کورد وکوردستانی دا دچهرخنن ناقهراست دا، چونکی ببوو ئه گهری ئاشكرابرونا دەھان ھۆزو وخيل وينەمالين كوردى كو ھەتا ئەوان دەمان بع نیاس وقهدهر مابوون و هیزو شیانین وانا ئیخسته کاری بو سازدان وئاراسته کرنا رویدان وسهرهاتیین میر وویی کو ئه گهر بو وان دهرفهت ودهليڤهكا باروگونجايي ههلبكهڤت وسهركردايهتيا خو ههبت، ئهو دشين رویی خو یی راستهقینه بیخنه روو ورولی دروست ویلانین کاریگهر بگرن د ديرو کا مرو ڤايهتيندا، ئهيو بي ژبهر وي چهندي کو کورد بوون د ناڤ جهرگی واقیعی کوردستانیدا بوون، ئهف راستیه باش دزانی وسهنگ وشیانین میللهتی کورد ژبهر چاف وهرگرت بو چهسیاندن وموکمکرنا بنهما وستویننن دهولهتا نوو بنیات کری د دهربهدهریندا ویلند کرنا ئاستی زانستی وروشهنبیری د ولاتی شام ومسریدا، لهورا ههر ل وی دهمی کو دەسەلات وەرگرتى. ژلايەكىي قە ھنارتە ب دويىڤ جەنگاوەرىن كورد را وداخاز ژی کرن، خو بگههینه بهروکین شهری خاچ پهرستان وبچنه ناف ریزین تیپین لهشکری نهیوبی وژلایه کی دی قه هاندان وپالدانا خوانده قان ورهوشه نبیرین کورد کرن کو بچنه ولاتی شام ومیسری وپهیوه ندیی ب دام وده زگه هین زانستی وروشنبری یین وان بکه ن. میر و فهرمانده وسهرکردین کورد ژی هیقی خواز بوون کو شهره فا پشکداریی دجیها دیدا بده نی وبی به هر نهب ژ وی سهر بلندیی وشانازیی، لهورا دهمی نهسه ده دین شیرکو یی مامی سولتان سه لاحه دینی سهرکردایه تیا له شکری ده وله تا زهنگی دکر وئالایی شهری به ره قانیی ورزگاریی دژی خو هه کرتی (پشتی هینگی ژی سولتان سه لاحه دینی نه ف نهرکه ب ستوویی خوقه گرتی) ده هان میر و فه رمانده و سهردارین کورد ب جه نگاوه و شهرکه رین عه شیره تین خوقه، هه کاری، مه هرانی، هه زبانی، زه رزاری، حه میدی، حه که می، داسنی، هتد. خو گه هانده ده قه رین شام و مسری و د ریزین له شکری نه یو بیدا ها تنه ریک خستن.

ههقدهم، سهدان مهلا وفیرخواز وخویندکارین کورد ل ولاتی شارهزو وههولیر وشنگال وئورمیه وئاکری وئامهد وباژیرین دیین کوردستانی ب مهرهما خواندن وفیربوونی وخو پیگههاندنی دهست دهست چوونه حهلهب ودیمهشق وقودس وقاهیره وئهسکهندهریه وچهندین باژیرین دی د بهردهستی مهزنه زانایین ولاتی شام ومسری دا دریژی ب خواندنا خودا وبوونه وانه بیژ وپیش نقیژ وخوتبه خوین وبانگ هلدیر د مزگهفت وقوتابخاناندا هاتنه دامهزراندن.

گرنگی ییّدانا ئەيۆبيان ب ئاڤاكرنا دام وەزگەھیّن زانستی وخزمەتگوزاری:

ئهوی جهی سهرنج وهه ژی ناخفتنی یه د دیرو کا نهیو بیان دا سولتان سهلاحه دین وپاشا ومیرین دی ترین بنه مالا نهیو بی دگه لریشه برنا شهری جیهادی وئازاد کرنا رووبه ره کی به رفره هی ناخا موسلمانان ل شهری خاچ پهرستان و دویر کرنا وان بو کنارین ده ریایا سپی یا ناقه راست، وهسا دقیا د بیافین دی ترین خودی پهرستنی و دینداری دا وان به شداری هه بیت وخزمه تا جقاکی ئیسلامی بکه ن.

كەلھا سەلاحەدىن ل قاھىرە

کاربدهستین ئهیوّبی ههر ژ دهستییّکی پشکه ک ژ ژیانا خوّ بوّ پیشقهبهرنا شارستانی یا ئیسلامی تهرخانکر و سهر ئهنجام کوّمه کا پروّژان چیّکرن ژ باشکرنا بزاقا زانستی وروشنبیری وهاندان وریّزگرتنا زانایان و ئهدیبان وهاریکاری کرنا خوّیندکارو فیّرخواز و خورتکرنا پروسا خواندنی وقه کرنا هر ماره کا خواندنگههان وخانه قا ودابین کرنا که ل و په ل و پیدفیین قوتابخانان دییخهمه قی چهندی دا وان یاره کی زور مهزاخت.

ئەندامنن بنەمالا ئەيۆبى ل ھەر جھەكى لى ئاكنجيبوون دەسترەنگينىيا خوّ دیار کرو خیر خازی وزانست پهروهری یا خوّ سهلماندو شوین تبل و شوینوارین باش ومفادار بچه هیلاینه، نهجمهدین تهیوب بایع سەلاحەدىنى ل باژېركى بەعلەبەك خانەقايەك بۆ سوفى وزەلامين چاك ئاڤاكرو ل قاهيره ژي مزگهفتهك دروست كر، ئەسەدەدين شێركۆ مزگه فت وقوتابخایه ك ل حهله ب نافاكرن، (ست الشام)ي خويشكا سولتان سەلاحەدىنى خاندنگەھەك ل دىمەشقىي دروست كر. ھەر وەسا سولتان سهلاحهددين ب خو و برا وكورو و نهڤيتين خوقه ب درێژاهيا پێتر ژ نيڤ سهدی دههان قوتابخانه و مزگهفت و خانهقا و مالا فیرکرنا حهدییی (دار حدیت) ودہزگہ هین خزمه تگوزاری وخیر خوازی یعی ئاڤاکرن وهکی قوتابخاننين (الناصرية) و (العادلية) و (الافضلية) و (الصالحية).. هتد. ههر وهسا مير وفهرمانده وبهريرسين كوردين دهولهتا ئهيؤيي ب دەستوورى پاشايين ئەيۆبى ل ھەوا ئاقاكرن و ئاقادانكرنى كيم خەمى نه کرییه ههر دهمی دهرفه ت بو وان هه لدکه فت دلسوزانه دهاتنه دهست و ههلویستی جامیرانه دیار دکر. میر خوشترینی ههکاری و میر قوتبهدین تهلیلی ههزبانی دوو قوتابخانه ل قاهیره نافاکرن کو ب قوتابخانا ههکاری و قوتابخانا قوتبیه ناف دکرن، نهف دوو میره ژدهستی نیککی یی میرین کوردین دهولهتا نهیوبی بوون، بهری وان میر مجاهیدهدین بهزانی کوری مامینی گهلالی دوو قوتابخانه ل دیمهشقی دروست کرن ب (الجاهیدیة البوانیة) و (المجاهدیة البدانیة) هاتنه نیاسین. بو هندی ب دروستی قهباری بهشداریا کهسایهتیین کوردان بزانین ل ههوا نافاکرن و نویژهنکرنا دهزگههین زانستی ورهوشنبیری وخیر خوازی. ل باژیری حهلهب ل باکوری وهلاتی شامی ب نموونه دئینینهه دفی باژیری دا زیدهتر ژ بیست مزگه فت وقوتابخانه وگهرماف وخانهقا ژلایی کاربدهست و سامانداران وبازرگانان وخهلکی خیر خازی کورد قه هاتینه ناقاکرن.

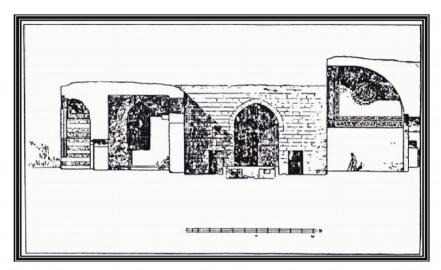
تنی کوردین قهیموری ئه پروژه پیشکیشی چقاکی شامی کرینه: سی قوتابخانه ونهخوشخانه و دوو مهزارگهه ل دیمه شقی وقوتابخانه ک ل حهله بی ئیکادی تر ل باژیری خهلیل (الخلیل) و گومبه ته ک ل قودسی.

٢- نەخۆشخانا قەيمۆرى ل دىمەشقى :

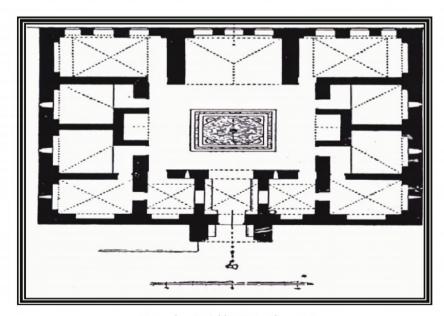
ئه ش نه خو شخانه ل بنی چیایی قاسیون ل دیمه شقی و ل سالا ۲۰۲ مشه ختی / ۱۲۰۵ زاینی ل سهر کیستی میر سهیفه دین یوسفی کوری ئهبو فه وارسی کوری موسه کی قهییموری هاتیه دروستکرن. خهلکین هه ژار وپید قی وهه می موسلمانان مفا لیوه ر دگرت و ب خورایی ویی به رامبه ر خوتیدا چاره سهر دکر. میر سهیفه دین قهیموری هه قال گهل میر وزه لامین هو زا قهیموری ب دیث بانگه وازو داخازا (الملك الصالح)ی ئهیویی قه چوون و ل سالا

٦٤٢ مشهختى /١٢٤٤ زاينى ل كهلا قهيموّريا يا بهرنياس ل نيّزيك باژيرێ (سهعرهد)ه چوونه وهلاتێ شامێ وپهيوهندى ب (الملك الصالح)ى قه كرو بوو هاريكار وپشتهڤان .

میر سهیفه دین قهیموری که سایه تیه کی سیاسی و کومه لایه تی پله به رز وهیز این کورد بوو، پاشایین نهیوبی خوش دقیان وریز لی دگرت ل به رامبه ردلسوزی وباشی یا وان میرین دی ترین قهیموری، به رده وام خه لات ددانی وموچه وپله وجهین بلند پی ددان و نه ردی چاندنی یی قهله و (بزاخ) پیشکیشی وان کر، د ده مه کی کورتدا میرین قهیموری بوونه خودانین ده هان گوندو رهز وباخ وبیستان وئاش وخان وقهیسه ری ل دیمه شق وده وروبه رین وی، میر سهیفه دین هر ماره کا وان ل سه رنه خوشخانه کی کرنه وهقف د وه قفنامی دا ب هویری روهنکرن دا لسه رمه زاختی و پید قین نه خوشخانی ژ ده رمان و خوارن و که ل و په ل و پید قیان. هه روه سا موچی پزیشك و نوژ دار و برین پیچ و ده رمانساز و سه رپه رشت و ده رگه هان وزیره قان پزیشك و نوژ دار و برین پیچ و ده رمانساز و سه رپه رشت و ده رگه هان و زیره قان ل مزگه فتا ته نشتی کاچاوا خه رج د کر کو هه میا ژ داهات و به رهه می گوند و ناش و خانه و هقفکریان دابین دکه ن کو نافین وان دوه قفنامیدا ها تینه گوند و ناش و خانه و هقفکریان دابین دکه ن کو نافین وان دوه قفنامیدا ها تینه تومارکرن.

نهخوشخانا قەيمۆرى كو ژلايق مير سەيفەدين قەيمۆرى كوردى ل سالا ٦٥٣ مشەختى/ ١٢٥٥ زاينى ل ديمەشقى درست كرييه.

نەخشى بناغى نەخۆشخانا قەيمۆرى ل دىمەشقى

د وهقفنامی دا هاتیه کو ل رویی پیشی یی نهخوشخانی نهخشکرییه و بو ههر کارمهنده کی ژوانین به حس لی کرین مو چی ههیقانه دیار کرییه و ههر مو چهیه کی ژی ریژه کا ب دراقی زیقی ئان ده رهم و پاشماوی وی ژی ب دهخل ودانی و گهنم دهیته دان وئه قه ژی چهسپاندییه کو ئهوپاری ژداهاتی یی جهین وهقفکرین دمینیته قه زیندانی و ئیخسیرین موسلمانان پی بهینه به ردان لسه و هه ژارو بی خودان و لیقه وماوان بهلاف بکهن .

ئەف نەخۆشخانە ھەتا نهوژى ھەرمايە ونىشانەكا ساخا دەست رەنگىنيا كوردىن قەيمۆرى يە ولقى دەمى درىژ خزمەتەكا بى سنوور گەھاندىيە ئاكنجىين دىمەشقى.

٣- مزگهفتا چاکی ل قاهیره:

مزگه فتا چاکی د بنیات دا که قنه مزگه فته کا بچویك وژیشت گوه هاڤێتيبوول تاخي (حهکر) مير بهدرهديني کورێ مير شهره فهديني جاکي ل سالا ۷۱۳ مشدختی/ ۱۳۱۳ زاینی دهستیبکرو نویژهنکرو مینبهرهك بو زنده کر هدتا کریه مزگه فتا سهره کی با نقن وکرن وخوتبه خواندنی ل تاخي (حدكر)، نڤرُوا ئەنىيى تىداكر، يىشنڤرُو وخوتىد خوين ۋى شيخ حوسينني جاكي بوو. ئەڤ مزگەفتە ھەتا سالا ٨٠٦ مشەختى/ ١٤٠٣ زايني ئاڤاكرى مايەڤە وبەردەوام نڤێژ تێدا دكرن وخوتبه تێدا دهاتنه خواندن، دەمىي تاخى (حەكر) وېرانبووى دەوروپشتىن مزگەفتى بوونه كاڤل وچول و نڤێڙ و خوتبه ژي ل مزگهفتا چاكي بهتال كرن. ههر ل تاخي حه كر ول نيزيك مزگه فتا چاكى، شيخ حوسينني چاكى خەلوەخانەيەك كربوو مال وبارەگايى، خۆ ومژويلى خودى يەرستنى ورننیشان دانا خهلکی قاهیره بوو، دهمی وهغهرکری ژی ل (سالا ٧٣٧ مشدختي ١٣٣٦ زاييني) هدر ل خدلوهخانا وي هاتيه قدشارتن. ئاكنجيين ڤي دەڤەري هەتا سەدين داوي يي هەردەم سەرەدانا گۆري وي دکر وباوهري په کا موکم ب پيروزي يا وي ههبوو .

پرسیار:

- ئەيۆبى كىنە ؟ چاوا دەستھەلات وەرگرت؟
- بۆچى، پاشا وميرين ئەيۆبى گرنگى ب دروستكرنا مزگەفت وقوتابخانان ددا؟
- ناقی وان میر وسهرکردین کوردان بیژه یین کو مزگه فت وقوتابخانه ل مسر وشامع، ئاقاکرین.
- راپۆرتەكى ل سەر نەخۆشخانا قەيمۆرى ل دىمەشقى ول سەر مزگەفتا چاكى ل قاھىرە بنقىسە.

ژېدەر:

- ابو شامة، الروضتين في أخبار الدولتين.
- ابن واصل، مفرج الكرون في اخبار بني ايوب.
 - ابن خلكان، وفيات الاعيان.
- ابن شداد، الاعلاق الخطيرة في ذكر امراو الشام والجزيرة ج ١-٢
 - اليونيني، ذيل مرآة الزمان.
 - المقريزي، خطط المقريزي.
 - النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس.
 - احمد عيسى بك، تاريخ البيمارستانات في الاسلام.
- قادر محمد حسن، الكرد في مصر و بلاد الشام. دراسة حضارية.
- زرار سدیق توفیق، چهند لاپهرهیه ک لهمیّر ووی کورد له سهده کانی ناوهراست (زیدهیه).

بهندی سی یی: روّلی زانایین کورد د شارستانی یا ئیسلامیدا

ل وی دهمی کو خواندن وخواندهواری وکهلتوری ئیسلامی ل ههریّمیّن کوردستانی بهلاقبووینه، شاگردو خیرخوازو قوتابییّن کورد کیّماسی وکهمته خهمی نهکریینه د فیّرکرن وخوّپیّگههاندنی دا و ژ قی چهندی دا دلسوزی ورژدیا خوّ سهلماندیه ب مهرهما پتر فیّربوونی بدهست قهئینانا زانیاریی وشههرهزابوونی د بیاقیّن زانست و هزری دا سنوریّن کوردستانی بهزاندینه وخوگههاندییه ناقهندیّن مهعریفی وروناکبیری ل مویسل و بهغدا و حهله و دیمه ق وقاهیره و جهیّن دی و ل سهر دهستی مهزنه زانا و هزرمهندیّن موسلمان دریّژی ب خواندنی دایه وئاستی مهزنه زانا و هزرمهندیّن موسلمان دریّژی ب خواندنی دایه وئاستی زانستی وهزری یی خوّ پیشئخست و د واره کی دا باوه رناما پسپوری بدهست قهئینا.

دراستیدا ل کوردستانی پشتی ب سهرقهچوونا سهرده می میرنشینین خوّمالی، بزاقا خواندن وفیرکرنی تووشی ژناف چوونی بوون وبزاقا رهوشنبیری وزانستی پاشقه کینشا، مزگه فت وخویندنگه شر پشت گوه ئیخستن، ئه و رهوش و قهرهبالغا جاران نه ماو ده ستهه لاتدارین تورکین سه لجوّقی گرنگی یه کا وه سا ب ته خا روناکبیرین کورد نه دا، ئه وامایی تیه ناتیا زانستی یا فیرخازو خویند کاران نه شکاند.

ب دریژاهیا سهدین ناقهراست کومه و ژ زانا وهزرقان ونقیسهرین کورد د بیاقین جودا جودایین ئهده ب وزانست وهزرو زمان وشهرع و فقهی دا دهرکه فتن وداهینان هه بووینه وناق و دهنگی یا وان د شروقه کهرین قورئانی دا دهرکه فت، ماموستا و قازی و توره قان و زمان قان و شاعر و دیروک نقیس و وانه بیژ و شههره زال زانستین حدیب (محدث).

زهلامنن باش و خوته خوین وینشنقن کو هنده و ژوان د سهر ناستے د جييهانا ئيسلاميدا كسايهتينن بهرنياس وباوهرينكري بوون د بابهتنن كنشهدار دا پرسیار ژوان دهاته کرن ئهو جهی سهرنج وپرسیاری په سهرجهم ئهو ناقدارين كوردين كتيب وناميلكه داناين ب زماني عهرهيي نڤيسينه، دياره ئەقى، ژى ئەگەر وھۆيين خۆ ھەنە بەرى ھەمىي تشتان زمانى عەرەبىي زماني قورئانا ييروزه وزماني ينغهمبهر (س.خ) وخهليفه وههڤالنن وان بوون، هدروهسا زمانی دهستهدلاتی وروشدنبیری و کارگیری، بوو ود جیهانا ئيسلاميدا ب يلا ئنكي دهات ويرانيا دانهر ونڤيسهرٽن مللهتنن موسلمان ههر بقى زمانى بهرههمنن خو دنڤيسين، تهخا روشهنيير وخواندهڤاننن كورد ژى نەدقيا قى بنەماو دەستورى بەلاف لادەن، بەلكى خازىار بوون بقی زمانی بنقیسن دا کو بهرههمنن وان مفاداربن وههمی بشنن بخوینن ومفای لی وهربگرن، ژلایه کی دی قه زمانی کوردی ژی هیشتا ههر زمانی ئاخفتن و دانوستاندنا زاره کی بوو، همتا سمر دهمی عوسمانییان ژی دناف کورو بنگههیّن زانستی ورهوشهنبیری دا وهسابهلاف بوو کوّ زمانی کوردی نهشین بکهنه زمانی نقیسین وداهینانی، توخم پهرستین مللهتین دەوروبەر ھەر گاف پروپاگەندین دژوار بەلاڤ دکرن کو دیاره کوردی زمانه کی نه تمام ویاشقه مایه ونه شنت بچیته رنزا زماننن عهرهبی وفارسی وتورکی، بۆ كارى نقىسىننى وخواندنى دەست نادەت وبقان كاران همتا رادهيه كي سمركه فتن وشيان نمتموي كورد ژ نمخشمي ببهن قي بوچوونا خهلهت و نارهوا ژلايي خوقه بجهسيين. ناقدارین کورد ههر چهنده د کریارا نقیسین وداهینانیدا زمانی زکماکی یی خو ژ پشت گوه ئیخست بوو، قهد هزرا خو بو ب کارئینانی نهکر، بهلی ناسناما خو یانه ته وایه تی پاراستیه وناسناقین نه ته ویی ئان ناقی وان باژیر وههریمین ژی هاتین هه لگرتینه و نه ژادو بابکین خو ل دهست نه داینه و شانازی ب کوردی بوونا هو زو بنه مالین خو دکر.

ئه گهر بهری خو بدهینه ژیدهرین دیروکی ژیاننامه و دهنگوباسین سهدان کهسایه تیین ناقدارین کورد بهرچاف دکه قیت ل: ئهربیلی و شاره زوری و دهینوه ری و غامه دی و ئهرمه وی و هه کاری و هه زبانی و جاوانی و گورانی و زهراری و مارانی کو بیاف ولایه نین جوره وجورین زانست و ویژه وهزرمه ندی د که لتوری ئیسلامی دا دیار بووینه و گههشتینه ئاسته کی بلند و ب کارین خو شارستانی یه تا کوردان زهنگین کرو دلسو زانه و به رده وام خزمه تا شارستانی یه تا ئیسلامی کرییه.

۱- فهقیهی حهنهفی نهبو عهبدولایی گورانی (؟ -۵۶۳ مشهختی ۱۱٤۸ زاینی)

ئهبو عهبدولایی گورانی ناقی وی حوسینه وکوری ئیبراهیمی کوری حوسینی کوری حوسینی کوری خوسینی کوری خوسینی کوری جهعفهری، ژهوزا مهزن ودیرینا گورانه کو دژیدهرین عهرهبیدا کرییه (الجورقان) ئه هوزه ژ بلنداهیین حلوان و شارهزورو باژیرین که شنین ده رته نگ و سهر پیل زهها و خوجه بوون.

ئەبو عەبدولايى گۆرانى ل سەر دەستى زانا ومامۇستاين عيراق وكوردستانى (مەزھەب)ى حەنەفى وزانستين قورئانا پيرۆز وفەرمۆدە خواندىنە وشەھرەزايى بدەست خۆقە ئىنايەو بوويە بسپۆرەكى زيرەك و

شههرهزایی ده قهری د زانستین فهرمو داندا (حدیث)، وپرسیار وشیره تری دهاتنه کرن ژبو نیاسینا فهرمو دین راست وجودا دکرن ژ فهرمو دین لاوازو نه دروست، دقی بیاقیدا پهرتوکه ک دانا یه ب ناف ونیشانین (الموضوعات فی الاحادیث المرفوعات) کو دناف شههرهزایان دا بهرتووکا (الاباطیل) بهرنیاس بوویه و تیدا فهرمو ده و دهستکاریین گومانلیکری دهستنیشانکرینه ب بهلگه قه سهلماندیه کو ناقهرو کین وان دخه لهت ونه دروستن، چهند دانهیه گ ژ دهستنفیسیا قی پهرتووکی ل پهرتوکخانین جیهانی پاراستینه، ئه ف پهرتووکه بویه بابهتی دانوستاندنی وگفتوگویا زانایین فهرمو دی، هنده کا پشته قانیا خو بو سهرنج وره خنین فهبو عهبدولای دیار کرینه ولده ف وان وهسا یه کو د کاری خو دا یی سهرکه فتی بو و و ب باشی راستیین دیارکرین.

ئەبو عەبدولايى گۆران پەرتوكەكا دى ب ناڤ ونىشانىن (التكليف فى الفروع) دانايە ول سالا ٥٤٣ مشەختى ١١٤٨ زايينى مرييه.

۲ - شیخ ئەحمەدى زەرزارى (٥٩١ مشەختى/١١٩٥ زايينى)

تهبو عهباس ئهحمدی کوری عوسمانی کوری ئهبو عهلی کوری مههدیی زهرزاری زانا ومیرخاس وقورئان خوینه کی پایه بلند وخودان شیانی باژیری ههولیره، نیزیکی دهستپیکیا سهدی شهشی مشهختی دوازدی زاینی ژ ئیك ژگوندین هوزا زهرزاری هاتیه دونیایی، زهرزاری ژی (زهرزا ئان زراری) هوزه کا مهزن و دهستهه لاتا ده قهرا ههولیری یه ئهوا ههژی گوتنی یه باژیری ههولیری ل سهرده می ئهتاباکی (۲۲۰-۱۳۳ مشه ختی اسمون بخوقه مشه ختی المهزن بخوقه مشه ختی المهزن بخوقه دیت، ژ باژیر که کی بیده نگ ژپشت گوه قه هافیتی هیدی هیدی بوویه

ناقهنده کی روشه نبیری وبازرگانی یی ب ئاقه دان، ده هان مزگه فت وقوتابخانه و خانه قا و جهین خواندنا فه رموّده و و خان وبازار و قهیسه ری یین باژیری وان جوان کرینه ورویه کی جوان و ساخ دابوویی و د ئه نجامدا چهندین که سایه تیین زانستی و ره و شه نبیری ژ خه لکی قی باژیری و ده وروبه ران تیگه هشتن و خزمه تا شارستانی یا ئیسلامی کر و ئیك ژ وانا شیخ ئه حمه دی زه رزاریه.

(ابن المستوفي) دانهری پهرتووکا (تاریخ اربل - کو تایبهته ب دیرو کا باژیری ههولیر) قه کو شیخ ئه حمه دی ئه و دیتیه وه کی ئه و ب خو قه دگیریت ههرده م چوویه خزمه تا وی وبهرهه قی گوتار خواندن وانین وی دبوو، گهله ک پهسنا (مدح) وی کریه وستران پی گوتینه و به حس دکه ت کو هندی بیژی یی خودی نیاس وخودان باوهرو دیندار بوویه و تا راده کی ب رومه ت وهیر ابوو کو میروکاربده ستان ل بهرانبه ری مالاوی ریز دبوون دا بچنه خزمه تاوی. شیخ ئه حمدی زهرزاری ب نیازا زانست خازی یی و خو تیگه هاندنی سالین دریژ ههولیر بجهیلایه و ل کوردستانی دویر که فتیه و گه شته کا زانستی یا دریژ بو راندیه خو گه هاندیه خزمه تا گهوره مامؤستا و شارهزایان و ل باژیرین مویسل و به غداو ئه سفه هان و هیران زانستین قورئان و فهرموده خاندینه، ل باژیری هیراتی ل ههریما خوراسان گوهداری یا پهرتووکا (صحیح البخاری) کرییه.

شیخ ئه حمه د پشتی قه گهریای بو هه ولیری خوقه ده رکر (اعتکاف) ژ خه لکی و د مالا خودا په رستنا خودای و قورئان دخواند، هه تا مری ل هه یقا رهمه زانا سالا ۵۹۱ مشه ختی / ۱۱۹۵ زایینی هه ر مژویلی نقیز کرن وقورئان و خواندن و دعا و خوشکاندنی بوویه.

شیخ ئه حمه دی زهرزاری دوو په رتووك ده رباری زانستی خواندنا قورئانی (علم القرأن) داناینه (المؤنس) و (المنتخب)، كۆ وهسا دیاره هه ردوو په رتووك نه ماینه .

٣ - هۆزا گاڤانى يا كوردى وخزمەتكرنا كەلتورى ئيسلامى

گافان (گافانی- الجاوانیه) هۆزهکا مهزن وبهرفرهها خیلا کورده، لل سهرده می عهباسی ل باشوری کوردستانی و ل ده فهرین مهنده لی و واست (کوت) وحیله و باشوری به غدا کناری روز تافایی رویباری دیجله خوجهبوون، پشتی سالین سه دی چاری مشه ختی ده هی زایینی، میر وسهردارین گافان میر نشینه ک دامه زراند کو سه ده یه ک و نیفی فهرمانره وای یا روبه ره کی به رفرهی نافه راست و روز هه لاتی عیراقی دکر، همروه سا زه لامین فی هوزی نه خشی دیارو کاریگه ر د رویدانین عیراقی دا ل سه دی شهشی مشه ختی دوازدی زایینی ههبوو.

د جیهانا ئهده ب و زانست و روناکبیریی ژی دا هوزا گافان به شداری یا وان یا کیم نه بوویه و شوین تبلین زه لامین وان د دیارن و هه ژی ئاماژی یه ژریزا پیشیا هوزین کوردستانی دهیت گهله ک زانا و فه قیه و شاعر و نقیسه ر ژ خیل و تیرین فی هوزی ده رکه فتینه، ژ وانا:

أ - ئەبو سەعىدى گاقانى (٤٦٨-٥٦١ مشەختى/١٠٧٦-١١٦٦ زايينى)

محهمه دی کوری عدلی کوری عدبدولایی گافانی ل سالا ۲۹۱ مشدختی ۱۰۷۱ زایینی ژدایک بوویه، ل خواندنگه و مزگه فتین به غدا ل سهر دهستی مهزنه زانایین ئیسلامی: ئیمامی غهزالی و عیماده دینی ته بری یی به رنیاس ب (الکیاهراس) و ئه بو به کری شاشی ب زانستی هاتیه خودانکرن و پیگه هاندن

سهرکه فتن بدهستقه ئینایه، ئهبو سه عیدی گافانی شههره زاییه کا کویر د فقه و فهرموودان دا ههبوو، دهه مان ده مدا د بیافی هو زان (شعر) ووینژه یا عهره بی ژی دا شین تبلین وی ددیارن و دهستی هو زان دانانی ژی ههبوویه، ههر چهنده تا نهو روهن نهبوویه کا دیوان ههبوون یان نه، ژیده ران چهند ریز ژ هو زانین وی تو مارکرینه، وی ب خو ژی پهرتووکه که درباره ی هونه ری شعری نقیسی یه، ههروه سا رافه کرنا پهرتووکا (مقامات الحریری) کو نقیسه ری وی (الحریری) یه کریه.

ب- شیخ وهرامی گاڤانی (؟ -۲۰۵ مشهختی / ۱۲۰۸ زایینی)

شیخ وهرام کوری میر نهبو فیراسی عیساوی کوری میر نهبو نهجمی گافانی یه، دیارترین و بناف و دهنگترین کهسایه تیی ناینیی هوزا گافانه، نزیکی سالا ۵۳۰ مشه ختی / ۱۱۳۰ زایینی ژ دایك بوویه، ژ مالباتا میرین ده سهه لاتدارو خانه دانین گافانی یه، کو نه فی ده ست ژ کاروبارین میراتی وله شکریی کیشایه و ژیانا خو ته رخانکر بو خوداپه رستنی و گوشه گیریی (خلوه کرنی) ده می خو ب خواندنا قورئانی و دینداریی و رینیشاندانی قه دبوراند، حه تا وه لی هات خه لکی ژبه رپرسه رکی و سهره دانا وی دکر ژبو وه رگرتنا بو چوونا وی لسه ر هه رپرسه رکی و گوهداریا وانه و گوتارین وی دکر و په ند و شیره ت ژناخفتن و بو چوونین وی وه در گرت.

شیخ وهرام پهرتووکا (تنبیة الخواطر و نزه النواضر) دانایه کو ب (کومکرنا شیخ وهرام) دهیته نیاسین و پیکهاتییه ژ کومه کا گوتاران دهرباره ی خودی نیاسینی و وهعز وشیره تکرنا خه لکی بو کارین باش و پهیره و کرنا کریارین زه لامان و هه قال و هو گرین پیغه مبه ری (س . خ)

شیخ وهرام ل سالا ۲۰۵ مشهختی ۱۲۰۸ زایینی مریه و ل مهزاری ئیمام عهلی کوری نهبو تالیبی ل نهجه فی هاتییه قهشارتن.

ج - شَيْخُ موته ليبيّ به شيريّ كَاقَاني (٥٤٧ ٦٢٠ مشه ختى /١١٥٧ -١٢٢٧ زاييني)

شیخ موته لیبی کوری به دری کوری موته لبی کوری زوهمانی به شیریه، ژ خیلا به شیریه کو ئیکه ژ خیلین هوزا گافان، ل سالا ۱۹۵۷ مشه ختی ۱۱۵۲ زایینی هاتییه دونیایی، پرانیا ژیانا خو ل به غه دا یا پایته ختی خیلافه یا عه باسی بریه سه ر و قوناغین خواندنا خو بر ینه، ل ئاستی عیراقی شه هره زاییه کا به رفره هد دزانستین فه رمووده و شه ربعه تی دا هه بوو، دخواندنگه هین به غدا دا وه ک ماموستا هاتیه دامه زراندن و وانه تیدا دگوتن، دیروک نقیس (المنذری) ئیکه ژ وانا کو ژلایی شیخ موته لیبی فه باوه رناما زانستی پی به خشییه، شیخ موته لیبی ل سالا ۱۲۲۶ مشه ختی ۱۲۲۷ زایینی چوویه به ر دلوقانیا خودی و ل به غدا هاتیه قه شارتن.

د- فهقیی شافعی (ابن الصلاح)ی شارهزوری (۵۵۷-۱۶۳ مشهختی / ۱۲۱۸-۱۲۵ زایینی)

تهقیه دین عوسمان کوری سه لاحه دینی کوری عبدولره حمانی کوری عوسمان کوری موسای کوری ئهبو نه سری شاره زوّری یی نافه دار ب (ابن الحاجب) ل سالا ۷۷۷ مشه ختی /۱۱۸۱ زایینی ل گوندی شارخانی وه لاتی شاره زوری ژ بنه ماله کا خانه دان و زانستپه روه ژ دایك بوویه، سه لاحی بابی وی (۷۳۷ - ۱۱۸ مشه ختی /۱۲۲۱ زایینی) ماموّستایه کی نایینی یی پایه بلندی وی ده قه ری بوو، له ورا عوسمانی کوری وی ب نافی وی هاتیه نیاسین و ب کوری سه لاح (ابن الصلاح) هاتیه نیاسین.

(ابن الصلاح) قوناغین دهستیدیین خواندنا خو ل مزگه فت وحوجرین شاره زوری برینه و لده ف بابی خو فیری فقهی شافعی بوویه، ژبو بهرده وامیا خواندنی بابی وی هنارتی یه باژیری مویسل لویری بهرهه فی وانه بین زانایی مهزن عیماده دین کوری یونسی (ابن یونس) بوویه، د دیفرا بهره ف ههریما خوراسانی چوویه و دهمه کی دریژ زانستی حه دیسی قه کولییه، پاشی مشه ختی وه لاتی شامی بوویه، ل باژیرین قودس و دیمه شق و ل قوتابخانین کو ژلایی سولتان سه لاحه دده بین نهیوبی و نه ندامین دیترین مالبتا نهیوبیان قه نافا کربوون، سالین دریژ مژویلی کاری وانه گوتنی بوویه و ده هان قوتابی و فهقی هه بوون و میرین نهیوبی ریز لی دگرت بوویه و ده هان قوتابی و فهقی هه بوون و میرین نهیوبی ریز لی دگرت و خه لات ددانی (ابن الصلاح) سه رباری ماموستاییا خو، شه هره زایه کی هویربین و ده سته مل بوو درافه کرنا قورنانا بیروز و فه رموودین پیغه مبه ری هویربین و ده سه که فیمی شافعیدا، هم قدم موفتیه کی ب نه زموون و سه رکه فتی بوو، فه توین وی ژلایی هم قال وقوتابیین وی قه دبه رگه کیدا هاتی نه بوو، فه توین وی ژلایی هم قال وقوتابیین وی قه دبه رگه کیدا هاتی نه کو مکرن، زنده باری فه توین وی نه فی په رتوکه ژی داناینه:

1- پەرتووكەك ل دۆر زانستىن فەرمۆدىن پىغەمبەرى (س.خ) (علوم الحدىث).

۲- پەرتووكەك دەربارەي ريو رەسمين حەجكرنى.

٣- پهرتووکهك (الاشكلات على كتاب (الوسيط) يان (شرع مشكل الوسيط للغزالي)).

٤- طبقات الشافعية.

٥- اداب المفتى.

٦- المؤلف و المختلف.

(ابن الصلاح) ههر مژویل و خهریکی وانه گۆتن و فهتوهدانی بوو، حهتا ههیقا (ربیع الاخر) سالا ٦٤٣ مشهختی /۱۲٤٥ زایینی چوویه بهر دلوقانیا خودی و ل گورستانا سوفیان ل باژیری دیمهشقی هاتیه قهشارتن.

ه - ابن الحاجب (٥٧٠-٦٤٦ مشهختي/١١٧٤ زاييني)

فهقیی مالکی زمانه قانی ب شیانی کورده، عوسمانی کوری عومهری کوری نه به کری کوری یونسی دوهینی رهوادی یه ل دویماهیا روّژین خو سالا ۵۷۰ مشه ختی /۱۱۷۶ زایینی ل باژیری نه سنایه یی سهر ب پاریزگه ها قوس ل سه عیدا (صعید) مسری هاتیه دونیایی، بابی وی پهرده داری (حاجب) میر عزه دینی موسه کی کوری چه کویی کوردبوو، فه قی عوسمان ب ناسناقی کوری پهرده دار (ابن الحاجب)ی به رنیاس بوو، میر عزه دین موسه کی ژی ژ سهرکردین سوپایی سولتان سه لاحه ددینی میری بوو.

خیزانا (ابن الحاجب)ی ژ خیلا رهوادی (زه قه ندی) سهر ب هو زا مه زنا هه زبانینه و دبنیاتدا خه لکی ده قه را دوه ینی یا هه ریما ئه رمینیان کو د سه رده می عه باسی دا واری خیل و تیرین هو زا هه زه بانی بوو، به مقالبه ندیا دگه ل ئه یوبیان ده ربازی وه لاتی شامی و مسری بوون ب ئک جاری ل و نری وه که مشه خت ناکنجیبوون.

(ابن الحاجب) ههر ژ زارو کینی هنارتییه به رخواندنی و ل خواندنگه هین قاهیره قورئان و فقهی مالکی فیر بوویه، پاشی مژویلی زمانی عهره بی بوویه، دهسته کی بلند هه بوو د هویربنیین پهیف سازی و رسته سازی یین زمانی عهره بی، دیتنه کا تایبه ته بوو دریزمانی دا کو هنده کان ژی حه تا ئه قرو ژی بها و گرنگیا خو هه رمایه، نقیسینین وی د وی ئاستی تیرو

تهسهای و دجهی خودا بوون، ل باژیرین قاهیره ودیمهشق و نهسکنده رییه، خه لکه کی زور به رهه فی وانه یین وی دبوون و مفا بوخو ژ بیرو بوجوونین وی یین سه رانجراکیش وه ردگرت و همتا ل هه یقا شه والی سالا ۱۲۶۳ مشه ختی / ۱۲۶۸ زایینی ل باژیری نهسکه ندریه چوویه به ردلوقانیا خودی و نه ف به رهه مه ژی ل پاش خو هیلاینه:

١- المنتهى في اصول الفقه.

۲- الشافیة في الصرف (دهربارهی پهیش سازی و زمانی عهرهبی
 بوویه).

٣- الكافية في النحو (دەربارەي رستهسازيا زەمانى عەرەبى بوويه).

٤- الامالي.

٥- شرح كتاب سيبويه.

٦- شرح كتاب المفصل للزمخشري. چهند پهرتوكين دي.

كورد ونڤيسينا ديروٚكێ (مێڗٛوو)ێ:

پشکداریا دیرو کنقیسین کورد و نهوین کو خهلکی باژیرین کوردستانی نه کو بدروستی دنقیسینا میژووی دا دیار نهبووینه کوردن یان نه، ههژی گرنگی و لی راوهستانییه ژبهر کو ب بهرههمین خو نهو بهرپهرین قهشارتی نههاتینه زانین ژ دیرو کا خو رونکرنه قه ورزگارکرن ژ ناقچوون و ژبیرکرنی نه قجا چ میژوویا گشتی یا جیهانا ئیسلامی بیت یان دیرو کا باژیره کی یان ههریمه کا کورنشین بیت، لهورا میژوو نقیسین کوردستانی درباره ی میژووا گشتی یه رتووکین خو داناینه وه ا

۱- دەينوەرى ژدايكبوويى باژىرى دەينوەرە ل ھەرىما چيايىن (كوردستانا رۆژھەلات) خودانى يەرتووكا (الاخبار الطوال).

۲- ابن الاثیر، ژدایکبووی جزیرا (بوتان)، چهند پهرتوکهکین میژووی داناینه ژوانا (الکامل في التاریخ) و (التاریخ الباهر) و (اللباب في تهذیب الانساب).

۳- ابن شاهنشاه، ژ نهڤیین میر شاهنشایی برایی سولتان سهلاحهددینی ئهیوبی یه دانهری پهرتووکا (مضمارالحقائق)

٤- ابن خلكان ژهوزا زهرزارى يه و خوداني پهرتووكا (وفيات الاعيان و انباو ابناو الزمان)

 ۵- عزەدين محەمەد نەڤيى مىر خۆشترىنى ھەزبانى يە ژسەركردىن سولتان سەلاحەدىنە. نڤيسەرى پەرتووكا (تاريخ ابن ابى الهيجاو)

٦- مير ئيسماعيلي كوري عهلى بهرنياسه ب (ابو الفداو) ژمالباتا ئهيوبي

یه خودانی ههردوو پهرتووکین (المختصر في اخبار البشر) و (تقویم البلدان) دناف دانهرو دیرو کنفیسین کوردستانی، نیشتمانپهروهر ههبوون کو دگهل پویتهدان و خو تهرخانکرنا وان بو خزمهتا ئاینیی ئیسلامی و دانانا

پهرتووکان دهرباری زانستین ئایینی، هو گری و خوشتقیا نشتمانی ههستی وان هه ژاند وهلی کرن کو پشکه کی ژ دهمی خو ته رخان بکه ن بو نقیسینا میژووا وان باژیران و هه رینمان ئه وین تیدا ژدایك بووین وهاتینه پهروه رده کرن.

ئهوی کو حهتا نهو دیار بووینه ودیروکنقیسان ئاماژ پیکری چهند ژیدهرین میژووی ههنه تایبهتن ب میژووا باژیرو وههریمین کوردستانی ژوانا(تاریخ ئازربیجان) کو ژلایی (ابن ابی الهیجاو الروادی) نقیسیه ودبیت ئهو ژمیرین رهوادی بیت، و (تاریخ امد) و (تاریخ حصنکیفا) و (تاریخ الاخلات) و (تاریخ الفارقی) و (تاریخ اربل) ژ نقیسینا (ابن المستوفی) و چهند میژوویین دیتر، ژبلی میژووا فارقی وبتنی برگی دووی (تاریخ اربل)، ئهوین دی ههمی ژناف چووینه و نهگههشتینه دووی (تاریخ اربل)، ئهوین دی ههمی ژناف چووینه و نهگههشتینه دهستی مه وهیچ تشته ده ده درباری وان نههاتیه زانین.

- ئبن خەلەكان (ابن الخلكان) (٦٠٨ -٦٨١ مشەختى/ ١٢١١-١٢٨٢ زايينى)

ئبن خهلهکان ناقی وی ئهحمهدی کوری محمهدی کوری ئیبراهیمی کوری ئهبو بهکری کوری خهلهکانه، بنهمالا وان بناقی خهلهکانی باپیری وانی مهزن ناق ودهنگی خو ئینایه، ل سالا ۲۰۸ مشهختی ایپیری وانی مهزن ناق ودهنگی خو ئینایه، ل سالا ۲۰۸ مشهختی اکهلا ههقلیری ژدایك بوویه، قوناغین بهراهیی ژخواندنا خو ل حوجره وقوتابخانین ههقلیری تمام کرینه ول باژیری میسلی ژی ل دهف زانا کهمالهدینی کوری یونسی (ابن یونس) دریژی ب خواندنی دایه و دقوناغا گهنجاتیی دا ژههقلیری دهرکهفتی یه وب مهرهما بهردهوامی دانا خواندنی قهستا وهلاتی شامی کریه کو ل وی دهمی پشکهك دانا خواندنی قهستا وهلاتی شامی کریه کو ل وی دهمی پشکه بوو ژ دهولهتا ئهیوبی ول دهمه کی ل باژیری حهله بی مایه قه ولده ف قازی بههائهدین کوری شهدادی (ابن شداد) خواندییه، یاشی بهره فقانی بهره فازی بههائهدین کوری شهدادی (ابن شداد) خواندییه، یاشی بهره ف

دیمه شقی ول ویری ژی چوویه قاهیره ل داموده زگایین دادوه ریین دهوله تا تعمیری خزمه تکریه.

ئبن خهله کان مهزنترین وناقه دارترین دیرو کنقیس و که ساتیی زانستی و دادوه ریخ کورده، تاراده یه کی بلند مروقه کی به هرمه ند و ژیهاتی و زیره ک بوو و شه هره زاییه کا به رفره هد دشه ریعه ت و دادوه رییا ئیسلامیدا هه بوو، جهی رازیبوون و باوه ریا پاشایین ئهیوبی و مه ملوکی بوو، سه رده مکی قازیی گشتی - قازیی قازیان (قاضی القضاة) بوو لدیمه شقی و وه لاتی شامی کو بلندترین پلا دادوه ریی یه وه ک قازییه کی راست و دروست و دادپه روریی بناف و ده نگ بوو، هه روه سالا قوتابخانین دیمه شقی بو ماوی ده هسالان وانه گوتینه ول سالا ۱۲۸۲ مشه ختی /۱۲۸۲ زایینی ماوی ده ماه ویماهیی کریه.

ئبن خهله کان ههر چهنده یی مژویلی کاری دادوهریی وماموستایی بوو، حهزا میژوونقیسینی ههبوو، وه که نهو ب خو دبیژیت: مژویلی دهسئیخستن وقه خواندنا پهرتوکین میژووی بوو تاکو گهله ک پیزانین و دهنگ وباسین کهسایه تین میژوویی لده ف کومبووین، ول سالا ۱۹۵۶ مشه ختی ۱۲۵۸ زایینی پهرتووکا (وفیات الاعیان) نقیسی کو ب دیده قانیا قه کوله ران ژیده ره کی رهسه ن وبه رکه فتی یه وب زمانه کی پهتی وزه لال وب شیوازه کی جوان و پوخته یابه رنیاسه، نه ش دیرو کنقیسه گهله کوریلا وب شیوازه کی جوان و پوخته یابه رنیاسه، نه ش دیرو کنقیسه گهله که کورید مهبه ست دایه ده ستی خویند قانان و نه و ده نگ وباسین گومان لی کربیت ژیشت گوه ئیخستن.

ئه ش پهرتووکه کو دهه شت به رگین قهباره مه زن دا به لاقکر، ژیاننامه وسه رهاتیا پتر ژ هه شت سه د که سایه تیین موسلمان ب خوقه دگریت، کو هنده ک ژ وان کوردن پاشا ومیر و سه رکرده و زانا و شاعیرو قازی و وه زیرو توره قان و میژونقیسن و پیزانینین زور و باوه ر پیکری پیشچاف د که ت و ئبن خه له کان بقی پهرتووکا هه ره باش کوژیه کی قالایی مه زن ژپه رتوکخانا میژوویی پرکریه .

- كوردو ريّكا سۆفيگەريى:

سۆ فیگهری (التصوف) وهك هزرمهندی موسلمانان (ابن خلدون) (۱۳۳۲ ۸۰۸ مشهختی / ۱٤٠٥-۱۲۳۲ زایینی) دبیّر یت سۆ فیگهری پیْکهاتیه ر دهست ژ یبهردان ژخوشی وروهنی ولهزهتا ژیانی وخۆ تهرخانکرن بۆ پهرستنا خودی مهزن، دهست بهردان ژجوانی وخۆشیا دونیایی ودویرکرن ژ وان تشتیّن کو مرۆقی حهزلی ههی، وهکو رابوراندن وسامان ویله ویایه، خۆ گریّدان دخهلوه دگههی دا بمهرهما خودی پهرستنی، ئهقه ژی لدهف ههقال وهو گریّن پیغهمبهری (س.خ) وباب و باپیر وپیشینان سالۆخهته کی گشتی وبهربهلاف بوو، بهلی پشتی حهزژیکرنا دونیایی لدهف مروّقی پهیدابووی، ئیدی سو فیگهریی ئهو کهس قه گرتن ییّن کو تیتالی پهرستنا خودی پاراستی .

زهلام چاکین کوردان روّلی بنهرهتی وبهرچاف ههبوو دگهشه کرن ودریژه پیدانا رییبازا سوّفیگهریی و به لافکرنا بیروباوه ریّن خودی پهرستنی وخوّ قهده رکرن دناف ته خ وچینین جقاکی دا، تیگههاندن وهاندنا خهلکی ب تیگهه ومهبهستین ریّکا سوّفیگه ربیی، ب راستی پرانیا ریّبه روریّنیشانده ریّن سوّفیگه ربیی ل سه دیّن پینجی وشهشی مشهختی / پیهر وریّنیشانده ریّن سوّفیگه ربیی ل سه دیّن پینجی وشهشی مشهختی ایزدی و دوازدی زایینی، ژ وهلی ومیرخاس وزه لام چاکین کوردان بوون روان:

 ۱- شيخ محهمهدي شهنبه کی (سهدي پينجي مشهختی ايازدي زاييني).

۲- شيخ ئەبو بەكرى ھەوارى (ھەمان سەدە) ژھۆزا ھەواريە وئاكنجيى
 دەقەرا (البطائح) ل باشورى عيراقى .

۳- شیخ نه بو وه فایی حلوانی ب (تاج العارفین) هاتیه نیاسین ل خیلا نه رجسی کو خیله کا دیتره ژهوزا گافان، کو ئیکه ژمه زنترین و نافدارترین سهرکیشین سو فیگه ربی ل کوردستانی، شیخ عبدالقادری گهیلانی شاگردی فی بوویه ول به رده ستی وی فیری خودی په رستنی بوویه، ئانکو که رامه تین وی یین قه گیراین.

٤- شيخ جاگيري زاهد (٥٩٠ مشه ختي/ ١١٩٤ زاييني)

شیخ جاگیر، ناقی دروست محهمه دی کوری دهشه می نیرگزیه ژخیزانه کا کوری - هوزا گافانیه، جاگیر دریژه پیده ری مهزنه ریبه رین سو فیگه ریه دعیراقی دا، ژیده رین

تهسهوفی لسهر وی ئاخفتینه به حسی که شف و که رامات و زیان و خلوه تکرنین وی کریه، دبیابانه کاچوول و هول دا ل کوژیه کی دویر دهست ب ژیانه کا ده ربه ده رو قه قه تیای ژئاقه دانیی کریه و مژویلی په رستنا خودی ل سالا ۱۹۰۰ مشه ختی / ۱۱۹۶ زایینی مری یه، پاشی ئاکنجیین سامه راو ده و روبه رین وی ل کیله کا گوری وی گونده ک ئاقه دانکره قه و تا ئه قرق یا مه ژی هه ریی مای ب (رازان) دهیته نیاسین و د که قیته پوژهه لاتا رویباری دیجله و ژدویراتیا ۲۵ کم ژباژیری سامه را.

پشتی مرنا شیخ جاگیری برا وبرازایین وی بهردهوامی ب ریبازا وی دایه وحه تا دهستینکا سهدی ههشتی مشهختی / چواردی زایینی بهردهوام بوون.

پرسیار:

- ۱- بۆچى زانا وهزرڤانێن كورد بهرههمێن خۆ بزمانى زكماكى يى كوردى نه نڤيسينه؟
- ۲- بۆچى فێرخوازێن (قوتابى) كورد وهلاتێ خۆ بجه دهێلا و بهرهف
 باژێرێن مهزنێن جیهانا ئیسلامي مشهخت دبوون؟
- ۳- ریبازا سو فیگهری پیناسهبکه وناقی مهزنه سوفیین کوردان بنقنسه.
- ٤- ئەو دىرۆك نقيس كىنە كو دەربارەى مىزووا كورد وكوردستانى
 يەرتووكين خۆ داناينە؟
- ٥- كورته راپۆرتەكى بەرھەف بكە كو دەربارەى ئىك ژقان كەسايەتيان بىت (ابن الحاجب، شىخ ئەحمەدى زەرزارى، ئەبو عەبدولايى گۆران). **ژندەر:**
 - التادفي، قلائد الجواهر في مناقب الشيخ عبدالقادر.
 - ابن خلكان، وفيات الاعيان.
 - الذهبي، سير اعلام النبلاء.
 - الشطنوفي، بهجه الاسرار ومعدن الانوان.
 - العماد الاصفهاني، خريدة القصرمجريدة العصر.
 - ابن كثير، البداية والنهاية.
 - ابن المستوفى، تاريخ اربل.
 - المنذري، التكلمة لسوفيات النقلة.
 - اليونيني، ذيل مرآة الزمان.
 - محمد أمين زكى، مشاهير الكورد وكوردستان.
 - مصطفى جواد، جاوان القبيلة الكوردية المنسية.
- -قادر محمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية (دهوك ٢٠٠٩).

شارستانيهتا ئهورۆيا دسهدين ناڤهراستدا

سهدین ناقه پاست ددیرو کا نهورو پا دا ب وی سهرده می دهیته گوتن کو دکه قیته دناقبه را داوی هاتنا سهرده مین که قن دگه له هه رفاندنا ئیمبراتوریه تا پورمانی ل پورژناقا ل سالا ۴۷٦ زایینی وهه تا ده ستینکا سهرده می قه ژاندنی و (پنیسانس) ل سهدی چاردی زایینی. ئانکو سهدین ناقین نزیکی هه شت سه ده یان ژدیرو کا نهورو پا قه کیشایه و شارستانیه تا گهلین ئهورو پا دووی وه ختی دا تووشی بهرزه بوون و قالاتی و میراتگریا هزرا سهرده مین که قنار و لریز گفاشتنین ده سته هلاتا روحیا ئایینی و که نیسی بوو، ئانکو تا پاده یه کی گهشه کرن پاشکه قت. ئاگه هرژ ژیار و پیشکه فتنا شارستانیه تا ئیسلامی نه بوو. به لی ده لیقه کا بکیرهاتی بو قه ژاندنا نهورو پا پیکئینایه، کو پشتی هنگی د سهرده می نووداپیشقه چوونه کا شارستانیا مه زن ب خوقه دیت و کاریگه ریا خو ل سه ر جیهانی هه میی هه بوو.

بهندی ئیکی: ئایین وچڤاکی ئهورۆپا ۱- کهنیسا مهسیحی (کریستیان)

ئايينى مەسىحى وەكئاينەكى ئەسمانى ل فەلەستىنى دەركە فتىيەوحەزرەتى امەسىح) (س.خ) وەك پىغەمبەر ومزگىن گەھىنى قى پەيامى بۆ مرۆقاتىي ورىنكگرتن ژخرابكارىي وستەم وبى دىنىي وبەلاقكرنا پەرستنا خودى ئىكانە وتبايى وخۆشتقىياتى يى دناقبەرا مرۆقاندا پىكۆلەكا بەردەوام كريە.

مهسیحییهت بلهز دناف ههریم و تافهدانیین دهولهتا رو مانی دا به الا فبوو و گهله ک خهلکی باوهری پی ئینا، پشتی سی سهدهیان ژدهرکه فتنا وی، ئیمبراتوریهتا رو مانی وه ک ئایینه ک دان پی دا، ئیدی ئهو چهوساندن و نازار ولیدانین باوهردارین مهسیحی لسهر دهستی دهستهه الاتدارین رو مانی دیتی ب داوی هات، ل سالا ۴۳۸ ز ئایینی مهسیحی وه ک تاکه ئایینی پهروا ل ئیمبراتوریهتا رو مانی ری پی دا وبت پهرستی ژی هاته قهده غکرن، بقی چهندی نایینی مهسیحی بووپیکهینه رو ئاراسته کهری سهره کی یی شارستانیا ئهوروپی یا وی سهردهمی. کهنیسه دئاینیی مهسیحی دا جهی خودی پهرستن و خو پاقژ کرنی یه ژ گونههان، ل مهسیحی دا جهی خودی پهرستن و خو پاقژ کرنی یه ژ گونههان، ل دهستیکا به الا فبوونا فی ئایینی و دگهل زوربوونا باوهرداران، کهنیسه ژی زور هاتنه ئافاکرن بو ب ری فهبرنا کاروبارین مهسیحیان. به لی پشتی کو ئهف ئایینه ل گهله ک جهان به الا قبووی که فته ژیر کاری گهریا بیروباوهرین ئهف ئاینین خو جه و بهره به ره الوزی و گری دری کخستنین کهنیسی دا پهیدابوون. وهلیهات کو ههر کهنیسه کی سهرو کهک ههبوو کو د گوتنی پهیدابوون. وهلیهات کو ههر کهنیسه کی سهرو کهک ههبوو کو د گوتنی ئستون و ژماره کا قهشان هاریکاریا وان دکر.

٢- دەركەفتنا ياياتىي :

ل سهردهمی ئیمبراتوریهتا روزمانی، دناف کهنیسین مهسیحی دا کهنیسا روزما خودان جهه کی تایبهت وئیکانه بوو، ئهوژی ژبهر کول پایته ختی ئیمبراتوریهتی بوو، ههروهسا بیگهه ودهست بلندییا وی ژی کو دهنده که دهقین ئایینی و کهلتوری مهسیحی دا هاتبوو سهلماندن. کهنیسا روزما وه کهنیسا دایک دهاته تهماشه کرن ب وی دهربرینی کو بترس (بطرس) ئیک ژ هه قالبه ندین مهسیح بوو (س.خ) کو بو دهمه کی سهروزکی کهنیسا روزما بوو و پیروزی و بهره کهتا وی پشتی خو ددا وی کهسی یی ل جهی وی ب روینیت.

ل سالا 201 زایینی ناسناقی پاپایان (...خزمه تکارین خودی) ل ئه سقفی روما هاتیه دانان ودابه شبوونا ده سهه لاتا ئیمبراتوریه تا رومانی ولاوازبوونا وی وه کر کو ده سهه لاتا پاپایین رونما بهیز بکه قیت وهه می کاروبارین ئاینیین که نیسین مه سیحی یین روز ثاقا بسه روکاتیا پاپای بریقه دچوون، ئیکه م پاپا ژی (لیو) یی ئیکی بوو.

بناف ودەنگترین پاپایین وی سەردەمی (كلمنتی ئیکی، سلفستەری ئیکی، سلفستەری ئیکی، كریكۆری مەزن (٥٩٠-٢٠٤زایینی)).

٣-رەبەنى

رهبهنی وهك دیارده كا ئاینی مهسیحی ههرژ سهدی سیی زایینی وهره دهر كه فتییه، ههرچهنده ژیانا خودی پهرستنی وخو قهدهر كرن ژمروقان ژپیخهمه پاقژكرنا گیانی ره وریشاله كی روژهه لاتی ههیه ود شارستانیه تا كنارین هند وچینی دا پهیره و كهرین وی ههبوون، بهلی دئاینی مهسیحی دا ب تایبه تی ل دهسپیكا سهدهیین ناقه راست به لا قبوو پشكه ك ژ ژیانا ئایینی.

ب گشتی دشیّین ئاماژه ب وی بکهین کو باوهریا موکم یا ئایینی وقورتالکرن ژ ته په سهریا ئایینی وهنده ک جاران ژی هه ولدان خو ب ناف ودهنگ بکهن دقه په وکرنا شکه ستنا ژیانی دا ژ گرنگترین ئه گهریّن سهرهلدانا رهبه ناتیی بوو.

ژ دیارترین رهبهنین سهدین ناقه راستی باوه ر داره کی مسری کو ناقی وی (باخق میوس ۲۸۲-۳٤٦ز) ه کو ب ریکخه ری ژیانا رهبه ناتیی دهیته دانان.

چونکی ئەوی ب خۆ وكۆمه کا ژهه قالين وی برياردا بوو پيك قه بژين وييزاريي وته مبهليي بهيلين وكاربكه ن ودير ژئاقه دانيي ومروقان د ديره كي دا پيك قه پهرستنا خودي بكه ن وخودان پهيره و ياسايين خوبن. ب قی جوری ژيانا ديري بوو خاسيه ته کا بهرچاف يا ژيانا ره به ناتيي.

ژبلی باخو میوس ههر ئیّك ژقهدیس بازل وقهدیس بهندكت ژنافیّن دیاریّن ژیانا رهبهناتیی بوون.

٤- هزرڤانين ئاييني مهسيحي

پشتی ئایینی مهسیحی ل دەولهتا رۆمانی بهلاف بووی وباوهرپیکری زیدهبووین. ژناف وان دا چهند کهسایهتیین ئایینی دهرکه قتن کو رۆله کی گرنگ دیتیه دگهشه پیدانا ئایینی مهسیحی دا وههولداینه شرۆقه کرنا خو ههبیت بو ژیانی.

قهدیس ئو گستینی (۳۵٤-۶۳۰ز) ژدیارترین هزرقانین مهسیحی یه نه کو د دهستپیکا سهدین ناقه راستیدا هزروبیرن خو ل سهر ئایینی وژیانی و رابوریی وانا دهربریه و ب ناف ودهنگترین پهرتووکین وی داپیدانان (confessions) و (باژیری خودای the city of Good)

کو دپهرتووکا خو یا دووی دا به حسی ئهردی دکه ت کو مروف د ژیانا خودا هاولاتیی دوو باژیزایه یی ئیکی باژیزی ئهردی یه وئهوی دیتر باژیزی ئهسمانی (خودای) یه کو باژیزی ئیکی نموونا خرابیی ودهستهلاتا شهیتانی یه و باژیزی دووی نموونا کاری باشه ودهسههلاتا مهسیحیه. و ل دویف فی پیقهری (ئو گستینیی شروفهکرنی بو بی هیزی ونهمانا دهوله تا رومانی دکه ت).

پاپا گریگوری ئیکی (۹۵۰ - ۲۰۶ ز) کو ب زهلامه کی خیرخواز و رهوشه نبیر یی سهرده می خو دهیته دانان، دژیانا وی دا زیده تر وه کی پاپایه کی شه هره زا دئایینی مهسیحی دا ب ناف وده نگ بوو، به لی چه ند پهرتووك ژی نقیسینه ژوانا پهرتووكا (دانوستاندن) كو به حسی ژیانا ئایینی د که ت.

زانست ورەوشەنبيرى

د دهستپیکا سهدین نافه راستدا، ئاینی مهسیحی ل ئهور و پا به لاف بوو، هیدی هیدی داوی ب بت پهرستنی دهینا، لهورا ل وی ده می قوناغه کا هزری یا نوی د دیرو کا ئهور و پا دا دهستپیکر. و ئهده بی مهسیحی جهی ئهده بی کلاسیکی (یونانی ورو مانی) گرت بو ده مه کی زانین و فیر کرنی پاشکه فتن بخو قه دیت و ههر چ د فی پیافی دا هه بوو پیدفی بوو د خزمه تا کهنیسی دابیت.

دسه دی هه شتی و ده ستپیکا سه دی نه هی زاینی دا ل نه ور و پا هنده ک مه لبه ندین ره و شه نبیری ده رکه فتن و دیار ترین هه ول و پینگافین به رچاف د وی پیافی دا د را پورته کا ره و شه نبیری دا دهی ته دیتن کو ب (فه ژاندنا کار و له نجی که به به رچاف کار و له نجی که به به رخاف به رو و ژده سته ه لاتا نه وروپا روز تافا، دسه ر ده می شارلمان دا (۷٦۸ به و شارله مانی بخو ژی پسته قانیا

زانایان کریه ودهستی هاریکاریی بو وان دریژ کریه. قهژاندنا کارو له نجی ههر چهنده گهلهك نه قه کیشا بهلی ئیکهمین پیکول بوو بو حه لاندن و گونجاندنا توخمین پهوشه نبیری یین جودا جودا یین کلاسیکی وجه رمانی و مهسیحی د ئیك ئامان دا.

١- بنگههين رەوشەنبيرى

ددهستپیکا سهدین ناقه راستدا، ل ئه وروّپا ره وشه نبیری وه سا یا به ربه لاف نهبوو، به لی ل سه دی نه هی زایینی و پیهه ل هنده ک باژیرین ئه وروّپی براقه کا فیرکرن وزانینی تیگه ریا، زانا و شاگردین زانینی لیک خرقه بوون. باژیری (سالرنول) ل ئیتالیا وباژیری (قولدا) ل ئه لمانیا و (پاریس وشارتز) ل فه ره نسا ژدیارترین بنگه هین ره وشه نبیری یین ئه وروّپا بوون. کول دیری وجهین جودا جودا یین دی ل ئه وروّپا دکه نیسا دا هیدی هیدی خواندنگه هدکرن وقوتابی تیدا فیری خوانده واریی وزانینی دکرن.

٧- فهلسهفا قوتابخانهیی (سکولاستیک)

فەلسەفا قوتابخانەيى فەلسەفەكا مەسىحى يە سەدىن ناڤەراستا ئەورۆپايە، دېيرنى قوتابخانەيى چونكى ل قوتابخانىن ئەوى دەمى ل ئەورۆپا دھاتە خواندن.

قهدیس (ئهنسلم ئوف کنتربری) کو ل سالا ۱۱۰۹ زایینی مالئاڤایی کربوو. ئهو کو زهلامه کی ئایینی مهسیحی بوو فهیله سوفه کی ژیهاتی یی سهرده می خو بوو، ههول ددا هه بوونا خودی و راستیین ئایینی مهسیحی ب به لگین لوجیکی (منطقی) وئاقلانه بسه لمینیت.

فهیلهسوفناسین وی سهردهمی ل ئهورو پا دههولا گونجاندنا فهلسه فی دا بوون دگهل ئایینی مهسیحی ودقیان دگهل ئیك نیزیك بکهن ژبو قی مهرهمی ههر ژدهستپیکا سهدی سیزدی زایینی ل ئهورو پا هیدی هیدی نقیسارین فهلسه فی یین ئهرستوی وهرگیرانه سهر زمانی لاتینی وپاشی پهرتووکین فهلسه فی یین فهیلهسو فی ئیسلامی ئیبن روشد وهرگیرا بو زمانی لاتینی وپهرتووکین قان فهیلهسوفان بیگههه کا بهرچاف ل بو زمانی نهورو پا بو دانا.

توما ئەكوينى (١٢٢٥-١٢٧٤زايينى) ئىكە ژ فەيلەسۆ فىن ب ناڤ و دەنگى وى دەمى يىغ ئەورۆپا بوو، كو وى پەرتووكا خۆ يا ب ناڤ ودەنگ ب ناڤ ونىشانى (كورتيا لاھوت) راقەيەكا كوير بۆ بيروباوەرىن كەنىسا كاسولىكى كريە، وھەول دايە بيروبوچوونىن ئەرستۆى دگەل رىنمايىن كەنىسى بگونجىنىت.

فهلسه فا قوتابخانهیی ههر ژ دهمی سهدین ناقه راست به رده وام بوو، ل سهدی چواردی زایینی به ره ش نه مانی چوو.

٣-هونهريّ ئاڤهدانييّ:

دسه دین نافه راستدا کاری ئافه دانیی گرنگی و پیشکه فتن ب خوقه دیتییه وب هونه ره کی ئه ندازه یی یی جوان ئافاهی هاتنه دارژتن. ئه فه ژی ب تایبه تی د ته لار و ئافاهیان و جهین ئایینی دا ده رد که فیت، ب تایبه تی کاتدرائیان کو ل سه رانسه ری ئه وروپا دروست کر بوون.

شیّوازه کی گرنگی ئاقادانیی یی وی سهرده می ئهوروّپا (ئهندازیار یا پرومانی) کو زیّده تر بو دروست کرنا کهنیسان ب کار دهات کو بانیّن وان ژ کهرپویچی دروست کر و دیواری وان دستویر بوون و بهرسفکه کا سهره کی همبوون کو ل ههردوو لا دوو ریّرهویّن تهنك پیدا دهاتن کو دنگه وستوینیّن مهزن د ناف بهراواندا ههبوون. بو هندی کو بانی رابگرن. و کافانه کی سهری دنگان بئیک د گههاندن و دکهنیسا روّمانی دا پهنچهریّن بچویک ههبوون ئه قه ژی بو پاراستنا قایمیا دیواران بوو.

جۆرەكى دى ژ ئەندازياريا ئاقەدانىيى پىك ھات بوو ژھونەرى ئاقاھىيىن (قوتى) كو ب ناقى قوتيان كربوو (قوتى ئىك ژ مللەتىن كەقنىن ئەورۆپايە) ئەقە ژى پىك ھاتى بوو ژتەلارىن مەزن وبلند كو ھول وپەنچەرىن مەزن بخۆ قە دگرتن، و د قى جۆرى ئاقاھىيىن بەرفەرەھدا ديوارىن ستوير نىن بەلكى زىدە دنگە بكاردئىنان دگەل بانىن كقانەيى وشىشى تارى بۆ پەنجەران، وئەو ديواركىن كو تىدا ب وينە دنىقىسارىن جودا جودادا دخەملاندن وكۆچك ژى بلند وزراڤ دكر، ديارە ئەقى ژى مەنئى ئەگەرىن ئايىنى ل پشت بوون بۆ وى چەندى دا دەروونى مرۆقى ھەست بەمۇناتىيى وھەيبەتى بكەت.

٤- دەركەفتنا زانكۆيان

پهیقا زانکو (university) ل دهستپیدکی، دسهدین ناقه راستدا، ب شیره کی گشتی و به رفره ب کار دهات، بو هه رکومه کا ماموستایان و بنگه هین زانستی بکار نه دهات، به لکی بو رید کخراو و سه ندیکایین جورا و جورین بازرگانی و پیشه یی ژی ب کار دهات، خرقه بوونا ماموستا وقوتابیان ل دورین ئیك کومه ک یان سه ندیکایه کوری پیک دهات، ب بورینا دهمی ناقی زانکو هه ربو وان جورین رید کخراوان دگوت کو پهیره وه کی فیربوونا نوی هه بوو.

خرقهبوونا زانکویان ب دوو شیوان پیک دهات، یان ماموستایه کی ب ناف ودهنگ قوتابی ل ده کوم دبوون یان قوتابی بو خو کوم دبوون و ماموستایه کی بکری دگرت.

هیدی هیدی زانکویی ئیدی چارچووفه کی زانستی ب خوفه گرت و بوو ده زگههه کی دیاری کومه لگههی، پیدفی بوو قوتابیان ملله تین جورا وجور ب خوفه گرتبان و دفیا ژلقه ک ژلقین زانستی لی بخوینیت و دهسته یه ک ژماموستایین بسپور وانا تیدا بیژن.

بقی رونگی زانکویین ب ناف ودونگین ئهوروپا د داویا سهدین نافه راستدا دورکه فتن، وه کی زانکویا پاریس سالا ۱۲۰۰ زایینی و د دیق را زانکویا ئوکسفورد وکمبردج...... هتد. ل زانکویین وی سهرده می لایه نی زمان وئه ده ب وزانست دخواند، دفیا قوتابی ب هزرو بیرین روهن وگوهدارین باش بن وزانین ل بیرا وی بمینیت وخودان رامان وئه ندیشه بیت وریزی ل ماموستایین دوزگههین زانستی بگریت وئیدی خو زیره ک بکهت خویندن وفیربوونی ب پیروزی بزانیت، کاری زانستی ورژدبوونا بهرده وا بهروه وهوسا وبلندبوونا ئاستی ژیانی وزانکویی بوو، ئهوروپا گههانده ئه قرو وهوسا ییش ئیخست.

پشكا دووى: شارستانيهتا ئهورۆپا ل سهردهمى رينيسانسى (عصر النهضة)

ئيْک / سەردەمى رېنىسانسى:

رینیسانس (Renaissance) کو ب رامانا قه ژاندن یان ساخکرن دهینت، دمیز وویا ئه ور و پا دا ئه ف ناقه بو وی سه رده می دهینته گوتن کو داویا سه دین نا قه راست و ده ستینکا سه رده می نوی ب خوقه دگریت. کو هه رل سه دی سیزدی همتا سه دی همقدی زایینی قه دکیشیت، له ورا ب سه رده می قه ژاندنی ناف کریه، چونکی ئه وروپا دووی ده می دا پیشکه فتنه کا به رچاف ب خوقه دیت و سه رهه لدان و گه شه کرنا نوی د بیافی بیر و رداهینانیدا هاته گوری. دشین بشیوه کی گشتی بیزین بیافی بیر و رداهینانیدا هاته گوری. دشین بشیوه کی گشتی بیزین سیاسی و نابووری و جفاکی و هزری ب خوقه گرت. و ملی کر کو سه رسیاسی و نابووری و جفاکی و هزری ب خوقه گرت. و ملی کر کو سه رده می پیزین نیسانسی داویا سه رده مه کی بو و و ده ستین کا سه رده مه کی دی

دوو/ تايبهتمهنديين سهر دەمى رينيسانسى:

دەستپێکرن وپێشرەوکرنا گەشەپێدانا ئەورۆپى ل باژێرێن ئيتاليا ژێدەر
 بوو و ل ئەورۆپا بەلاڤ بوويە وپاشى كارتێكرن لسەر ھەمى جيهانى
 كريە.

۲. ریننیسانس وه کی بزاقه کا هه می لایانه و ده رئه نجامی ژیانا باژیری و پیدقین وی به ره ف پیشقه چوونا پیافین جفاکی و نابووری و خهلکی

۳. رینیسانسی جهی ئاقلی د ژیانی دا بلند نرخاند وئیخسته وی پلهیا کو هه ژی وی بوو. کارئیخستن وئاراسته کرنا عه قلی ژی وی ده می یاپید قی بوو ودویر که فتن ژئه ندیشه و چیڤانو کان وتشتین نهیین راست هه بوو.

2. گرنگیدان ب سرو شتی و داکوکیکرن ل جوانیا سرو شتی کو پاشی ری خوش کر بو ههستکرنی ب خو وههولدان بو به رجهسته کرنا خو د خویندنا ده وروبه رین خو دا.

0. دەركەنتنا بزاقا مرۆقايەتى (Humanism) كو دەربرينا روهن يا سەر دەمىي رېنىسانسىي دكەت، مرۆف رامانا ئەوى كەسىي كو گرنگى يى ب رەوشەنبىريىي دەت و تى دگەھيت، ئەوژى وەكى دەرئەنجامەكى بۆ پويتەدانىي ب عەقلى ونەخشىي تىڭگەھشتنا د رەوشا گەشەكرنا مرۆقايەتى دا، و ب تايبەتى رەوشەنبىريا كلاسيكى (رۆمانى ويونانى) كو بياقىين جودا جودايىين زمان وئەدەب وفەلسەفە و ديرۆكا يونانى ورۆمانى دگريتەقە. ھەر ل وى دەمى بياقىين مەعرىفى ب مرۆقى قەھاتنە نىاسىن.

سى / ھونەرين سەردەمى رينيسانسى

هونهر وهك رهنگ قهدانكا خوديكا ژياني يه دكه قن دا ژلايي مروقي قه گرنگي پي ههبوويه ريكا وي پهياما قوناغين جودا جودا هنارتي يه، ئيك ژديارترين لايي پيشكه فتن وگهشه پيدانا ئهوروپي هونهري سهر دهمي رينيسانسه چ پهيكهر سازي يان نيگار كيشا يان ئاقهداني بيت. ژديارترين هونهرمهندين رينيسانسي ل ئيتاليا شيوه كار جيوتو ژديارترين هونهرمهندين رينيسانسي ل ئيتاليا شيوه كار جيوتو خو هونهرمهنده كي بناڤ ودهنگي سهر دهمي خو بوو. كو شيوازه ك د وينه كيشاني دا بكاردئينا پشت ب رهنگين

زورتي ديوست ولسور ديواري ب گنجا خاف دخشاندن وهوكه وننوي تیشکا روزی وبای وبارانی لی نه دابا دا بو دهمه کی دریژ لسهر دیواری مینن، زیدهتر د دیوارین ناف کهنیسی دا ب قان وینا نه خشاندینه وهندهك ژی یشتی سهدههان سالان ههر جوانی ورهونهقیا خو ل دهست نهدا.

ليو ناردو داڤنشي (١٤٥٢ - ١٥١٩ ز) ب ئيّك ژمهزنترين داهينهريّن سهر دەمى نهو دهيته دانان، ئەو وينهكيش وئەندازيار وبينهساز وميكانيك وزانایی سروشتی و بهرکه فتیه کی ئیتالیا بوو.

داقنشي د هونهري خو دا دقيا نهينيين سروشتي تيبگههيت و وينه بكهت و ب خهملينيت، بهركه فتيانه جوانيي ب هويري لسهر تابلؤيين خوّ ب نهخشینیت، ههتا سهر دهمی دافنشی، وینه کیشان زیدهتر لسهر دیواران دکر ولایع تایینی بسهر دا دیار بوو، بهلع هیدی هیدی خو رزگاركرن ژوان زنجيران بۆ سيمايەكى ھونەرى رېنىسانسى وچارچووقە بو تابلویان دانان دا بشین هدلبگرن وقه گوهیزن. ئیدی بهرچاف بوو، ژلايي داڤنشي زيدتر ب کاري دهستي وههر ئيك ژتابلؤيين وي جورهكي جوانی وقهشهنگیی تیدا بوو. ژکارین هونهری یین نهمر یین داڤنشی كرين ئاماژه ب تابلۆيى (مۆنالىزا يان جۆكەنده) بكەين كو يرانيا مە یعی د داغبارن ونوکه ل مۆزەخانا (لۆڤەر) ل فەرەنسا پاراستیه، کو دەربرینه کا شارەزایانه ودەست رەنگینانه دگرنژینا ئافرەته کی داکریه کو دیتنه کا مژهوی (ضبابی)یه.

زيدمباري ڤي چهندي داڤنشي داهينانين دي د بياڤين جودا جودادا گەلەكن وئەقە ژى وەلىي كريە كو ئەو بېيتە بناڤ ودەنگترين كەساتيا سهر دهمي رينساسي.

میکائیل ئەنجلۆ (۱۵۷۵-۱۵۹۵ ز) هونەرمەندەکى پەیكەرساز ونیگاركیشى سەردەمىي رینیسانسە. پەروەردە وكەسايەتیا وی ژیا داڤنشی یا جودا بوو. زیدەتر ب پەیكەرسازیی ناڤ ودەنگی دەرئیخستبوو، پرانیا بابەتین خۆ یین هونەری ل تەوراتی وەردگرتن وینه وپەیكەرین پیغەمبەرین جوهیان وكەسایەتیین چیڤانۆكین دیرۆكی دروست دكرن. د هونەری میكائیل ئەنجلۆدا پویتەكی بەرچاڤ ب ژنی ولەشی مرۆڤی دایه وگەلەك جاران ب رویسی د تابلۆیین خۆ یین كەڤن دا وینه كرینه.

پهیکهری ((داود)) ئیکه ژدیارترین کارین هونهریین ئهنجلوّی کو ل بهری مهرمهری دروست کریه وسی سالان کار لسهر کریه. ههروهسا دروست کرنا کهنیسا قهدیس ((بطرس)) ل قاتیکانی وهونهرین ناقدار وئهو وینهیین کو ل سهر دیواری کوّچکا پاپایهتی ههر ل قاتیکانی دروست کرین کو دیمهنین دانانا جیهانی ولههیا سهردهمی نوحی وروّژا داویی (القیامة) ب خوّقه دگریت.

چوار/ ئەدەبى سەردەمى رىنىسانس

ل سهر دهمی رینیسانسی بیاقین جودا جودا بین نهده بی بین پیشکه فتی بخوقه دیتن وگهله ک بهرهه مین بی وینه دووی دهمی دا نقیساین نوکه ژی د نهده بی جیهانی دا جهه کی هه ژی و تایبه ت ههیه، گهله ک ژدیرؤ ک نقیسان وی هزری دکهن کو دهستپیکا سهرده می رینیسانسی بهرهه مین نقیسان وی دیار بووینه.

دانتی (۱۲۹۵-۱۳۲۱ز) ئیکه ژمهزنه ئه دیبین ئیتالی لسه رده می رینیسانسی بوو، هه رچهنده زمانی وی سه رده می لاتینی بوو. به لی دانتی زمانی

نه ته وه یی بلند نرخاند وی هزر دکر زمانی نه ته وه یی شیان هه نه بو پیشکه فتنا ره و شه نبیری یا جقاکی و رو له کی به رچاف دگیریت، له ورا هه ر بانگه و ازیا قه کرنا زمانین نه ته وه یین نه ورو پا کریه، وه سا دبینیت چونکی زمانی گشت خه لکی یه و خه لك دشین ل هه ر وه لا ته کی بنقیسن ب وی زمانی کارتیکرن هه بیت و خوینده قانین زیده تر ل دو را کوم بین.

ژکارین ب ناف ودهنگین دانتی پهرتووکا (کومیدیا یهزدانیه) کو تیدا خهیالا هوزانی تیکهلی بیر وباوهرین ئایینی کریه، وینه کی هیژا یی بهحشتی وجههنه می وینه کریه، ودیروّك نقیس وی هزری دکهن کو دانتی، د بهرهه می ئهده بی دا ل ژیر کارتیکرنا هنده گو ژهزرمهندین ئیسلامی یین سهر ده می خیلافه تا عه باسی دا بوویه.

ئەدەبىبەكى دى يى وى سەر دەمى (بەترارك) (١٣٠٤ - ١٣٧٤ ز) بوو، ھەر چەندە كارتىكرنا دانتى لسەر ھەبوو. بەلى چاقلىكەرى وى نەبوو، ئەوى ھندى دانتى گرنگى ب ئەدىبىن بەرى نە ددا، وەسا ھزر دكر پىدقىھ رەوشەنبىر بىر گرنگىي ب سەر دەمى خۆ بدەت وتىبگەھىت، لەورا د نقىسانىن بەتراركى دا ھەستەكى خەمگىن ودل نە رحەتىەكا دەرۆنى ھەست يى دھىنتە كرن ودشنى وەك نقىسەرەكى ب ھەست، وحەزا خەمگىنى و دەربەدەرىي دكەت.

بهترارك دگهل ئهوى ژى دا ريز ل زانايين بهرى دەمى خو گرتيه و د قى بياقى دا پهرتووكهك نقيسيه ب ناقى (چهند نامهيهك بو نقيسهرين كهڤن) وئهو د بياڤى پهروهرده وفيركرنى دا حهز سادەيى وبى گريييى كريه (تعقيد) وگوهدارى وان بابهتان بوو، كو پيدڤيه قوتابى بخوينن.

پوکاشیو (۱۳۱۳ - ۱۳۷۵ ز) ژوان ئهدیبانه کو گهله که دکر دکر کهلتوری کلاسیکی زیندو بکهن، ب زمانی مللییی ئیتالیا دنقیسی و ل دیارترین بهرههمین وی پهرتووکا (دیکامیرون)، کو نیشانا پویته پیدانی یه ب دیروکا ئیتالیا ل سهدی چواردی وپازدی زاینی.

پێنج / چاپ وبهلاڤكرنا پهرتووكان

دسهر دهمین که قن دا مروقی نقیسین لسهر ته قنی یان به را یان ده پین داران دنقیسی، به لی ل ناقه راستا سه دی سیزدی کاغه ز ل ئه وروپا به لاف بوو، ل سه دی پازدی تیپین چاپکرنا لقو ف (المتحرف) ژکانزای داهینان، ئه ف داهینانه زانا و رهوشه نبیران گه له ف رولی تیدا گیرا بوو، به لی میژوو ناقی زانایی ئه لمانی (گوتنبرف) ی ب نه مری هیلایه، کو له دورین سالا ۱٤٥٥ زایینی کاری چاپکرنا ئنجیلی ئه نجام دایه.

پشتی ئەلمانیا، چاپخانه ل ئیتالیا وباژیرین جودا جودا یین ئەورۆپا قەكرن وكارتیكرنهكا گەلەكا مەزن لسەر ژیانا پووشەنبیری بجه هیلایه.

گرنگترین نەنجامین كارى چاپكرنى وبەلاڤبوونا چاپخانان:

- ۱. زیدهبوونا هژمارا پهرتووکان وئهرزانبوون و ب ساناهی ب دهستکه فتن.
 ۲. ب ئهگهرئ چاپکرنا پهرتووکان ب روونتر وبی خهلهتی تر ژجاران بهلاڤ دبوو.
- ۳. گهشه کرنا به رچاف یا ژیانا زانستی و مه عریفی یا خه لکی، ژ ئه گهری ب ساناهیا ده ستکه فتنا په رتووکان و زیده بوونا خوینده قانان ب شیوه کی کو ره و شه نبیری بو هه می ملله تی بوو، وه کی جاران سنووردار و ته رخان کری نه بوو بتنی بو چه ند ره و شه نبیره کان.
- پهیداکر ل بازارێ کاغهزان وچاپهمهنیێ وبهرگ تێکرانێ
 وړهنگ کرنێ بسهر بازرگانیا وی سهر دهمی دا.
- دا دا دا دورا پهيوهنديين پهوشهنبيرى د ناڤبهرا ههريٚميٚن جودا جودا دا ودهرکه فتنا پهرتووکخانا ب شيٚوهکێ بهرفرهد دبوونه مهڵبهنديٚن چريسکين روناکبيريێ٠.

شهش / قهديتنين جوگرافي

ئیك ژگرنگترین سیمایین پیشكه فتنا ئهورو پا دسهردهمی رینیسانسی دا. ئه و چالاكیین دهریایی بوون كو ئهورو پیان بو قهدیتنا جیهانا دهرقهی وان ب تایبهتی جهین دویر ژدهستین وان ئهنجام داین كو د دیروكی دا بقهدیتنین جوگرافی (الأستكشافات الجغرافیة) ناقدارن.

أ. گرنگترین ئهگهرین قهدیتنین جوگرافی

حهزا ئهورۆپيان بۆ قەدىتنا رىكىن بازرگانى يىن نوى كو بىگەھىنە ھندستانى ورۆژھەلاتا دوير، رىككەك كو د دەقەرىن بن دەستھەلاتا عوسمانيان را نەچىت، چونكى دگەل ئەورۆپيان بەردەوام ھەقركى ھەبوو.

۲. هنده الله جاران ئه و قه دیتنین جو گرافی لاین ئایینی ل پشت هه بوو، کو که نیسا کاسولیکی یا مه سیحی، دقیا ئایینی مه سیحی ل وان جهین دویر ژده ستان به لاف بکه ت یین کو ئایینی وان نه گه هشتیی.

۳. زیدهبوونا پیزانینین دهریایی وجیهانگیریی ژلایی دهریاقانین ئهوروپی وهلی کر کو ئهوان دقیا وان پیزانینین لسهر دهریا وکیشوهران ههین زیده بکهن وحهزا خو بو قهدیتنان بهره جهین دی یین جیهانی تیر بکهن.

3. حهز وقیانا ئهوروپیان بو ب دهسته مئینانا (به هاراتان) ل روژهه لاته

. زیدهباری کهل وپهلین بازرگانی یین دی ئهگهرهکی گرنگ بوو.

ب. رەوتا قەدىتنىن جوگرافى

دهولهتا پورتوگالی ئیک ژ ئهوان دهولهتان دهینته هژمارتن کو گرنگی ب کاری قهدیتنین جوگرافی دایه و د وی بیاقی دا میر (هنری) دهریاقانی پورتوگالی روّله کی بهرچاف دیتیه و وه که دهستهه لات داره که ههر گاف پشته قانی ههولین قه دیتنین جوگرافی بوویه، د سهرده می وی دا کنارین ئه فریقیا یا روّژئاقا قه دیتینه، دویفرا ده ریاقان (فاسکو دی کاما) ل دوّر (رأس الرجاء الصالح) زقری و ل سالا ۱۲۹۷ ز کو ل سنوری ئه فریقیایه.

حکومهتا ئسپانیا ژی د قهدیتنین جوگرافی دا روّله کی بهرچاف دیتیه. ل پیشیا ههمیان ژی دهریافان (کریستو فر کوّلمبس) (۱٤٤٦۱۵۰۸ز) کو ئهو ب خو ئیتالی بوو وهسا هزر دکر کو ئهرد یی خپه وئهسمان ژی ل روّرژئافایی ئهوروّپایه کوّلمبس د دهریایی دا دهستههلات داریین ئیسپانیا پشتهفانیا وی کریه ل سالا ۱٤۹۲ ز دگهل سی گهمیان وههشتی وحه فت کهساندا بهره ف روّرژئافای ب ریّکه فتن بهلکی ب وی کریم پیکمی بگههنه چینی پشتی ۳۲ روّرژان گههشتنه هشکاتیی کو گزیرتین (کنار) ی بوون. وهسا هزر دکر گزیرتین هیندستانا روّرژههلاتن وپشتی وی ههر ب وی ئاراستهی کوّلمبوس سهرکیشیا سی گهمیین وپشتی وی ههر ب وی ئاراستهی کوّلمبوس سهرکیشیا سی گهمیین دی کر وگههشتنه کنارین هیندوراس وفهنزویلا، ههتا مری ژی ههروهسا هزردکر کو یی گههشتیه گزیرتین هیندی یین روژههلات ونهزانی کو جیهانا نوی (ئهمریکا) یافهدیتی.

ناڤەڕۆك

٥	شارستانيهتا كوردستاني	پشکا ئێکێ
**	شارستانيهتا دۆلا رافيدەين	پشکا دووێ
٧٧	شارستانيەتا دولا نيل	پشکا سیی
91	شارستانیهتا گریکی یان	پشکا چواری
1.4	شارستانيەتا رۆمانى	پشکا پینجی
1.4	شارستانيهتا ئيرانى	پشکا شهشی
140	شارستانیهتا ئیسلامی شارستانیهتا میرنشینیّن کوردی	پشکا حهفتی
Y+X	شارستانيەتا ئەورۆپا	پشکا ههشتی
440		ناڤەرۆك

